

► **RAPORTUL
TISMĂNEANU: ECOURI**

Nicolae Drăgușin

Lavinia Stan

Stelian Tănase

Emanuel-Mihail Socaciu

Tiberiu Troncotă

► **POLITICĂ INTERNĂ**

Sean Müller

Ionuț Ciobanu

Romulus Brâncoveanu

► **ROMÂNIA ȘI
UNIUNEA EUROPEANĂ**

Liana Ionescu

George Surugiu

Octavian Manea

► **ATITUDINI**

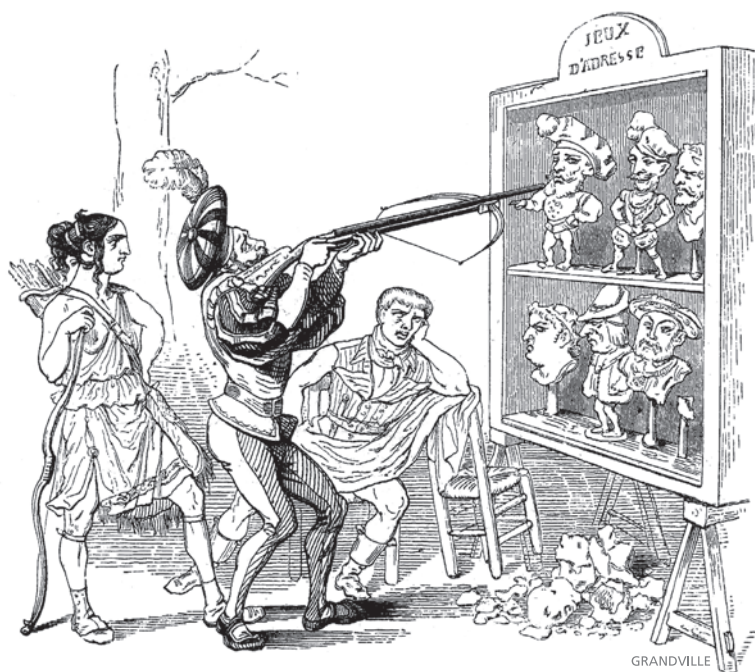
Virgil Iordache

Dorina Cucu

**NUMĂRUL 126-127
ANUL XV
2007**

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE ȘI DE TEORIE POLITICĂ
EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

**Raportul Tismăneanu:
ecouri**

***Sfera Politicii** este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.*

***Sfera Politicii** a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.*

***Sfera Politicii** pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.*

***Sfera Politicii** își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.*

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu
Daniel Chirot
Dennis Deletant
Anneli Ute Gabanyi
Gail Kligman
Dan Oprescu
Vladimir Tismăneanu
G. M. Tamas

DIRECTOR

Stelian Tănase

REDACȚIE

Redactor șef:

Romulus Brâncoveanu

Redactor șef-adjunct:

Ioana Costescu

Secretar de redacție:

Liviu Stoica

Colectivul redacțional:

Adrian Cioroianu

Alexandru Radu

Laurențiu Ștefan Scalat

Valentin Stan

Viorel Zaicu

Revistă editată de:

Fundația
Societatea Civilă

Clasificare CNCIS: "B+"
Apare de 6 ori pe an

Adresa Redacției:

Piața Amzei, nr. 13, Et. 1.
București, România
Tel/Fax: 021 312 84 96, 021 212 76 61
sferapoliticii@rdslink.ro
redactia@sferapoliticii.ro
<http://www.sferapoliticii.ro>

Sfera Politicii

NUMĂRUL 126-127, ANUL XV, 2007

Raportul Tismăneanu: ecouri

Raportul Tismăneanu.....	3
<i>Nicolae Drăgușin</i>	
Comisia Tismăneanu – Repere Internaționale.....	7
<i>Lavinia Stan</i>	
Anii comunismului târziu. O încercare de sinteză.....	14
<i>Stelian Tănase</i>	
Despre naționalizarea comunistă a imobilelor și clauzele constituționale ale exproprierilor.....	31
<i>Emanuel-Mihail Socaci</i>	
Intellectualitatea condamnată să trăiască ... <i>Bine sau deloc</i> . În epoca de aur.....	44
<i>Tiberiu Troncotă</i>	

Politică internă

The conflict between Basescu and Tariceanu. A Governmental System Viewpoint.....	50
<i>Sean Müller</i>	
Selectoratul partidelor politice românești.....	62
<i>Ionuț Ciobanu</i>	
Mașinăria politică, societatea civilă și critica culturii	72
<i>Romulus Brâncoveanu</i>	

România și Uniunea Europeană

Jurnalism european. Corespondenți români la Bruxelles.....	96
<i>Liana Ionescu</i>	
Kosovo, pe drumul către „statutul final”	109
<i>George Surugiu</i>	
România și securitatea energetică	116
<i>Octavian Manea</i>	

Atitudini

Ecologismul rezonabil.....	127
<i>Virgil Iordache</i>	
Occidentul și obsesia revoluției	131
<i>Dorina Cucu</i>	

Raportul Tismăneanu

■ NICOLAE DRĂGUȘIN

The article aims to outline the impact of the first official report denouncing the communist government that ruled Romania, well-known as Tismăneanu Report, in the comments as one of the main columnists during the first two months. Basically, its structure is drawn up on three levels: the confusion between „denouncing the Romanian communist government” and „denouncing the communism”, the impact on the Social-Democrat Party and its echo at the international level. In this sense, the report might be seen as precedent for other communist governments. The author comments are confronted with several anticommunist dissidents or scholars such as: Alexandre Zinoviev, Vladimir Bukovski and, respectively, Stéphanie Courtois.

Keywords:

Tismăneanu Report, condemnation of the crimes of Romanian communist regime

Pe 18 decembrie 2006, în fața celor două camere reunite ale Parlamentului, președintele României a dat citire Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Este un gest unic nu doar în România, ci în întreaga Europă care a avut de înfruntat în mod direct contactul cu ideologia marxist-leninistă, cu sau fără adaosuri suplimentare de stalinism sau comunism național. Solemnitatea momentului a fost întărită de prezența Regelui Mihai I, martorul instalării și căderii comunismului, a cărui indiscreție a devenit evidentă deopotrivă prin gesturile de nesupunere și opoziție din anii '40 în calitate de șef al statului și prin mesajele adresate românilor după exilarea sa și a oaspeților străini, al căror nume are ecou în istoria recentă a evenimentelor din deceniile anterioare: Jelio Jeleu și Lech Walesa.

În sialul solemnității acestui moment, rămâne o zvăcnire a societății românești făcută din multiple perspective pe care doar trecerea timpului creează avantajul distanțării și analizei critice. Încă de dinaintea citirii mesajului, nu era deloc dificil de constatat clivajul societate civilă – clasă politică în raport cu trecutul nu doar recent, ci și comun. Faptul că în sine Comisia s-a născut, în baza petiției semnate de peste 700 de intelectuali și înaintată președintelui României în martie 2006, cu ocazia împlinirii a 16 ani de la Proclamația de la Timișoara,

cerându-se condamnarea „regimului comunist din România ca nelegitim și criminal printr-o declarație solemnă în fața celor două Camere reunite ale Parlamentului” este un lucru notabil. Dacă societatea civilă a exprimat un comportament coerent și chiar ușor predictibil de-a lungul celor 17 ani de exercițiu al libertății câștigate în 22 decembrie 1989, nu același lucru se poate spune despre clasa politică care a avut o atitudine nuanțată, mergând de la susținere și până la dezavuare. Deși nu a vizat-o în mod direct, lectura celei mai mari părți a comentariilor și analizelor de după 18 decembrie 2006 arată foarte limpede că efectele directe ale acestei declarații în zona politică trebuie căutate. Este un lucru cu totul natural ținând cont de faptul că între trecutul recent și prezentul factual biologia cu toate atributele ei (memorie, voință, capacitate de schimbare/adaptare la nou) este o punte care face cele două maluri imposibil de separat. Comportamentul critic al clasei politice este, la rândul său, un amestec de poziții raționale sau pretins-raționale și emoționale.

Aceeași lectură a presei arată nivelul confuziei între modul de interpretare a actului prezidențial. Deși raportul final recomandă recunoașterea caracterului „nelegitim și criminal al regimului comunist din România (1945-1989)”, cele mai multe comentarii s-au făcut din prisma condamnării comunismului, lucru care poate conduce către concluzii diferite de cele care s-ar aștepta. De fapt, poate nici nu ar fi cazul să se vorbească de concluzii în această din urmă situație atâta vreme cât rămân în continuare întrebări care nu și-au găsit un răspuns clar. Pe lângă chestiuni precum justetea condamnării unui concept, unele întrebări au fost formulate chiar de către disidenții regimului: poate exista comunismul ca fenomen social, ca exercițiu teoretic asumat parțial, indiferent de tabloul politico-economic al statului? Dacă răspunsul este afirmativ, atunci ce impact ar putea avea asupra democrației? Răspunzând la această întrebare, Vladimir Bukovski, un alt disident rus, subliniază că gândirea comunistă nu doar că nu a dispărut, dar s-a și topit în proiectul vestic de (re)construcție politică a continentului făcând ca Uniunea Europeană să ia primejdios de mult chipul și asemănarea defunctei URSS². Dacă răspunsul este negativ, atunci ce sens ar mai avea asumarea unei declarații dezavuate la adresa comunismului ținând cont că revoluția în sine este o condamnare a sa (teza susținută, la noi, de PSD), dar și că sunt încă țări unde regimul comunist este oficial la putere, chiar dacă practica politică se aseamănă mai mult sau mai puțin cu cea de dinainte de 1989-1991 (China, Coreea de Nord sau, mai aproape de noi, Republica Moldova).

Raportul evită această perspectivă, propunând o abordare a spațiului românesc în ciuda faptului că – trebuie să recunoaștem – vocația teoretică a comunismului original, așa cum reiese din scrierile părinților fondatori Marx și Engels sau Lenin („Statul și revoluția”) depășește granițele statelor naționale (demolarea ideii de comunism național este una din concluziile raportului care subliniază că „nici Dej, nici Ceaușescu nu au nutrit sentimente patriotice”, ei rămânând „fidei preceptelor de bază ale leninismului ca tehnică de control și menținere a unei dictaturi ideocratice”³), lucru care poate conferi o anumită consistență dezbaterii privind condamnarea comunismului la nivel global. Restrângerea orizontului de analiză ușurează lectura și înțelegerea demersului, însă responsabilizează foarte mult voința de a respecta recomandările din concluzia raportului, devenite în mod implicit angajamente prin asumarea textului. Clivajul dintre clasa politică și societatea civilă chiar dacă natural este periculos din perspectiva angajamentelor. Dacă raportul este un demers susținut și redactat în bună parte de societatea civilă, atunci revine clasei politice datoria de așeza în termeni concreți recomandările sale care se circumscriu

1 Alexandr Zinoviev (2002), *Occidentul. Fenomenul occidentalismului*, București: Vremea p. 444.

2 Vladimir Bucovski (2006), *Uniunea Europeană... o nouă URSS?*, București: Vremea, 2006.

3 *Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, Concluzii*, p. 20.

următoarelor procese: 1. condamnare; 2. memorializare; 3. legislație și justiție; 4. cercetare și arhive; 5. educație¹. Potrivit eseistului Traian Ungureanu, cele mai importante efecte ale raportului sunt: „fixarea în lege a caracterului imprescriptibil al crimelor comuniste”, „legea lustrației”, „abrogarea pensiilor faraonice ale activiștilor și securiștilor”². „Dacă raportul va fi urmat de inacțiune – continuă eseistul – asta va arăta că noua noastră clasă politică este nepregătită pentru conviețuirea cu adevărul și consecințele lui”.

Partidului Social Democrat este obiectul politic spre care atenția comentatorilor s-a îndreptat cel mai intens, în lumina comportamentului față de raport. Acest lucru nu doar pentru că PSD este „încă singurul partid mare din România”³, dar este și singurul care ocupă spectrul stângii politice. Miza este așadar mare: reflecția asupra PSD este de fapt reflecția asupra stângii românești și a purității pe care imaginea sa o are în contactul cu regimul comunist. Discursul identitar al PSD a avut în centrul său obsesia afirmării continuării social-democrației interbelice, chiar în condițiile în care, după cum se știe, România are o foarte firavă tradiție politică de stânga. Faptul că PSD a asumat mai mult sau mai puțin vizibil poziția președintelui său de onoare, Ion Iliescu, el însuși un personaj așezat printre stâlpii comunismului, deși ideea că legitimitatea politică de până la primele alegeri din mai 1990 i-a fost conferită de cursul evenimentelor revoluționare este nucleul central al cărților sale⁴, demonstrează că PSD „a ratat ocazia despărțirii elegante de trecut”⁵ și că „avem o stânga care nu vede în comunism un inamic ireductibil și un strămoș inavubil”⁶. Potrivit comentatorilor, asumarea raportului de către PSD ar fi putut face dovada revendicării de la social-democrație, câtă vreme printre victimele consemnate de raport se află și social-democrații interbelici Titel Petrescu, Iosif Jumanca sau Ion Flueraș. Așadar, portretul politic al PSD nu se construiește altcumva decât prin modul său de raportare ultimul veac sintetizat de raportul final în care decizia s-a împărțit între acceptare și implicit asumarea continuării social-democrației și respingere și deci reconfirmarea atașamentului față de membrii săi, incriminați în document.

Rezonanța internațională a discursului prezidențial nu s-a dovedit doar prin prezența câtorva dintre liderii-disidenți ai fostului bloc comunist sau prin modul în care presa de larg tiraj a reflectat acest eveniment („The Guardian”, „New York Times”, „Le Figaro”), ci prin impactul pe care l-ar putea avea „asupra atitudinii politice europene față de comunism, până acum ambiguă”⁷. De acest lucru ne putem convinge dacă ne întoarcem cu un an în urmă, când la Strasbourg, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a înregistrat un succes pe jumătate: din propunerea parlamentarului suedez Goran Lindblad privind „necesitatea condamnării internaționale a crimelor comise de regimurile comuniste totalitare” în cadrul unei Recomandări și a unei Rezoluții, doar aceasta din urmă a trecut votului, cea dintâi neîntrunind majoritatea solicitată de două treimi.

Creându-se un precedent, repetarea demersului României în toate celelalte state foste membre ale sferei sovietice de influență (cel puțin cele care sunt membre actualmente în Uniunea Europeană) ar putea avea un puternic efect asupra discursului identitar al construcției europene prin re poziționarea față de un sistem de gândire pe care nu puțin sunt cei care-l văd bun în esență, dar greșit aplicat. Acesta nu este discursul tipic al occidentalilor, în special francezi, ci și al celor recent ieșiți din comunism (un recent sondaj, cu toate riscurile pe care acest demers sociologic le

1 *Ibidem*, p. 12.

2 Traian Ungureanu, „Raportul cel bun”, în *Cotidianul*, 18 decembrie 2006.

3 Dan Pavel, „PSD, cărcotașii și Raportul Tismăneanu”, în *Ziua*, 8 ianuarie 2007.

4 Ion Iliescu (1994), *Revoluție și reformă*, București: Ed. Enciclopedică.

5 Dan Pavel, *Op. cit.*

6 Andrei Cornea, „Comunismul nu e încă istorie”, în *Revista 22*, nr. 877, p. 1.

7 Ioana Lupea, „Ne privește pe toți”, în *Evenimentul zilei*, 18 decembrie 2006.

incumbă, arată că 53% dintre români gândesc în acest fel). Polemica pe care raportul a iscat-o între Dragoș Bucurenci și Andrei Pleșu, ca exponent al generației „încă active, chiar foarte active” pe care tânărul editorialist o vede „întreținând cu bună știință o confuzie ce maculează la nesfârșit ideile de stânga și comunismul ca filosofie politică în numele destinelor frânte de regimul totalitar din România” se poate multiplica la scară europeană, cu toate că astfel de dezbateri nu sunt străine Franței care dincolo de orice pasiune de stânga a dat un Raymond Aron, Jean Francois Revel sau Jean Paul Sartre. Aceast tip de reflecție care propune reîntoarcerea la origini pentru a vedea ideile umaniste ale comunismului este eronată de start atâta vreme cât se acceptă că baza ideologică a comunismului se construiește în opoziție fundamentală cu natura omului. Este îndeajuns să luăm cazul proprietății private. Confiscarea acesteia în numele colectivismului proletar este, în fapt, o lovitură dată omului ca ființă socială. Cu toate că marxismul schimbă în mod radical paradigma, nuanțele sale se construiesc în funcție de liderul care le exprimă. Doar menținerea la putere este o șansă de a le aplica. Primul care și-a dat seama de acest lucru a fost nimeni altul decât Lenin¹. Deci, în cazul de față, separația gândire – instrument este imposibilă. Meritul raportului este că, potrivit lui Vladimir Tismăneanu, președintele comisiei care l-a redactat, definește „sistemul ideologic drept unul din pilonii dictaturii comuniste”. Altfel spus, recuplează tandemul ideologie – teroare. Decuplarea acestuia după 1989 a fost nucleul discursului de autolegitimare în noul context politic a ceea ce unii văd drept „eșalonului doi al comunismului”. Mai mult, raportul distruge mitul celor două securități, bună și rea și reconfirmă faptul că deși au existat momente de distanțare, securitatea a rămas brațul înarmat al partidului. În condițiile în care Partidule Comuniste fie au fost interzise prin lege, fie prezența lor este nesemnificativă, recunoașterea unității dintre partid și securitate poate ridica o problemă destul de intens dezbătută: cum și cât au preluat serviciile de securitate și informații (SRI, SIE în cazul României) după 1989 – 1991 din infrastructura umană și logistică lasată de securitatea de partid? Ruptura voită dintre partid și securitate care a înlăturat (cel puțin temporar) extinderea oprobiului și asupra securității, a creat premisele scepticismului și neîncrederii pe care Bukovski bunăoară îl exprimă față de bucuria învingerii democrației occidentale în conflictul cu comunismul la sfârșitul lui Războiului Rece. Deși este încă prematur de dat un verdict, ancheta cazului morții lui Alexandr Litvinenko vine să sprijine această ipoteză.

Faptul că gândirea comunistă este o creație a occidentului este un argument în plus pentru responsabilizarea vestului. Alexandr Zinoviev vede un comunism teoretic, născut în occident și unul revoluționar, născut în Rusia² și impus până la limita cortineri de fier. Întâlnirea dintre comunismul teoretic și rămășițele celui revoluționar este dublată de diferența percepției asupra comunismului: în timp ce estul îl vede criminal, vestul îl vede o ideologie umanistă. În aceste condiții, discursul identitar este șubrezit de însăși germenii contradicției dintre cele două percepții. Ca atare, se impune o viziune comună la fel cum fascismul și dictatura de dreapta, în general, este egal privită atât de vest, cât și de către est.

Raportul Tismăneanu, privit din perspectivă imediată este ușor vulnerabil. Privit însă din perspectivă îndepărtată, devine o construcție menită nu să închidă un capitol în relația cu trecutul recent, ci, dimpotrivă, să-l deschidă plecând însă de la premise care prin complexitatea lor să conducă către noi orizonturi de analiză.

1 Stephane Courtois (ed.) (2000), *Le livre noir du communisme*, Paris: Robber Lafont, p. 864.

2 Alexandr Zinoviev, *Op. cit.*, p. 13.

Comisia Tismăneanu – Repere Internaționale

■ LAVINIA STAN

This article analyses the significance of the setting-up of Tismaneanu Committee for Analysing the Communist Period in an international as well as an historical context. Tismaneanu Committee was the first ever presidential committee set-up within Eastern Europe to investigate crimes committed by communism, the only one precedent being the parliamentary committee of the German Parliament. If one compare it with similar bodies Romanian committee is different in two respects: bigger number of members and the fact that the composition was established by the leader of the committee rather than being established by its initiator.

Keywords:

Tismaneanu Report, general evaluation of communist rules, truth commissions, transitional justice, condemnation of the communist regimes

În decembrie 2006, președintele Băsescu a condamnat oficial crimele regimului comunist în baza unui raport pregătit de comisia prezidențială condusă de prof. Vladimir Tismăneanu. În 2005, presa din București atrăgea atenția că România ar fi fost singura țară din Europa de Est ce nu condamnase încă regimul comunist, un motiv în plus pentru constituirea comisiei prezidențiale în regim de urgență. Un an mai târziu, raportul final al comisiei era elogiat ca fiind singurul exercițiu de acest fel din întregul fost spațiu comunist. Vehement contestat chiar în timpul prezentării sale în fața camerelor reunite ale parlamentului, raportul a continuat să stârnească critici relativ la imparțialitatea, acuratețea, oportunitatea, necesitatea și utilitatea sa. Însă niciunde această dezbatere nu a juxta pus Comisia Tismăneanu condamnărilor comunismului adoptate de alte țări est europene sau comisiilor similare înființate în alte părți ale lumii.

Condamnarea comunismului

În această categorie pot fi menționate eforturile germane. În mai 1992, Bundestag-ul a creat Comisia pentru Investigarea și Evaluarea Istoriei și Consecințelor Dictaturii Partidului Uniunii Socialiste în Germania, având ca mandat investigarea trecutului în beneficiul victimelor dictaturii comuniste și în vede-

rea „solidificării conștiinței democratice și a dezvoltării unei culturi politice comune în Germania”¹. Două cincimi dintre cei 27 de membri ai comisiei erau istorici independenți politic, restul fiind deputați reprezentând grupurile parlamentare în mod proporțional. Comisia a fost chemată să contribuie la „analiza istorico-politică și evaluarea politico-morală” a structurilor, strategiilor și instrumentelor dictaturii Partidului Uniunii Socialiste, analizarea responsabilităților pentru violarea drepturilor omului și distrugerea naturii, evaluarea semnificației ideologiei, a factorilor de integrare, a practicilor de disciplină, a nerespectării acordurilor internaționale de protejare a drepturilor omului și a modalităților de represiune, identificarea victimelor și considerarea posibilităților de restituție materială și morală, investigarea formelor de rezistență și opoziție, a rolului bisericilor, a importanței factorilor internaționali și a influenței sovietice, a relațiilor dintre Germania Democrată și Germania Federală și pentru identificarea continuităților dintre comunism și național-socialism².

Data fiind natura crimelor comuniste, ce nu se limitau la omoruri și tortură, mandatul comisiei germane prezidate de Rainer Eppelman a fost mai larg conceput decât cel al comisiilor menționate mai jos, care s-au concentrat asupra crimelor soldate cu pierderea vieții, mutilare, dispariție sau incapacitare. Comisia germană a fost împuternicită să examineze în principal resorturile controlului exercitat de partidul-stat și de brațul său represiv, forțele de securitate internă (Stasi). Deși i s-a permis să audieze victime, comisia a preferat să-și conducă activitatea în principal pe baza analizei de documente, comisionând peste o sută de rapoarte pe teme diferite scrise în mare parte de istorici ce au făcut uz de accesul la arhivele secrete recent deschise publicului. Aceste rapoarte au fost prezentate în peste 44 de conferințe publice. În jur de 100 victime au depus mărturie privind propria lor persecuție, însă majoritatea foștilor demnitari invitați să ofere depoziții au refuzat de frică că informația furnizată va fi ulterior folosită împotriva lor în tribunal. Raportul final al comisiei, dat publicității la sfârșitul sesiunii parlamentare din 1994, cuprinde 18 volume cu un total de peste 15.000 pagini detaliind toate documentele produse sau adunate de comisie în timpul activității sale. Raportul a fost privit ca fiind un produs de cercetare academică mai mult decât un text menit să fie accesibil publicului larg, capabil să genereze o dezbatere viguroasă pe tema crimelor trecute. Cu toate acestea, comisia a fost declarată un succes deplin. La recomandarea sa, o altă Comisie de Investigare și Eliminare a Consecințelor Dictaturii SED în Procesul Unificării Germane a fost constituită tot ca organism parlamentar pentru a continua activitatea de investigare a trecutului și pentru a estima impactul economiei centralizate, a educației de tip comunist și a vieții cotidiane asupra unificării.

Comisiile germane au răspuns în primul rând unei nevoi didactice de educare a publicului, de rescriere a istoriei recente prin înglobarea punctelor de vedere ale victimelor lipsite de voce și, în multe cazuri, de nume și renume, de împiedicare a romantizării în scop electoral „marilor realizări” ale regimului Honecker de către Partidul Socialist Democrat, succesorul Partidului Unității Socialiste. Susținătorii celor două comisii parlamentare au insistat asupra nevoii populației germane de a-și accepta vina pentru colaborarea activă sau pasivă, de a internaliza crimele și esecurile comunismului și de a se purifica moral prin aflarea și recunoașterea adevărului. Inițial, autoritățile au fost precaute în a reconsidera trecutul, datorită apelurilor lansate de inițiatori în sprijinul constituirii și de tribunale cetățenești speciale în Germania de Est pentru interogarea foștilor lideri de partid, o procedură care viola normele juridice. Însă odată ce societatea civilă a susținut constituirea unei comisii

1 Priscilla B. Heyner (1994), „Fifteen Truth Commissions - 1974 to 1994: A Comparative Study,” *Human Rights Quarterly*, vol. 16, nr. 4, pp. 597-655.

2 Textul legii se poate găsi la http://www.usip.org/library/tc/doc/charters/tc_germany.html.

mai permanente și mai impersonale sub auspiciile Bundestag-ului, clasa politică vest-germană a fost de acord¹.

În fostul spațiu comunist condamnarea totalitarismului a luat și alte forme, unele mai explicate decât altele. O prima categorie ar fi reprezentată de scuzele și condamnările prezentate oficial sau personal de către șefi de stat (presedinți, în speță), metode care au avut un impact simbolic și moral mai mult decât unul procesual sau legislativ. În 1970, cancelarul vest-german Willy Brandt a îngenunchiat în fața monumentului victimelor din ghetoul Varșoviei, cerându-și scuze evreilor și polonezilor pentru atrocitățile comise de regimul nazist. În 1995 prim-ministrul japonez a cerut scuze tuturor celor ce suferiseră ca urmare a invaziilor nipone. Un deceniu mai târziu, în mai 2005, cancelarul Gerhard Schroeder a cerut scuze Rusiei pentru suferințele cauzate în cel de-al doilea război mondial de trupele germane. În 1993, președintele polonez Aleksander Kwasniewski, ministrul sportului în ultimul guvern comunist, a cerut iertare poporului polonez pentru crimele comuniste. Și în România, președintele Emil Constantinescu a oferit un gest similar, chiar dacă contextul acestuia a fost lipsit de ceremonia ce a însoțit „soluția Băsescu”.

O a doua categorie este formată din legi de condamnare, mai greu de adoptat datorită dificultăților în a obține majoritățile legislative necesare, însă mai eficiente în ce privește impactul lor atât asupra clasei politice, cât și a cetățenilor. Pe data de 9 iulie 1993, Cehia a adoptat o lege recunoscind regimul comunist din Cehoslovacia (instaurat pe 9 februarie 1948 și prăbușit pe 17 noiembrie 1989) drept criminal, ilegal și condamnat, condamnd în același timp și Partidul Comunist drept organizație criminală². În 2001, parlamentul Bulgariei a adoptat o rezoluție ce condamnă regimul comunist, rezoluție care nu a rezultat în reluarea lustrației abandonate la mijlocul deceniului trecut, ci la o deschidere mai largă a arhivelor secrete. O rezoluție adoptată la începutul lui 2006 de către Parlamentul European condamnă regimurile totalitare comuniste și cerea statelor fostului bloc comunist să reevalueze istoria comunistă și să condamne fără ambiguitate regimurile trecute. Încă și mai recent, în noiembrie 2006 parlamentul ucrainian a votat o lege ce recunoștea drept genocid politica stalinistă de înfometare în urma căreia în jur de zece milioane de oameni și-au pierdut viața în anii 30.

Comisiile pentru Adevăr și Reconciliere

Importanța Comisiei Tismaneanu poate fi înțeleasă pe deplin numai contrastând soluția românească cu alte comisii similare organizate în America Latină, Africa sau Asia. Așa-numitele Comisii pentru Adevăr și Reconciliere au început a fi folosite prin anii '70 de diferite regimuri politice (nu întotdeauna democrații incipiente) pentru a investiga abuzurile trecutului, a rescrie istoria prin recuperarea suferințelor victimelor, a identifica victimele și victimizatorii, a dezvălui natura crimelor, a răspunde presiunilor comunității internaționale, sau a oferi legitimitate politicienilor, partidului, guvernului sau regimului politic care le-a organizat. Toate comisiile au avut drept motivație primară necesitatea politică, însă toate au răspuns în același timp, măcar parțial, unor necesități istorice. Nici una nu a pretins să răspundă unei necesități științifice, deși majoritatea au încercat să prezinte raporturi finale cât mai accurate. Voi aminti aici doar cele mai importante comisii constituite pentru investigarea crimelor trecutului.

1 A. James McAdams (2000) „Reappraising the Conditions of Transitional Justice in Unified Germany”, *East European Constitutional Review*, vol. 10, nr. 1.

2 Vezi, *Zakon o protipravnosti komunistickeho rezimu*.

Africa

Oarecum paradoxal, prima comisie de acest fel a fost realizată în 1974 la insistențele comunității internaționale de dictatorul ugandez Idi Amin Dada, auto-desemnat drept „Regele Scoției” și „Excelența Sa, Președintele pe Viață, Mareșalul Al Hadji, Doctor Idi Amin, Stăpânul tuturor Animalelor Pământului și a Peștilor din Mări și Cuceritorul Imperiului Britanic în Africa în General și în Uganda în Particular”. Mandatul acelei comisii prezidențiale, formată din patru membri nu tocmai independenți, a fost de a investiga disparițiile ce au însoțit expulzarea forțată a peste 50,000 de rezidenți indieni, ordonată de însuși Amin ca urmare a unui vis în care chiar Dumnezeu i-ar fi comandat-o. Comisia și-a desfășurat activitatea în limitele stricte impuse de un dictator care nu urmărea nici aflarea adevărului, nici reconcilierea cu populația terorizată. Raportul final, ce a prezentat 308 cazuri de dispariție documentate pe baza a 545 mărturii, nu a fost făcut public și nici nu a inspirat guvernul, poliția sau serviciile secrete să respecte drepturile fundamentale ale omului. Comisia de Investigarea Dispariției Unor Persoane în Uganda după 25 Ianuarie 1971 a fost repede dată uitării, reușind nu atât să marcheze viitorul politic al țării, cât să împiedice negarea sau escamotarea unei importante pagini istorice pătate de abuz și teroare. Ea nu a servit nici ca reper, nici ca model în 1986, când noul guvern al lui Yoweri Museveni a decis să reevalueze crimele tuturor regimurilor politice ce conduseseră țara începând cu 1962, anul câștigării independenței. Comisia de Investigare a Violării Drepturilor Omului a fost constituită de Ministrul Justiției, având în componența sa cinci membri și ca obiect de studiu cazurile de arestare arbitrară, detenție, tortură și omor executate de către securitatea de stat și de către poliție. Bucurându-se de atenția publicului în primii săi ani de activitate, comisia s-a văzut ulterior constrânsă de lipsa de fonduri (colectate prin bunăvoința guvernelor occidentale), de mandatul său mult prea larg, de opoziția față de deconspirarea publică a abuzurilor și de lipsa unei date ferme de publicare a rezultatelor. Raportul final a fost prezentat guvernului în 1995, însă acesta din urmă a refuzat constant să-l publice și să-l disemineze.¹

Un număr de alte țări africane au constituit comisii de adevăr, printre acestea numărându-se Zimbabwe (1985), Ciad (1990), Burundi (1993), Nigeria (1999), Sierra Leone (2000) și Liberia (2006). În 2004, Maroc a pus bazele Comisiei de Egalitate și Reconciliere pentru a reevalua moștenirea regimului nedemocratic al fostului rege Hassan II. Însă poate cele mai importante comisii au fost organizate în Africa de Sud după căderea regimului de apartheid. Mai întâi, în 1992 cele două organisme pe care Congresul Național African le-a constituit pentru investigarea abuzurilor din propriile centre de detenție în timpul luptei sale cu Inkata, o altă formațiune ce reprezintă interesele majorității negre. De departe Congresul African a fost singura formațiune paramilitară care a căutat sistematic să-și sorteze proprii membri și să-i identifice pe cei care au violat drepturile omului. Aceste două comisii au stat la baza Comisiei de Adevăr și Reconciliere devenită celebră sub președinția arhiepiscopului anglican Desmond Tutu. Formată din 17 membri, comisia a funcționat între aprilie 1996 și octombrie 1998 în trei comitete diferite, audiind 28.750 de victime și stabilind vinovăția atât a forțelor de securitate conduse de minoritatea albă, cât și a formațiunilor politice care reprezentau interesele majorității negre (Congresul Național African și Inkata).

America Latină

Cele mai cunoscute comisii au fost constituite în anii '80 în America Latină pentru investigarea abuzurilor comise de regimurile militare ale deceniului prece-

¹ B. Heyner (2002), *Unpeakable Truths. Facing the Challenge of Truth Commissions*, New York: Routledge, pp. 51-52 și 56-57.

dent. În 1983, Comisia Națională a Dispăruților (așa-zisul CONADEP-ul argentinian) a fost constituită de președintele Raul Alfonsin sub conducerea cunoscutului scriitor Ernesto Sabato pentru a examina cele 30.000 de dispariții care avuseseră loc în „războiul murdar”, campania anticomunistă de eliminare a subversivilor condusă de regimurile civile ale Generalului Peron și ale soției sale Isabel până în 1976 și de regimul armat al lui Jorge Rafael Videla după aceea. Cei zece membri ai comisiei au lucrat în cinci comitete diferite și au colectat informație dintr-o varietate de surse, inclusiv prin vizitarea fostelor centre de detenție și prin interviuarea supraviețuitorilor și a familiilor celor dispăruți. În total, comisia a obținut în jur de 7.000 de depoziții, detaliind dispariția a 9.000 de dispăruți. Fără a fi împuternicită să ordone producerea de informație și să sancționeze tănuirea de informație, comisia nu a reușit să beneficieze de suportul armatei și s-a bucurat doar de susținere parțială din partea societății civile care ar fi dorit o comisie numită de parlament, nu de președinte. Deși nu a nominalizat decât o parte dintre ofițerii ce se făceau răspunzători pentru crime, raportul său final, *Nunca Mas*, a rămas un best-seller, fiind reeditat de câteva ori după 1983 și tradus în câteva limbi de circulație internațională. După ce comisia a trimis toate documentele colectate Procurorului General, amnistia pe care ofițerii și-o acordaseră înainte de a renunța la puterea politică a fost revocată și o serie de oameni politici și ofițeri au fost duși în fața tribunalelor. Cinci membri importanți ai juntei au ajuns la închisoare. Anul trecut, Isabel Peron, a treia soție a generalului, a fost condamnată pentru orchestrarea a circa 500 de omoruri și 600 de dispariții în timpul mandatului său de președintă a Argentinei.

În Chile, mai întâi Comisia Națională pentru Adevăr și Reconciliere (CNAR) și mai recent Comisia Națională asupra Detențiilor Politice și Torturii (CNDPT) au încercat să stabilească adevărul despre regimul lui Augusto Pinochet ca alternativă la ridicarea amnistiei, imposibilă atâta timp cât dictatorul continua să fie susținut de importante segmente electorale. Majoritatea atrocităților au fost comise în primul an de după lovitura de stat din septembrie 1973, când Pinochet a răsturnat guvernul democratic ales și a lansat o campanie de represiune îndreptată împotriva opozanților și criticilor săi. În jur de 30.000 persoane au „dispărut” și între 50.000 și 200.000 au fost torturate de forțele armate. Pinochet și-a acordat amnistie în 1978, iar în 1990 a pierdut presedinția în fața lui Patricio Aylwin, continuind să fie recunoscut drept comandat suprem al armatei și, din 1998, senator pe viață. În ciuda numeroaselor restricții impuse asupra noii democrații, în primele săptămâni ale mandatului său Aylwin a constituit prin decret prezidențial CNAR ca fiind formată din opt membri, dintre care patru suporteri și patru opozanți ai regimului Pinochet, ajutați de un personal de 60. Raportul comisiei, acceptat unanim de toți membrii comisiei, s-a bazat pe materialele primite de la societatea civilă, în particular de la grupurile catolice care au documentat minuțios fiecare caz de dispariție, și pe depoziții luate rudelor celor uciși. Pe baza raportului de aproape 1.800 de pagini, președintele Aylwin a cerut iertare victimelor pentru atrocitățile comise și a subliniat atât necesitatea reconcilierii și a iertării din partea victimelor, cât și „recunoașterii suferințelor cauzate” de armată. În replică, Pinochet a criticat raportul, insistind ca prin lovitura de stat din 1973 armata „a salvat libertatea și suveranitatea țării”. Lipsa de diseminare și o succesiune de atacuri teroriste comise de forțele de stânga au aruncat raportul în desuetudine.

Chile a încercat din nou să stabilească adevărul asupra regimului Pinochet și să adreseze nevoia de recunoaștere a victimelor torturii ce nu-și pierduseră viața,

¹ Raportul este cunoscut drept „raportul Retting”, după numele președintelui comisiei. Vezi, Neil Kritz (ed.), *„Transitional Justice” How New Democracies Reckon with Their Dictatorial Past*, Washington, DC: US Institute of Peace, pp. 19-171, și Human Rights Watch, *„Politics of Agreement”*, pp. 32-3.

categorie nementionată în primul raport, în anul 2000 când o nouă comisie prezidențială de opt membri a fost constituită sub conducerea episcopul Sergio Valech. Mandatul acestei comisii a fost lărgit pentru a cuprinde investigarea întregii perioade 1973-1990, însă depozitiile au rămas secrete și clasificate pentru primii 50 de ani și de aceea nu vor putea fi folosite pentru intentarea de procese contra foștilor militari. Comisia a pregătit două rapoarte publicate în 2004 și 2005, documentind 28.000 mărturii veridice și 1.201 cazuri noi, incluzând 86 de copii sub 12 ani. Ca urmare a raportului, victimele au primit prime de sănătate și pensii echivalând cu veniturile minime, însă familiile celor aproape 3.000 victime decedate deja nu au primit nimic. Comisia Valech a fost criticată pentru că a examinat numai detențiile mai lungi de cinci zile (ignorând aproape 24.000 de cazuri de detenție în sediile poliției) operate în centre recunoscute (nu în vehicule, alte locuri sau alte țări), pentru că asociațiile victimelor nu au fost reprezentate în comisie, pentru că a lucrat o perioadă de timp insuficientă pentru a detalia toate cazurile aduse la cunoștința sa, pentru că nici un fel de asistență psihologică nu a fost oferită celor care au depus mărturie și de aceea au trebuit să re trăiască ororile trecutului.

În 2001 o Comisie pentru Adevăr și Reconciliere a fost constituită în Peru pentru a investiga crimele comise în anii 80 și 90. Comisia și-a încetat activitatea în 2003, când i-a înmănat Președintelui Alejandro Toledo raportul său final ce condamna atrocitățile comise atât de forțele armate, cât și de grupurile revoluționare antiguvernamentale, stabilind numărul total de victime la 69.280 morți și 43.042 orfani și deplângind campania masivă de omoruri, dispariții și tortură, și indolența, incompetența și indiferența celor care ar fi putut împiedica aceste abuzuri. Formată din 12 membri, comisia a fost lipsită de suportul grupurilor politice de stânga, a ofițerilor și a parlamentarilor catolici. Raportul său final l-a criticat și pe arhiepiscopul catolic Juan Luis Cipriani, membru Opus Dei, pentru lipsa de înțelegere a importanței drepturilor omului și acceptarea tacită a masacrelor.

Guatemala (1997), Bolivia (1982), Uruguay (1985), Panama (2001), Ecuador (1996) și El Salvador (1991) au experimentat și ele cu comisii de adevăr și reconciliere, fie la intervenția comunității internaționale, fie la presiunea societății civile, fie la inițiativa unor noi guverne dedicate construirii unui stat democratic. Comisiile din Bolivia și Ecuador s-au dizolvat la câteva luni după înființare fără a putea cădea de acord asupra versiunii finale a raportului activității lor și fără a putea identifica foști tortionari. În Uruguay, comisia a schimbat în ultimul moment concluziile raportului, refuzând să admită că numeroasele „iregularități” ce avuseseră loc în timpul dictaturii militare echivalau cu o politică constantă și conștientă de represiune.

Asia

Exemplele din Asia sunt puține și nu neapărat constituie modele de urmat pentru țările comuniste. Începând cu 2004 parlamentul din Fiji a dezbătut crearea unei comisii de acest gen, fără a putea cădea la o înțelegere. Comisiile nepaleze constituite în 1990 sub auspiciile guvernului interimar al premierului Krishna Prasad Bhattarai pentru a examina validitatea acuzațiilor de tortură, dispariții și execuții în perioada 1961-1990 au eșuat în misiunea lor. Prima comisie s-a desființat după numai câteva săptămâni ca urmare a criticilor societății civile, care i-a contestat vehement președintele, perceput drept un colaborator al fostei dictaturi. A doua comisie și-a văzut mandatul drastic redus la a stabili geografia centrelor de detenție și a identifica victimele, însă nu și pe tortionarii acestora. Raportul său, finalizat în 1991, a fost dat publicității doar trei ani mai târziu la intervenția comunității internaționale, însă nici una dintre recomandările sale nu au fost transpuse în viață. Sri Lanka a adoptat o soluție unică. În noiembrie 1994, președinta Chandrika Bandaranaike Kumaratunga a format trei comisii pentru investigarea atrocităților comise atât în lupta guvernului împotriva tamiilor separatiști din nord-vest, cât și a Frontului Liberării Populare din

sudul țării. Comisiile au avut același mandat și aceleași responsabilități, însă au funcționat în trei zone diferite ale țării, având prin urmare acces diferit la resurse, victime, centre de detenție și documente oficiale. Nu este surprinzător, prin urmare, că aceste comisii au produs rapoarte total diferite atât calitativ, cât și cantitativ, diferențe ulterior adresate de o nouă comisie constituită pentru a finaliza investigația pornită de primele trei. Ca și în alte țări, președinta a dat publicității rapoartele finale doar ca urmare a presiunilor internaționale.

Concluzie

Comisia Tismăneanu a fost prima comisie prezidențială constituită în Europa de Est în vederea investigării crimelor comunismului, fiind precedată doar de comisia parlamentară a Bundestag-ului. Chiar dacă legitimitatea sa a fost contestată de opoziția președintelui Bănescu, care a constituit-o, ai prof. Tismăneanu, care a format-o și a condus-o, ai alianței de la guvernare (în speță, reprezentanții opoziției) și chiar ai unor partide membre ale acestei alianțe, comisia a reușit să redacteze un (prim) raport privind crimele comise sub regimul comunist și să-i permită președintelui Bănescu să condamne oficial vechiul regim. Față de alte comisii similare, comisia românească se distanțează prin numărul mare de membri (20, față de trei în El Salvador și Guatemala, 17 în Africa de Sud și Maroc, dar 27 în Germania), mandatul său foarte scurt (șase luni, comparativ cu un an în Nepal, Nigeria, Guatemala, Ciad, Peru, doi ani și jumătate în Africa de Sud, trei ani în Sri Lanka). De asemenea, ea s-a aflat printre puținele comisii a cărui componență a fost stabilită nu de inițiator (președintele Bănescu), ci de cel desemnat să o conducă. În lipsa unui mecanism de selectare nediscreționară a membrilor, prof. Tismăneanu a încercat să mărească legitimitatea comisiei prin includerea unui număr mare de lideri de opinie. Pentru opoziția social democrată și pentru simpatizanții lui Corneliu Vadim Tudor însă selectarea s-a făcut mereu în cadrul aceleiași mari categorii de opozanți și dizidenți anticomuniști, fără a se încerca includerea unor voci dispuse spre iertarea regimului comunist.

Tot spre deosebire de alte comisii, mandatul său a fost larg conceput. Astfel, a fost de competența comisiei să determine dacă va publica sau nu numele tortionarilor, cum își va duce lucrările și care va fi baremul agreeat pentru stabilirea adevărului privind evenimente trecute. Dacă toate celelalte comisii au folosit o combinație de materiale scrise și interviuri pentru a ajunge la adevăr, comisia Tismăneanu a folosit doar o combinație de documente mai mult sau mai puțin secrete, animată parcă de credința că va putea stabili adevărul exclusiv prin pătrunderea celor mai ascunse colțuri ale arhivelor deținute de organele statului. Probabil că această alegere a fost normală, având în vedere mandatul său nespecificat și prezența masivă a istoricilor și a scriitorilor printre membrii săi. Însă lipsa completă de mărturii culese din partea victimelor a pus comisia în situația delicată de a raporta informație falsă în cel puțin un caz (cel al lui Constantin Dobre, liderul minerilor din Valea Jiului). Rămâne de văzut dacă recomandările comisiei vor fi transpuse în viață, în ciuda faptului că în alte țări comisiile prezidențiale au generat puțină legislație și puține procese.

Anii comunismului târziu. O încercare de sinteză

■ STELIAN TĂNASE

This article analyses the final years of the communism in Romania. It draws on the premises of the Ceausescu's coming into power, his economical, social, and cultural policies as well as the main events during the period of his dictatorial ruling of Romania. The analysis concludes on the communist regime as mainly being a dictatorship exerted by one minority, by one enclosed elite, a military occupation regime that had been imposed by Soviet Union people during the year '40s, which reproduced itself in the '60s for one more generation – that all happening on the background of the Cold War and polarization in blocks of countries. As soon as these very conditions have disappeared the communist regime fell down.

Keywords:

Romanian totalitarian communist regime, cold war, communist leadership, Ceaușescu, Stalinist regime, Romanian Communist Party, mass physical terror, collapse of communism in Romania

Industrializare și totalitarism

Pe plan intern, liderii PCR au cea mai reacționară, retrogradă, atitudine față de societate. Pe plan extern, Ceaușescu și clanul lui – în continuarea politicii de emancipare de tutela PCUS, lansată de Gheorghiu Dej, pentru a preveni destalinizarea regimului – ia anumite distanțe față de Moscova. Câteva gesturi politice (neruperea relațiilor cu Israelul după războiul de șase zile din Orient 1967, recunoașterea RFG, poziția neutră în conflictul dintre URSS și China, neparticiparea la intervenția din august 1968 Cehoslovacia etc.) i-au asigurat o susținere internațională. Bucureștiul este vizitat de lideri occidentali de anvergura internațională, Charles de Gaulle, Willy Brandt, Helmut Smith, Valéry Giscard d'Estaing, regele Juan Carlos, Giulio Andreotti, Margaret Thatcher, Richard Nixon și Richard Ford. Ceaușescu este primit în vizite oficiale la Londra, Paris, Bonn, Washington, unde trei președinți îl primesc, la Casa alba, Richard Nixon, Gerald Ford, Jimmy Carter în 1973, 1975, 1978. Ceaușescu joacă timp de două decenii, între 1965 și 1985, rolul unui intermediar. Contribuie la stabilirea contactelor dintre Egipt și Israel la sfârșitul anilor 70, încheiate cu acordurile de la Camp David. Este singura țară comunistă care are concomitent legături bune cu Moscova și Beijing. Face legă-

tura între SUA și China, proces care va duce la întâlnirea dintre Nixon și Mao, dar face legătura și între Vietnam și SUA, care vor negocia apoi la Paris, pacea. Occidentul ține cont de acest rol de placă turnantă al Bucureștiului și se folosește de serviciile lui Ceaușescu. Evident face și el contra servicii la schimb. Cel mai substanțial este că îl tratează ca pe egalul lor, un lider modern, neconformist, care sfida Moscova, ignorând cu bună știință dictatura dură pe care o exercita în politica internă. Occidentul a tolerat comportamentul dictatorial, represiv, fiind preocupat exclusiv de relațiile dintre București și Moscova și mai puțin de metodele dictatoriale de conducere ale lui Ceaușescu, sau de naționalismul tot mai apăsător al regimului său. Ceaușescu a dirijat în anii 70-80 cel mai stalinist regim din „blocul sovietic”. Intimidarea, controlul, presiunea, represiunea au fost mai intense decât în orice altă țară din „țările lagărului socialist”. Dacă celelalte regimuri comuniste europene au încercat o modernizare, Ceaușescu preferă din rațiuni de putere personală să aplice preceptele staliniste, așa cum fuseseră ele formulate la începutul anilor 30. El se lansează într-un proces de accelerare a industrializării de tip comunist care pretinde să ducă România între țările cele mai avansate. Inspirația sa este de ordin stalinist dar și maoist. Mao Dzedun în anii 50 lansase China într-o operație de anvergură „Marele Salt Înainte” care își propunea să lichideze în câțiva ani înapoierea țării. Eșecul a fost total, dar Ceaușescu, nu a reținut acest aspect, ci mai curând mobilizarea societății și cultul conducătorului. Vizita în 1971 în China și Coreea de nord l-au decis pe Ceaușescu să treacă la practici politice asemănătoare. Ceea ce îl interesa dincolo de atitudini și gesturi diplomatice de „punte de legătură” între blocuri, între acestea și țările lumii a treia, era puterea sa personală absolută. Prestigiul internațional dobândit în 22 august 1968, prin discursul său prin care critică invadarea Cehoslovaciei, Ceaușescu l-a folosit pentru a-și înlătura rivalii din biroului politic și pentru a domina și manipula o societate care spera reforme după timida liberalizare din anii 60. Ceaușescu devine „de neînlocuit”, purtătorul idealului național. Oricine ar fi atentat la puterea lui și a apropiaților lui, adesea rude, a fost considerat un trădător, un spion, un complice al Kremlinului sau al Occidentului, după caz, un „dușman al poporului”. „Ceaușescu și poporul” unul din sloganurile propagandei de partid, sublinia această legătură, identifica dictatorul cu poporul. În jurul lui, o mână de vasali, veghea ca voința sa se împlinească, atenție să nu apară în zona puterii vreo amenințare pentru Ceaușescu – cel care le garanta privilegiile. Tot sistemul se baza pe o relație patron - client, era în ansamblu un sistem clientelar, corupt, ineficient, constituit din clanuri mafiote. Clanul Ceaușescu - Petrescu era cel mai important.

Înapoierea României, starea de sărăcie la care fusese adusă de ocupația sovietică și de practicile economice iraționale ale predecesorului său Gheorghiu Dej, care procedase ca în URSS naționalizând, distrugând proprietatea privată și conducând economia centralizat prin planuri cincinale – își propune Ceaușescu să o lichideze, în câțiva ani. Ceaușescu a constatat că decalajul economic dintre țările occidentale și România era mai mare decât în 1948, și chiar că acest decalaj crescuse și față de țările comuniste în același interval. În anii 70 constatăm accelerarea masivă a investițiilor în industrie, și creșterea fără precedent a autarhiei economiei românești. Regimul constituie o industrie care se ambiționează nerealist să producă totul pe teritoriul național, în iluzia de a reduce dependența de resurse, financiar, de piețele străine, la minim. A fost o iluzie cu grave consecințe. Se reedita după decenii mitul socialismului într-o singură țară, al cetății asediate care trebuie să fie suficient sieși, asta într-o lume care mergea în sensul invers, al deschiderii piețelor, al creării unor vaste rețele care să mărească eficiența, să micșoreze costurile și să asigure dezvoltarea. În 1971 România este primită în GATT, în 1972 în Banca Mondială. În 1975 primește pentru prima dată din partea

SUA „clauza națiunii celei mai favorizate”. Sunt succese pe plan internațional pe care Ceaușescu înțelege să le capitalizeze pe plan intern. Dictatura sa se radicalizează. Instituțiile se golesc de conținut; chiar și în formula moștenită de la Gheorghiu Dej i se par prea liberale, prea deschise. Ceaușescu duce o politică tot mai personală, pradă viziunilor sale stângiste, sectare, însușite în celulele Doftanei și Caransebeșului, odată cu Cursul scurt de marxist-leninism, pe manualul lui Stalin, singurul său orizont de cunoaștere.

Ceaușescu era omul puterii, exclusive, totale. Anii 70 sunt și anii consolidării cultului persoanei sale. El s-a identificat cu procesul industrializării târzii și forțate, pe tipar stalinist. El nu a respectat nici una din rigorile unei economii normale. A ignorat absența resurselor, a materiilor prime și a piețelor. A ignorat că forța de muncă calificată lipsea, că infrastructura era mult rămasă în urmă. Ceaușescu a construit această industrie fără o bază economică reală, pradă unor ambiții personale. Ceaușescu spera într-o iluzorie independență, care s-a dovedit fatală odată cu recesiunea economică declanșată de criza petrolului. Ceaușescu voia să joace un rol mai mare pe plan internațional și pentru asta se voia liderul unei țări mai mari, mai populată, mai puternică din punct de vedere economic. Populația a suportat sacrificiile cele mai grele, pentru a realiza această viziune utopică falimentară. În fond România venea după un război cu efecte dezastruoase, apoi o ocupație străină care a ruinat țara, și după o politică economică de tip stalinist, care a produs imense daune. A doua parte a anilor 60, a dat naștere la unele speranțe, ruinate prin tezele din iulie 1971 la întoarcerea lui Ceaușescu din China și Coreea de Nord, când decide să imite modelul practicat de Mao Dzedun și Kim Ir Sen. Ideea lui este să împrumute bani din Occident, pentru a finanța efortul de dezvoltare industrială, iar apoi să vândă mărfurile obținute cu noile tehnologii achiziționate din Occident, să își plătească astfel datoriile. Era o perioadă când se găseau credite ieftine, iar țările comuniste păreau buni platinici băncilor dornice să își plaseze capitalurile. Ceaușescu se îndatorează masiv, investește în industrii neperformante. Când se produce șocul petrolier, se găsește într-o situație fără ieșire. Pe de o parte, a cheltuit creditele cu proiectele sale megalomane, fără eficiența economică, pe de altă parte, mărfurile realizate de această industrie irațională, nu sunt vandabile. Soluția sa este să supună populația unor noi presiuni și sacrificii, în paralel cu accentuarea cultului persoanei și al familiei sale. Se ajunge la exacerbarea naționalismului, pentru a anihila orice critica și a mobiliza societatea care a început să își arate nemulțumirile. În 1977 un scriitor, Paul Goma, căruia i se alătură alte câteva zeci de persoane, se raliază Chartei 77 protestând împotriva stării de fapt a societății românești. În același an, 1977, la începutul lunii august se produce greva minerilor din Valea Jiului, un avertisment puternic dat regimului. Ceaușescu este obligat să stea de vorba cu greviștii, face multiple promisiuni, dar singurul răspuns real dat protestului, este dizlocarea minerilor, înțesarea Văii Jiului cu noi recruți aduși din alte regiuni, punerea sub supraveghere polițienească a întregii zone pentru a preveni alte proteste. Ceaușescu lansează și un program de reforme economice, intitulat Noul Mecanism Economic, rămas litera moartă. Urmează obișnuitele campanii de presă care nu sunt decât divertiuri de proporții menite să manipuleze încă odată populația, dându-i speranțe încă o dată că se va produce o îmbunătățire a nivelului de trai. Orice reformă înseamnă în esență diminuarea puterii personale a dictatorului, o limitare a rolului jucat de ideologi și activiștii de partid. Ceea ce contrazicea felul în care Ceaușescu înțelegea să își exercite puterea.

România rămâne, după 15 ani de când Ceaușescu era la putere, o țară înapoiată, după toate standardele. Populația rurală rămâne aproape jumătate din populația țării, productivitatea muncii este dintre cele mai mici din lume, invers cu mortalitatea infantile, printre cele mai mari – raport tipic pentru țările subdez-

voltate. Speranța de viață este de asemenea printre cele mai scăzute din Europa. România nu reușise să scape din fatalitatea înapoierii sale, deși în ciuda tuturor eforturilor, sacrificiilor, impuse populației, a planurilor, strategiilor și discursurilor lui Ceaușescu. Dimpotrivă distanța dintre performanțele economiei românești, dintre standardul de viață al românului mediu și cel din țările occidentale era mai mare decât în 1965, când el venise la putere. Tot la fel, distanța între performanțele regimului sau și a celorlalte țări ale blocului sovietic, în loc să scadă, creștea continuu. În fața acestui eșec Ceaușescu refuza să ajusteze strategiile sale falimentare.

Creșterea dictaturii și epuizarea soluțiilor

În 1979 se produce al doilea șoc petrolifer, iar aliatul care îi furniza petrol ieftin pentru industria petrochimică gigant pe care o ridicase în anii 70, șahul Iranului, pierde puterea. Pentru Ceaușescu, ar fi trebuit să fie ceasul adevărului. Măcar în planul economiei și al proiectelor sale industriale nerealiste. Planurile sale sunt ruinate. Datoria externă a țării a ajuns la 11 miliarde dolari, și noua industrie românească nu produce mărfuri vandabile pentru a înapoia banii. Modul în care folosisese Ceaușescu creditele a fost păgubitor. Economii periferice, mai vulnerabile la crize, mai dependente, mai sărace, au plătit cel mai greu șocul petrolifer. România s-a aflat printre aceste țări. Încă odată lipsa de realism a planurilor de dezvoltare ale regimului, aplicarea unor criterii ideologice în decizia de alocare a resurselor, dar mai ales lipsa unei baze reale în procesul de modernizare, (constituie numai de proprietatea privată și de piață) au dus țara la ruină. Încercarea lui Ceaușescu de a limita decalajele dintre economia înapoiată românească și economiile dezvoltate era sortită eșecului, de la început. El ar fi putut să practice o economie de subzistență ca în alte țări comuniste, care făceau eforturi de a ajusta normele staliniste, de a introduce elemente de piață la periferia sistemului, pentru a supraviețui, și a amâna falimentul. Ceaușescu a ales strategia opusă. El a micșorat la minimum proprietatea privată, (2,5% în 1988), a interzis orice inițiativă care nu venea de la stat. Privea cu maximă suspiciune orice care ieșea din sfera controlului său strict. Pentru el experimentele reformatoare ale lui Kadar, ca și ale lui Hrusciiov mai devreme, sunt suspecte. Când se produce criza din Polonia în vara 1980, el credea că această criză se produsese nu din prea mult comunism ci din prea puțin. El face vinovate 1) tentativa de reformă introdusă de Gierek și 2) creditorii occidentali care îndatoraseră Polonia și o obligaseră pentru a-și recupera banii, credea el, să ia măsuri economice procapitaliste. Decizia lui Ceaușescu este de a se angaja fatal în plata integrală a datoriei externe în cel mai scurt timp. Îl determină la această măsură fantezistă, plină de consecințe dezastuoase, și protestele muncitorilor polonezi din vara 1980, și înființarea sindicatului independent Solidarnosc. Pentru el, o adevărată erezie, de neimaginat în România. Își ia măsuri care să îl protejeze. Prima este aceea de a plăti datoria externă, a doua este de a introduce măsuri masive de supraveghere a societății, de întărire a rolului partidului în viață, de fapt de întărire a controlului exercitat de poliția politică și aparatul de partid asupra societății. A treia, de mobilizare a societății prin mijloacele tipice ale propagandei. Presa dezvoltă un cult fără precedent al persoanei sale. Naționalismul cel mai radical însoțește această propagandă. Imaginea dictatorului este identificată cu „țara”, cu o istorie imaginară, eroică. Folosirea simbolurilor naționale rămâne exclusiv apanajul lui Ceaușescu. Se vede alăturat unei serii care începe cu Burebista, continuă cu Decebal cu Mircea cel Bătrân, apoi cu Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Alexandru Ioan Cuza. Sintagma „Epoca Ceaușescu” devine tot mai prezentă. Regimul se personalizează la extrem.

Partidul Comunist, conducerea lui este susținută de un clan în centrul căruia se afla cei doi, Nicolae și Elena Ceaușescu. Corupția, ineficiența, haosul sunt trăsăturile acestei perioade. Singurul lucru care mai ține în loc lucrurile este cultul lui Ceaușescu, utilizat pretutindeni, în toate ocaziile, ca un panaceu. În acest timp, economia continuă să se degradeze, sărăcia crește cu fiecare zi. Contraperformanțele societății românești încep să atragă atenția mediului diplomatic și de afaceri externe.

Șocul petrolifer, recesiunea mondială, dar mai ales tipul anacronic de economie practicat de regimul lui Ceaușescu, au demontat proiectul modernizării lansat la începutul anilor 70. După zece ani, este un eșec. Ceaușescu nu a tras concluziile corecte și nu a schimbat nimic în strategia sa. Ideea lui este că România nu suferă de prea mult comunism, ci prea puțin, și că trebuia să își radicalizeze atât discursul politic, cât și practicile. Modelul lui este asaltul dat de Stalin în 1929-33 pentru a construi societatea socialistă „într-o singură țară” Privea orice tentativă de a ieși din acest tipar ca o erezie. Ceaușescu este un *believer*, un fanatic, ale cărui învățături, singurele pe care le avea, proveneau din subterana comunismă din anii 30, însușite la Doftana. Caransebeș și Tg. Jiu. El are în cap un model pur de stalinism, cu liderul în centrul sistemului, autoritate supremă. Înțeles ca un zeu infailibil. Este în termenii lui Max Weber, o „societate de status” alcătuită din vasalități, în care liderul își exercită puterea în mod absolut. Un model de societate piramidală, primitivă, cazonă, așezat ierarhic de la cea mai înaltă funcție în stat, Ceaușescu, până la ultimul angajat, toți datorează supunere nconșionată. Este un model economico – politico-social pre - și antimodern care devine principala cauză a eșecului economiei și a proiectului social comunist, a tentativei de modernizare încercată de comuniști, atât sub Gheorghiu Dej, cât și sub Nicolae Ceaușescu. Adevărul este că România, la aproape 40 de ani de la încheierea războiului, atinsese limitele dezvoltării extensive, bazată pe creștere cantitativă, pe apariția pe piața forței de muncă a unei noi generații de lucratori, folosită ca o masă de sclavi la obiectivele de interes al strategilor PCR. Odată atinsă această limită, soluția era trecerea la faza dezvoltării intensive. Aceasta cerea reforme economice și politice, descentralizare sistemului, o relaxare a controlului exercitat asupra societății, creșterea rolului experților, a elitelor profesionale, în dauna activiștilor și ideologilor de partid, introducerea unor elemente de piață și a proprietății private. Instituționalizarea regimului cerea aplicarea de norme raționale de criterii de selecție a cadrelor și în luarea deciziilor care priveau resursele. Toate astea la un loc însemnau diminuarea puterii lui Ceaușescu și a enturajului său. Ceaușescu visa la mai multă putere chiar decât avea și nicidecum să își piardă din atribuții. Regimul său, la începutul anilor 80, când se produce dubla criza a șocului petrolifer și cea din Polonia, este pus în fața unei alegeri, dar ia drumul invers sensului istoriei, așa cum se arăta în Europa. Cere mai mult stalinism dogmatic, mai mult disciplină, trece la aplicarea unui model autarhic, începe să țină un discurs antioccidental tot mai vehement. Acest model amintește în multe privințe de „socialism într-o singură țară” practicat de Stalin, inspiratorul lui dintotdeauna. Pentru a nu își diminua puterea, Ceaușescu împinge dincolo de limite modelul dezvoltării intensive, accentuându-i baza voluntaristă, în care totul depindea exclusiv de voința sa. Astfel, țara e aruncată în haos odată cu începutul anilor 80. Turnanta este marcată de contestarea de către C-tin Părvulescu a alegerii lui Ceaușescu din nou ca șef al partidului la Congresul XII-lea din 1979, de revoltele muncitorești din Polonia, sindicatul Solidarnosc, și introducerea legii marțiale, în decembrie 1981, de moartea lui Leonid Brejnev, în noiembrie 1982. Ceaușescu hotărăște în fața unui mediu politico-economic schimbat să treacă la plata datoriei externe a României, la acea dată de 13 miliarde dolari. Concomitent interzice luarea altor credite externe. El credea că asemenea credite îndatorau țara și atin-

geau suveranitatea națională. De fapt, îi restrângea deciziile pe care intenționa să le ia și îl obliga să introducă anumite măsuri economice raționale care îi afectau puterea. Eficiența economică obligatorie pentru plata datoriilor externe însemna ajustări ale strategiilor sale nerealiste. Ceea ce el refuză. Speriat și de criza din Polonia, în 1982, decide plata datoriilor externe. Concomitent, se lansează în proiecte megalomane, pentru care țara nu avea suficiente resurse, Proiectul Canalului Dunăre - Marea Neagră și Centrul administrativ, o construcție faraonică, de prestigiu personal, Casa poporului, care trebuia să îi preamărească epoca. Faptul că nu existau resurse pentru realizarea acestor obiective nu pare să fi avut vreo importanță pentru Ceaușescu. Construcția Casei poporului începe în anul 1984, 25 iunie. Locul ales pentru reședința dictatorului este Dealul Spirii, așezat la Nord de Dîmbovița, care domina orașul. Este un loc de lungă tradiție bucureșteană. Aici se aflau multe edificii ale vechiului București. Este o zonă dens populată. Ideea de a construi aici un nou sediu pentru dictator și de a muta aici centrul administrativ al țării a apărut după cutremurul din 1977. Proiectele s-au succedat, până în 1984 când începe construcția propriu zisă. Construcția edificiului și a întregii zone trebuie legată de îmbătrânirea dictatorului, de bolile lui care îl diminuează fizic. Fie că va dispărea fizic, fie că va pierde puterea (la care dictatorul începe să se gândească după martie 1985, când Gorbaciov devine numărul 1 la Moscova). Ceaușescu, tot mai grăbit, ca toți dictatorii, e obsedat de posteritatea sa. Ce va spune istoria despre el ? Construcțiile gigant sunt cea mai buna rețetă de a nu fi uitat. Tot ce face el în ultimii ani va fi focalizat de acest gând. Sunt mobilizate resurse urișe de oameni, materiale și bani. Timpul este marele dușman al dictatorului. Alt dușman al lui Ceaușescu este trecutul. Ceaușescu este obsedat să lichideze ctitoriile altora. Are o gelozie puternică față de cei care în trecut au lăsat urma trecerii lor. Biserici, palate, case, străzi sunt neantizate de acest resentiment al dictatorului. Zelul său de a da o noua față Bucureștiului, îl face să ordone trecerea sub lama buldozerelor a mii de case, cartiere întregi, a multor biserici, monumente istorice, a altor clădiri publice. Este o răfuială a dictatorului cu memoria, cu orașul. Ar fi distrus tot orașul, să rămână numai ce s-a făcut după 1965 când a preluat el puterea! Unele biserici sunt demolate, altele sunt *translate*, adică ascunse privirii, în spatele unor blocuri. Cu scopul de a nu fi văzute, de a fi șterse din memoria oamenilor. Asta în paralel cu deșănțata propagandă naționalistă, de exaltare a istoriei românești. Ceaușescu însuși se reprezenta pe sine ca un continuator al tradițiilor, al istoriei, un urmaș al conducătorilor cei mai glorioși, de la Decebal, la Ștefan cel Mare și Mihai Viteazu. Cum se potrivește demolarea, distrugerea urmelor trecutului, cu exaltarea „trecutului eroic” al poporului roman cu marile spectacole „Cântarea României” cu voievozi etc., în care se prezenta drept continuator al marilor domnitori români. Toată politica lui Ceaușescu se baza din 1965 pe naționalism, pe exaltarea istoriei sale naționale. El a înlocuit – ca Tito, Mao, Kim Ir Sen – ideologia internaționalismul proletar (obedient față de Moscova) cu un naționalism fervent, cu rădăcini în extrema dreaptă românească interbelică. O manipulare politică a sentimentului național al românului cu scopul de a legitima regimul, un pretext pentru a mobiliza populația în sprijinul regimului, agitând concomitent sperietoarea intervenției Moscovei.

Mai multe cartiere au fost demolate complet sau parțial: Izvor, Labirint, (Th. Speranța) Călărași, Olteni, Dudești, Văcărești, etc. De la Piața Unirii până la Bariera Vergului (3,5 km lungime), 90% din imobile (locuințe, edificii publice) au fost demolate. În locul lor au fost construite blocuri tip Phenian și Beijing, în stilul construcțiilor staliniste. Casa Poporului crește și ocupă spațiul, domină orașul - ceea ce a vrut în paranoia sa dictatorul. Ceaușescu declină fizic și politic. E o cursă contra cronometru. E izolat pe plan extern, cu o țară ruinată financiar, cu o populație care îl detesta tot mai mult și care se teme de el. Ceaușescu mai are un

singur scop: să termine construcția Casei Poporului. Își imaginează că e revanșa lui în fața istoriei.¹

Voluntarismul lui Ceaușescu atinge apogeul. Rolul propagandei crește în această perioadă la dimensiuni fără precedent. Campaniile în sprijinul său, de preamărire a imaginii sale și a membrilor familiei sale, a performanțelor regimului sau nu încetează în anii 80, nici o zi. Televiziunea, radioul, presa scrisă, ședințele frecvente din întreprinderi, parăzile, mitingurile pe care aparatul de partid le organizează în capitalele de județ, cu diferite prilejuri, și ele foarte dese, nu se mai sfârșesc. Cu cât lucrurile merg mai prost, propaganda se intensifică. Ca și represiunea polițienească. (efective securitate). Rețele de informatori se extind până la limite fără precedent. Mașinile de scris trebuie înregistrate la miliție (decret 98/1984). Contactele cu străinii sunt restrânse la minimum, iar dacă se produc trebuie raportate Securității (decret 408/1985). Trupele speciale trec la exerciții de protejare a regimului, a dictatorului.

¹ **Cartiere distruse parțial sau total.** (Decretul 260/1985): 1. Cartierul Izvor, aici se găseau case de valoare istorică și arhitecturală. S-au demolat aici Spitalul Brâncovenesc, cazarma din Dealul Spirii, Teatrul de operetă, arsenalul armatei, Arhivele Statului, Stadionul ANEF/Republicii, Spitalul de urgență și Stația de salvare. Au fost demolate 4 biserici din cele 12 biserici din cartier, altele 4 au fost translate. Doua 2 sinagogi au fost demolate. 2. Cartierul Cotroceni. Aici a fost demolat ansamblul mănăstiresc Cotroceni ridicat în sec. al XVII-lea de Șerban Vodă Cantacuzino. 3. Cartierul Crângași - Ciurel. A dispărut sub apele lacului de 100 ha care a apărut. A dispărut sub ape moara Ciurel, monument istoric, cimitirul Crângași, biserica Sf. Nicolae Crângași (vechime 1564), capela Izvorul Tămăduirii. 4. Cartierul Dudești - Văcărești. Au fost distruse multe case monument istorice sau de arhitectură. A fost demolat aici Institutul medico legal Mina Minovici, primul din lume. **Lăcașuri de cult demolate:** Mănăstirea Văcărești. Ctitorie a familiei Mavrocordat, sec. al XVIII-lea. Nicolae Mavrocordat, 1716-1724. Cea mai mare realizare a culturii românești din acel timp. Cea mai mare mănăstire din Sud-Estul Europei. Are școală, bibliotecă, tipografie. Demolarea începe în noiembrie 1985 și se termină în ianuarie 1987. Biserica Alba Postăvari atestată 1595. Dărâmată în 1984, duminică 18 martie, după 420 de ani de existență. A doua biserică din București după vechime (prima biserica lui Bucur). Biserica Izvorul Tămăduirii, atestată 1785. Dărâmată la 4-6 august 1984. Biserica Spirea Veche, zidită 1740-50. Dărâmată prin dinamitare în noaptea de 27 aprilie 1984. Biserica Sfântul Spiridon Vechi, sec. al XVII-lea. Demolată la 27 august 1987. Biserica Cotroceni, biserica domnească. A fost zidită între 1679 și 1682. Demolată în vara 1984. Aici s-a tipărit prima Biblie în limba română. Biserica Sf. Nicolae Crângași 1564/21 dărâmată în mai 1986. Biserica Bradu Staicu. 1740/ demolată 7-8 octombrie 1987. Biserica Olteni 1696/1987, monument brâncovenesc, pictura interioară de Gh. Tătărescu. A fost demolată vineri 12 iunie 1987. Biserica Sfânta Treime Dudești, 1804/demolată în noaptea de 9 octombrie 1987. Biserica Mănăstirii Pantelimon 1745/demolată în 1986, ctitorie a lui Grigore Vodă Ghica, pe insula lacului Pantelimon. Biserica Gherghiceanu. Demolată în 1984. Capela Sf. Mina, anexa a Institutului medico-legal. Biserica Sf. Nicolae Sârbi, 1692 / demolată în 1985. Biserica Sf. Nicolae Jitnița, atestată din 1590, demolată la 18-23 iulie 1986. Biserica Sf. Vineri Herasca, ctitorie Matei Basarab, 1641-45. Aici se păstra icoana făcătoare de minuni a Sf. Parascheva, pictată în 1748 la Viena, demolată la 19-20 iunie 1987. **Biserici translate:** Biserica Olari, 1758, demolată la data de 22.09.1982. Ansamblul Schitul Maicilor. Biserica 1726/1982. În 1982, clădirile din jur, unde funcționa Institutul Biblic sunt demolate, iar biserica a fost translată 245 m. Ansamblul Mihai Vodă. Cel mai vechi ansamblu mănăstiresc din București, 1595. Monument de artă feudală românească. Ctitorie a lui Mihai Viteazu. Biserica , înconjurată în anii 80 de Arhivele Statului, de Muzeul Arhivelor Statului. Au fost distruse cu buldozerele iar biserica a fost translată 289 m, clopotnița, 255 m, în primăvara 1985. Arhivele statului au fost demolate în ianuarie 1985, s-a folosit dinamita. Biserica Sfântu Ilie, Rahova. 1705, ctitorie brâncovenească, în vecinătatea Spitalului Brâncovenesc, avea picturi interioare de Gh. Tătărescu. Clădirile din jur sunt demolate în 1984. Tot atunci – 19 iunie 1984 – biserica este translată 49 m în spatele blocurilor. Ansamblul mănăstiresc Antim, 1713-5, ctitoria lui Antim Ivireanu, cărturar, mitropolit al Țării Românești. Centru de cultură, școală, tiparniță. Chiliile au fost demolate în 1985. Biserica Sf. Ioan Nou 1766 (în piața Unirii). Translată la 30 mai 1986. Biserica Sf. Gheorghe Capra (în Pantelimon), translată în septembrie 1985. **Biserici mutilate:** Ansamblul din Dealul Patriarhiei, Biserica Sfinții Apostoli, Biserica Sapienței, biserica Dobroteasa, Biserica Apostol, Biserica Bucur, Biserica Delea Nouă-Calist. **Sinagogi demolate:** Sinagoga Rezith Doadh (1920-1984) str. Antim nr.13, Sinagoga Aizic Ilie (1900-1984), str. Vânători nr. 13

Se iau măsuri în plus de supraveghere informațională. la naștere un aparat capabil să riposteze în cazul unei tentative de revoltă sau de lovitură de palat. Populația este supusă unei supravegheri atente. Se întărește rolul cenzurii, intelectualii sunt persecutați.

Vocile disidente se înmulțesc. Fenomenul a început odată cu mișcarea Paul Goma, în 1977. La începutul anilor 80, odată cu agravarea situației societății românești, tot mai mulți intelectuali iau poziții critice față de regim. Matematicianul Mihai Botez, istoricul Vlad Georgescu, arhitecta Mariana Celac, scriitorul Dorin Tudoran, inginerul Radu Filipescu, scriitorul Dan Petrescu, medicul Ionel Cana, preotul Gheorghe Calciu Dumitreasa, profesoara Doina Cornea ș. a. În 1979 a existat și o încercare de constituire a unui sindicat independent, anihilat de Securitate. Emigrarea ia proporții, unii preferă să treacă clandestin în Occident, prin Iugoslavia și Ungaria, alții preferă, plecați în misiuni oficiale sau în vizită la rude, să nu se întoarcă. Un alt fenomen este negoțul cu evrei și germani pe care regimul îl practică cu cinism. Între 1969 și 1989 pentru 213.242 emigranți germani, RFG a plătit cca. 1,3 miliarde de mărci.¹ România este tot mai izolată. Vizitele oaspeților de rang înalt, străini, la București, altă dată frecventată, se diminuează masiv, ca și invitațiile primite de Ceaușescu de a vizita marile capitale. Întreaga populație se alienează treptat de regim. Dacă e izolat pe plan extern, el se vede izolat și pe plan intern, unde manipulările naționaliste-comuniste, cultul dictatorului, au din ce în ce mai puțin succes. Standardul de viață scade vizibil din cauza cheltuielilor imense făcute de Ceaușescu pentru proiectele sale gigant. Țara duce lipsă cronica de bunuri de consum, de locuințe decente, de spitale și școli. Viața cotidiană se degradează rapid. În schimb economia s-a lansat într-un program de-a dreptul criminal – de înapoiere a datoriei externe, la care Ceaușescu s-a angajat, contrar oricăror norme economice. Populația este supusă la restricții uriașe, importurile de bunuri de consum practic încetează. În schimb, România vinde tot ce are un preț în terțe piețe. Penuria se generalizează, se reintroduc după 30 de ani, cartelele. Economia nu mai primește piese de schimb, din lipsă de resurse financiare pentru a le plăti. Șomajul în întreprinderii devine substanțial. Nu există contracte, nu există producție, utilajele neîntreținute se deteriorează cu repeziciune. Industria se prăbușește, iar Ceaușescu introduce un sistem de plată a salariilor, în directă legătură cu realizarea fantezistelor sale planuri. Salariații nu își mai primesc de la mijlocul anilor '80 salariile, pe baza acestui principiu. Adevărul este că finanțele statului sunt în faliment. Starea de nemulțumire a populației crește. Ceaușescu este tot mai izolat, în mijlocul unei realități care i-a scăpat de sub control. Mizeria cuprinde întreaga țară. Soluțiile regimului s-au epuizat.

Ultimii ani

Preluarea puterii, la 12 martie 1985, de către Mihail Gorbaciov, la Moscova, a însemnat o schimbare de proporții în situația regimului comunist din România pe plan internațional și pe plan intern. Până la acea data Nicolae Ceaușescu în mai multe ocazii fusese un intermediar util între blocuri, în diferite zone ca în Orientul Apropiat, în cazul conflictul dintre Israel și statele arabe, între Israel și palestinieni, în Extremul Orient în anii 70, când a făcut legătura între China lui Mao Dzedun și administrația Nixon și la fel cu Vietnam. Bucureștiul a fost una din plăcile turnante ale politicii internaționale. Raporturile ambigue cu Kremlinul au servit acestui rol. Uneori Ceaușescu a avut inițiative independente de Moscova, ca în cazul criticării invadării Afganistanului, al participării la Jocurile Olimpice de la Los Angeles în 1984

¹ Vezi, *Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen*, sept. 1988, citat de Thomas Kunze (2000), *Nicolae Ceausescu. Eine Biographie*, Christoph Links Verlag, Berlin, pp. 374.

sau a inițiativelor sale de dezarmare. Având un caracter strict propagandistic, ele aveau menirea de a-i aduce sprijinul diplomatic, mediatic, financiar și tehnologic al Occidentului. Calcul care s-a dovedit corect între 1965-1985, cât URSS a fost condusă de Leonid Brejnev, de Iuri Andropov, și Constantin Cernenko. Ceaușescu a fost încurajat să fie „partenerul indisciplinat” din Tratatul de la Varșovia și CAER. El a refuzat să participe la mecanismele de integrare militară și economică al țărilor din blocul sovietic, refuzând „imixtiunea în treburile interne”. Firește, Occidentul a privit cu aprobare aceste atitudini. Pragmatismul a făcut ca asupra politicii sale interne, din ce în ce mai capturată de cultul personalității și naționalism extremist, și care înregistra un eșec economic de proporții, același Occident să păstreze tăcerea. Dar odată cu apariția lui Mihail Gorbaciov la vârful PCUS, această atitudine complăcută s-a schimbat radical. Moscova, era izolată pe plan internațional de diferite poziții pe care le susținea, ca montarea rachetelor SS 20 în centrul Europei, prezența în Afganistan, alimentarea unor războaie locale în Africa, America de Sud și Asia, cursa înarmărilor etc. La Kremlin, Gorbaciov și echipa sa, Eduard Sevardnadze și Alexandr Iakovlev, renunță la multe din aceste atitudini care răciseră relațiile cu SUA și Europa occidentală. URSS se afla într-o situație critică din punct de vedere economic și caută o relaxare a tensiunilor internaționale care să îi permită declanșarea unor reforme, *glasnost* și *perestroika*. Occidentul preferă să susțină această nouă atitudine. Rolul lui Ceaușescu scade simțitor. Numărul vizitelor lui în capitalele străine se reduce radical. Cel al vizitelor de grad înalt la București, de asemenea. Mass-media occidentală, favorabilă până la un punct, își schimbă tonul. Comparația nu se mai face între obositul și neostalinistul, coruptul Leonid Brejnev și mai tânărul Ceaușescu, „liderul unei țări mici care se opune curajos unui gigant amenințător”, dispus să declanșeze un război mondial, ci între Ceaușescu, care de 20 de ani se află la putere, neostalinistul, naționalistul, rigidul Ceaușescu și tânărul, dinamicul, reformatorul Gorbaciov. Ceaușescu își pierde toate atuurile, iar Occidentul nu întârzie să își manifeste interesul. Ceaușescu este izolat pe plan internațional, suportul pentru atitudinile noncoformiste scade. Plata datoriei externe, la care se angajase din 1982, nu este menită să încurajeze legăturile economice, atâta vreme cât erau interzise alte credite și importurile de tehnologie, *know-how*, se reduc drastic. Criza gravă a economiei românești este remarcată și parteneriatul cu regimul de la București, cu economia sa necompetitivă, în declin rapid, nu mai prezenta interes, nu oferea nici un fel de garanții pentru eventuali parteneri. Ceaușescu se întoarce la practica barterului și trocului, în situația unei penurii cronice de monedă convertibilă. Izolarea sa diplomatică și politică este dublată de una economică și financiară.

În fond, practicile lui Leonid Brejnev și Nicolae Ceaușescu au fost foarte asemănătoare. Două regimuri neostaliniste, corupte, dogmatice, excesiv de centralizate. Emanciparea de Moscova a regimului de la București nu a fost continuată de schimbarea modelului economic, de reforme în plan politic și instituțional. Sub pretextul că orice inițiativă reformatoare ar atrage ripostă Kremlinului, și dându-se insistent exemplul Ungaria 1956, și Cehoslovaciei 1968, Ceaușescu a dus o politică internă extrem rigidă. Motivul neostalinismului practicat de regim nu a fost teama de o invazie sovietică, ci convingerile lui Ceaușescu, cultura sa politică, dorința sa de putere absolută. Orice reformă, descentralizare, introducerea unor mecanisme ale economiei de piață sau a unor forme de democrație internă în PCR, ar fi redus din puterea sa. Ori, el dorea opusul. În acest context, amenințarea Moscovei, nu era decât o diversivă, menită să țină populația sub ascultare. Acest fenomen s-a observat cu claritate după ce Mihail Gorbaciov a criticat regimul lui Leonid Brejnev și a început să facă schimbări. Catalogate drept capitulări în fața capitalismului, *glasnost* și *perestroika* au avut în Ceaușescu un adversar declarat. Se temea și de influența asupra populației care dorea din ce în ce mai mult schimbări, creșterea standardului de viață, libertăți civice. Dacă nu putea spera la reinstaurarea capitalismului, la o economie de piață și

la democrație de tip occidental, Gorbaciov și politica sa reformatoare apăreau ca orizonturi tangibile pentru o populație înfometată, asuprită și umilită. Era exact lucrul de care se temea cel mai tare Ceaușescu. Calculul său prevedea că URSS nu va renunța niciodată la regimurile comuniste din Estul și Centrul Europei, deci că regimurile comuniste sunt instalate pentru totdeauna în regiune, dar că – plecând de aici – liderii și practicile lor vor depinde de Kremlin și că marja de libertate a acestor regimuri satelit va fi decisă la Kremlin. Asta se întâmpla încă din anii 40 de la instalarea lor. Or, pentru Ceaușescu nu era deloc indiferent dacă el sau altcineva, un lider mai predispus la reforme, conduce la București. Moscova a preferat întotdeauna, când a produs schimbări în politica sa, să lucreze cu lideri care au urmat orientarea respectivă. Ceaușescu se aștepta să apară presiuni ca să facă schimbări în politica sa internă și externă. Și dacă ar fi refuzat să caute schimbarea sa cu altcineva de încredere, dispus să facă reforme. Mihail Gorbaciov, vine în vizită oficială în România între 25 și 27 mai 1987. Este ultima țară din blocul sovietic pe care o vizitează. În cadrul convorbirilor, Ceaușescu pretinde că România nu are nevoie de reformă, pentru că politica sa corespunde intereselor poporului român și pentru că a introdus reforme încă din anii 60. Gorbaciov îi spune lui Ceaușescu într-o discuție particulară „Dvs. țineți țara într-o stare de frică, după ce ați izolat-o de lume”¹. Ceaușescu îi întoarce vizita în 1988, când Gorbaciov nici nu vine la aeroport să îl întâmpine. Tensiunile, în loc să se aplaneze, se accentuează. Paradoxul face ca vreme de 20 de ani Ceaușescu să ceară Moscovei să renunțe la „doctrina Brejnev” a „suveranității limitate”, iar când Moscova face acest lucru, declarând că fiecare țară comunistă trebuie să își urmeze drumul ei („doctrina Sinatra”), Ceaușescu se opune. Mai mult, în vara anului 1989, el va cere o intervenție militară în Polonia. În raport cu noua politică a Moscovei, în blocul sovietic se formează două tabere, cea a conservatorilor (Teodor Jivkov, Erick Honecker, Gustav Husak), și cea a reformatorilor (Janos Kadar și Wojcek Jaruselski). Ceaușescu aparține primului grup.

Protestul muncitorilor din Brașov, la 15 noiembrie 1987, zi în care regimul organizase „alegeri”, semnifică începutul sfârșitului pentru regimul Ceaușescu. În noaptea de 14 spre 15 noiembrie, 4000 de lucratori au încetat lucrul cerând plata integrală a salariile și condiții omenești de viață. Dialogul cu conducerea uzinei purtat în acea dimineață a eșuat. Înainte de prânz, câteva sute dintre greviști au plecat să demonstreze în fața sediului județean PCR. Pe drum li s-au alăturat alte mii de localnici. Protestul s-a radicalizat. Discuția cu autoritățile a fost un nou eșec. Unii dintre demonstrați au pătruns în sediul PCR și au devastat. S-a strigat: Jos Ceaușescu! Jos Comunismul! Portretele dictatorului au fost sfâșiate și înlăturate de pe ziduri. Scena era asemănătoare cu altele petrecute în 1953 la Berlin, 1956 la Poznan și Budapesta, în 1971, 1976, 1980, 1986, 1988 în Polonia, la Gdansk, Szczecin, Varsovia etc. Era o golire de conținut, sfârșitul mitului că „dictatura proletariatului”, cum se prezenta dictatura comunistă, era un regim susținut muncitori, de salariați în genere. Și dacă nu era asta, atunci ce era? *Regimul comunist a fost dictatura unei minorități, a unui grup de quislingi, e unei elite închise, instalată de tancurile unei armate străine, un regim de ocupație impus de sovietici în anii 40, care s-a reproduș în anii '60 pentru încă o generație – pe fondul războiului rece și al polarizării lumii postbelice în blocuri, fapt ce a dus la împărțirea lumii în sfere de influență.*

Acest regim anacronic, antimodern, primitiv, de natură criminală, ilegal, a supus societatea românească unui regim de exploatare fără precedent vreme de 45 de ani. Reacția autorităților a fost trimiterea de unități de securitate și de miliție să împrăstie cu violență mulțimea, apoi a trecut la arestări. A fost o repetiție cu decoruri și costume a ce se va întâmpla doi ani mai târziu. Dar în decembrie 1989, sortii vor fi alții. În 1987 Ceaușescu, după o anchetă în care cei arestați au fost grav brutalizați, a

¹ Ibidem, pp. 425.

înscenat în grabă un proces celor mai activi protestatari, soldat cu 61 de persoane condamnate la diferite termene, între șase luni și trei ani. Alți 67 au fost trimiși în domiciliu forțat. Brașovul a fost înțesat de securiști și s-au luat măsuri masive de supraveghere și control. Orașul a fost practic, până în decembrie 1989, ținut sub stare de asediu.

Două luni mai târziu, în ianuarie 1988, propaganda oficială organizează celebrarea a 70 de ani pe care dictatorul îi împlinea. Triumfalismul campaniei este în contrast cu situația economică extrem de gravă. Orașele și satele României se aflau în întuneric din cauza unei penurii de energie fără precedent. Aprovizionarea cu alimente se face pe bază de cartele, dar alimentele nu se găsesc. Medicamentele, bunurile de larg consum lipsesc de asemenea. Benzina este restricționată, ca și circulația automobilelor. România se află în plină ficțiune, de vreme ce aparatul de partid nu face decât să proclame succesele regimului, prosperitatea de care se bucură locuitorii săi. Aparatul de propagandă care întreține ficțiunea este dublat de cel de Securitate. Supravegherea polițienească este din ce în ce mai manifestă. Regimul se susține exclusiv, după noiembrie 1987, prin frica pe care o inspiră. Securitatea a ajuns să aibă 38.682 salariați, cum arată Dennis Deletant, și să se bazeze pe cca. 450.000 de informatori. În aprilie 1988, Ceaușescu anunță planul de sistematizare rurală. Aproape toate satele românești, 12.000 din 14.000, trebuiau să dispară până la sfârșitul secolului, pentru a fi înlocuite de 550 „complexe agroindustriale”. Cu acest plan nebunesc se poate spune că Ceaușescu atinge apogeul naturii sale distructive. O întreagă civilizație și tradiția ei trebuie să dispară. Zelul demolator al dictatorului nu mai are limite. Presa internațională reacționează extrem de negativ. Ceaușescu devine personajul negativ al politicii europene, de unde până în urmă cu câțiva ani era unul din eroii săi. Numeroase asociații, grupuri de intelectuali reacționează de asemenea negativ și inițiază multiple forme de protest, memorii, pichetează ambasadetele românești, dau declarații în mass - media. Cancelariile, guvernele occidentale nu întârzie de asemenea să ia atitudine. Dar și în țările blocului apar proteste, în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, chiar și în URSS apar proteste împotriva demolării satelor și a bisericilor. În septembrie 1988, 30.000 de persoane demonstrează la Budapesta împotriva politicii naționaliste a regimului de la București, a discriminării comunității maghiare, împotriva demolării satelor și bisericilor. Regele Mihai cere, tot în septembrie 1988, să se facă opoziție campaniei de demolări. Opinia publică europeană izolează complet regimul de la București. Și relațiile cu guvernele sunt din ce mai proaste ca reacție la ce se întâmplă în România. Și în politica externă, Ceaușescu iese din cadrele normale ale contextului european. În iunie 1988, el refuză să semneze forma finală a acordului asupra drepturilor omului semnat de toate celelalte 35 de state semnatare ale Conferinței pentru Securitate și Cooperare europeană de la Viena. În iulie 1988, clauza națiunii celei mai favorizate acordată de SUA în 1975 încetează. Ceaușescu preferă să nu o mai ceară, știind că îi va fi refuzată de Congres din cauza încălcării sistematice a drepturilor omului. Și într-un caz și în celălalt, Ceaușescu invocă „amestecul în treburile interne”. Imaginea lui Ceaușescu s-a deteriorat radical. Din noncoformistul anilor 60, din personajul de anvergură internațională al anilor 70, nu a mai rămas nimic. Acum este un fanatic ideologic, un conservator dogmatic și rigid, depășit de evenimente, un lider dispus să folosească violența, cum demonstrase la Brașov, ca și prin amploarea supravegherii polițienești și teama pe care o inspira. Regimul este izolat pe plan extern și pe plan intern. Scăderea dramatică a standardului de viață în anii 80, penuria cronică de alimente și energie, demolarea satelor, a multor biserici, și cartiere întregi din marile orașe – mai ales Bucureștiul este ținta furiei distructive a dictatorului în ultimii săi ani – creează o situație revoluționară în România. Eșecul economic, nesiguranța și teama resimțite de populație constituie o vulnerabilitate maximă pentru un regim în agonie, gata să se prăbușească în fața unei crize, criză care de altfel nu întârzie să se declanșeze câteva luni mai târziu.

Prăbușirea

1989 este pentru regimul comunist anul prăbușirii. Societatea românească ajunsă la capătul puterilor. Semnele nemulțumirii, ale frustrării și ale protestului, apar pretutindeni. Regimul politic este izolat atât pe plan extern, cât și pe plan intern. Defecțiunile în propria tabără nu întârzie să apară. La 10 martie 1989, apare în *New York Times* „Scrisoarea celor șase”. Este o scrisoare deschisă adresată lui Nicolae Ceaușescu de șase veterani comuniști, Corneliu Mănescu, ex-ministru de externe, președinte al Adunării extraordinare ONU, în 1967, C-tin Pârvulescu, fost șef al Partidului Comunist Român în 1944, Alexandru Bărlădeanu, ex-membru al Biroului politic în anii 60, ex-ministru, Gheorghe Apostol, fost șef al PMR în 1954-55, Silviu Brucan, ex-redactor șef adj la Scânteia, ex-ambasador al României la ONU și Washington, Grigore Răceanu, comunist ilegalist. Textul reproșează lui Ceaușescu, programul de sistematizare a satelor, penuria de alimente, eșecul economic, cultul personalității. Este o ripostă a vechii gărzi PCR care, începând cu mijlocul anilor 60, juca un rol secundar în deciziile politice, monopol al clanului Ceaușescu. Fundalul scrisorii îl constituie reformele introduse de Gorbaciov, *glasnost* și *perestroika*. Autorii sunt reținuți, anchetați, plasați în domiciliu obligatoriu, la periferia Bucureștiului. Datorita pozițiilor înalte deținute de semnatari, a legăturilor lor în trecut cu Moscova, semnalul trimis de veterani are ecou în presa internațională în care se reproduce documentul, dar și în multe cercuri politico-diplomatice atente la ce se întâmplă la București. Era evident că poziția lui Ceaușescu se clătina. Chiar dacă semnatarii erau de mult scoși din viața politică activă, inițiativa celor șase marca o sciziune în blocul cadrelor de partid, puse să opteze între o linie naționalist-conservatoare, condusă de Ceaușescu, și una reformatoare, care amintea de reformele din URSS. Scindarea elitei guvernante este o premisă importantă a crizei revoluționare. Tinerile cadre ale PCR, aparatul, nu se revoltă, preferând, timorate, să aștepte la pândă evenimentele. Aparatul nu și-a propulsat lideri, nu a făcut oferte alternative, rămânând disciplinat în jurul binefăcătorului lor. Ceaușescu se vede contestat de vechi gardă cominternistă, de cei care îl inițiaseră în stalinism, în subteranele anilor 30, în închisori și lăgăre. Era o răfuială cu trecutul și mai puțin un conflict în prezent, care să scoată țara din criză.

Câteva zile mai târziu, poetul Mircea Dinescu face să apară în jurnalul francez *Liberation* un interviu, în care critică regimul și mai ales pe dictator. Și de data asta ecoul atitudinii poetului este mare. La București, liniștea cu care erau obișnuiți observatorii străini, ziariști sau diplomați este tulburată. Regimul se grăbește să ia măsuri punitivie, poetul își pierde postul de redactor la săptămânalul cultural „România literară”, este exclus din PCR și pus la domiciliu sub supraveghere. Andrei Pleșu, care se solidarizează cu el, este trimis în domiciliu obligatoriu în provincie, la Tescani. Alți scriitori se solidarizează cu cei pedepsiți, Geo Bogza, Alexandru Paleologu, Dan Haulică, Mihai Șora, Octavian Paler. Prompte, autoritățile interzic curajoșilor să mai publice. Dar vremea intimidărilor trece. Urmează în toamna 1989, altă scrisoare, semnată de 25 tineri intelectuali români, printre ei figurând Mariana Marin, Cristian Popescu, Andrei Cornea, Călin Anastasiu, Bogdan Ghiu, Dan Arsenie, Stelian Tănase, Ioan Buduca, Anca Vasiliu, Magda Cârneci ș.a., care protestează împotriva cenzurii și a tratamentului la care sunt supuși. Mediile intelectuale păreau determinate să nu mai rămână pasive, așa cum făcuseră în cazul protestelor minerilor din Valea Jiului, 1977, sau a celor de la Brașov, zece ani mai târziu. O serie de alți intelectuali, continuă să critice regimul. Printre ei, Mariana Celac, Dan Petrescu, Doina Cornea, Gabriel Andreescu, Radu Filipescu. În ianuarie 1989, un grup de jurnaliști și tipografi – printre ei Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă Anton Uncu, sunt arestați pentru că au organizat un grup cu scopul de a tipări clandestin un ziar. Mai multe incidente arată că situația era departe de a fi calmă. Au apărut pe zidurile diferitelor orașe manifeste

anti-Ceaușescu, anti-comunism. Altele cereau trecerea la acțiune și demisia lui Ceaușescu. Au fost risipite manifeste în diferite zone aglomerate din marile orașe, fără ca Securitatea să dea de urma făptașilor. O explozie a incendiilor statuia lui Lenin din București. Erau semne că apatia tradițională a societății românești era un capitol încheiat și ca nemulțumirea se manifestă în mediile sociale cele mai diferite. În întreprinderi, în armată, în mediile culturale și în cele profesionale. Situația devenea din ce în ce mai critică pentru un regim, izolat în vechile sale metode care acum se dovedeau incapabile să mai mobilizeze populația. În întreprinderi se semnaleză numeroase încetări ale lucrului. Modul de plată, care nu mai garanta salariul minim și lega totul de un plan iluzoriu, nemulțumea toată lumea. Sub diferite pretexte – care trădau de fapt falimentul – salariile se plăteau numai în parte. Eșecul economic al regimului era o realitate care nu mai putea fi ascunsă. Frigul din locuințe, efect al crizei de energie, lipsa celor mai elementare produse, de la carne, ouă, unt, pâine, la benzina, cărbune, lemne, erau dublate de o atmosferă de teamă indusă de presiunea ideologică, de campania pro regim din mass-media, de prezența patrulilor mixte pe străzi, cu milițieni și militari. Toate astea făceau ca România să arate ca o țară ocupată. Era un indicator că România se găsea la sfârșitul unui ciclu istoric. Era vizibil că domnia sfârșea, că regimul nu mai avea resurse, că se afla în agonie și părțile se pregăteau de confruntarea finală. La 4 februarie 1989 în Belgia, la Bruxelles, se anunța că 1 000 de sate au adoptat 1 000 de sate din România amenințate să fie distruse. Două săptămâni mai târziu, în Franța alte 2100 localități se înfrățesc cu tot atâtea sate românești. Consiliul Europei adoptă o rezoluție care condamnă „programul de sistematizare a satelor „impus de Ceaușescu. Că situația este dramatică se vede din faptul că în 1988, 20 000 de români (etnici români și maghiari) trec granița clandestin în Ungaria. În anul 1989 exodul se amplifică. Autoritățile întăresc măsurile de pază fără să reușească să oprească exodul.¹

La 12 aprilie 1989, Ceaușescu anunța – ca pe un mare triumf – că a reușit plata datoriei externe. Prețul acestei aventuri economice a fost ruina țării. Sărăcirea ei cu efecte ireperabile pentru decenii. Drama consta în aceea că poporul român a făcut uriașe eforturi, ca să returneze creditele cerute de Ceaușescu, fără să aibă vreun folos. Creditele au fost folosite pentru proiectele megalomane ale dictatorului și nu pentru îmbunătățirea performanței economice pentru modernizarea infrastructurii, pentru creșterea standardului de viață. Românii sunt mai săraci în 1989, când s-a terminat returnarea datoriei externe, de 11 miliarde de dolari, decât în anii 70, când au fost contractate, iar țara este în faliment, ruinată de aberația ideii lui Ceaușescu că fără datorii va fi mai liber în atitudinile sale. În plus, populația nu a fost niciodată consultată cu privire la oportunitatea acestor împrumuturi și a destinației lor. În aprilie, într-un exercițiu de mistificare, au loc mari ceremonii, o campanie de presă orchestrată de secția propagandă CC al PCR – care exalta „victoria” ca pe instaurarea deplinei suveranități. O lege interzice să se facă alte împrumuturi externe. Plata datoriei externe era o garanție a independenței țării, după Ceaușescu. Dictatorul nu întârzie să se lanseze în atacuri împotriva Occidentului. *Perestroika* și *glasnost*-ul lui Gorbaciov sunt atacate, tratate ca niște capitulări în fața capitalismului. Ceaușescu crede că astfel se poate sustrage unei istorii care devine tot mai presantă. La 19-20 aprilie are loc o sesiune a Marii Adunări Naționale – un ritual de preamărire a dictatorului și clarviziunii sale, care dusesse țara la un asemenea succes. De fapt, țara era complet ruinată. Populația aștepta ca după plata datoriilor să se ia măsuri de relaxare, ca penuria de alimente și de energie să fie rezolvată, ca în întreprinderi

¹ Chiar membrii comisiei pentru elaborarea raportului asupra comunismului nu au avut acces la date cu privire la numărul celor care au încercat să treacă granița clandestin și au fost împușcați mortal, răniți, sau capturați, maltratați, judecați și condamnați. Această statistică – pentru anii 1948-1989 – este relevantă pentru natura criminală a regimului.

atmosfera se îmbunătățească și ca salariile să ajungă din nou întregi. Ceaușescu continuă austeritatea preferând să aloce resursele ultimul său proiect, Casa poporului. Nimic din standardul de viață al populației nu se schimbă.

România izolată pare, prin voința lui Ceaușescu, mereu determinat să își apere puterea absolută, ieșită din realitate.

În URSS, la 26 martie, au loc alegeri libere pentru prima dată după 1917. Dar România lui Ceaușescu rămâne o citadelă a stalinismului. La Varșovia, în aprilie se semnează acordul de la masa rotundă dintre Solidarnosc și reprezentanții puterii. Situație de neimaginat la București, unde dictatorul se răfuiește cu semnatarii „Scrisorii celor șase” și le interzice intelectualilor care au îndrăznit să îl conteste dreptul de a publica. 4 iunie este o zi critică pentru Ceaușescu. Două evenimente de sens contrar se produc. În Polonia au loc alegeri parțial libere, primele în blocul sovietic din anii '40. Ele sunt câștigate categoric de opoziție. În aceeași zi, la Beijing autoritățile înăbușă prin violență protestul în favoarea democrației din piața Tien An Men. Ceaușescu, care a început să se teamă, observă, compară. În decembrie 1989, când va fi înfruntat el însuși de protestele de la Timișoara, și apoi la București, Cluj, Sibiu, Brașov, vă aplică soluția chineză. La 16 iunie este reînhumat la Budapesta Imre Nagy și camarazii lui, în prezența a 250.000 de persoane. Era un semnal pentru București că istoria se întoarce. La 7-8 iulie la București are loc reuniunea la vârf a Pactului de la Varșovia. Gorbaciov și gazda lui, Ceaușescu, se ceartă fără menajamente.¹ Ceaușescu aparține taberei conservatorilor din blocul sovietic, alături de Erick Honecker, Todor Jivkov și Gustav Husak). Pozițiile sunt ireconciliabile. Ceaușescu respinge orice schimbare. El nu vrea să renunțe la ceea ce s-a numit „rolul conducător al partidului”, la supremația sa personală, pe care Gorbaciov și reformatorii, le vedeau ca principalele cauze ale eșecului. În iulie, George Bush face o vizită oficială, în Ungaria și Polonia, țările cele mai deschise la schimbare din blocul sovietic pentru a le încuraja. Bush a refuzat să vină în România. În calitate de vicepreședinte SUA, în 1983, Bush a fost ultimul demnitar american de rang înalt care a fost la București. Vremurile când liderii occidentali poposeau frecvent în România, la invitația lui Ceaușescu, erau demult trecute. Ceaușescu devenise din 1985 nefrecventabil. Situația arată parcursul lui, din anii 60, când era văzut ca un lider tânăr, reformator, dinamic, care avea curaj să sfideze URSS, până la imaginea unui bătrân fanatic, considerat „nebun”, „marele bolnav al Europei” de la sfârșitul anilor 80. În luna august, când în Polonia se pregătește primul guvern necomunist din istoria postbelică a Europei de Est, Ceaușescu cere intervenția militară a Pactului de la Varșovia, deși cariera sa internațională începuse de când a criticat în august 1968 lichidarea „primăverii de la Praga” la ordinul Moscovei. Dar pozițiile noncoformiste în raport cu URSS ale lui Ceaușescu de-a lungul timpului s-au datorat, de fapt, temerii că orice schimbare în blocul sovietic, ar fi dus inevitabil și la înlocuirea sa și a clanului său. Regimul comunist de la București degenerase ireversibil. Poziția lui Ceaușescu înseamnă refuzul oricărei schimbări, a oricărei reforme. Adevărata natură a regimului, neostalinist, reacționar, incapabil de a se adapta, iese încă o dată la suprafață.

Toamna anului 1989 aduce extincția regimurilor comuniste. La 12 septembrie se instalează la Varșovia primul guvern necomunist de după cel de-al doilea război mondial. La 18 octombrie, la o săptămână după vizita lui Gorbaciov și cerebrarea a 40 de ani de la înființarea statului est-german, Erich Honecker este silit să demisioneze. La 9 noiembrie, zidul de la Berlin, simbolul împărțirii Europei, este deschis. Todor Jivkov, din 1954 liderul Bulgariei, este înlăturat la 10 noiembrie. În Cehoslovacia au loc masive demonstrații de strada care paralizează regimul. Spre deosebire de București, unde Ceaușescu va recurge la violență, liderii comuniști negociază cu opoziția pentru a evita o baie de sânge. Parlamentul, condus de Alexandr Dubcek,

¹ Edvard Ševarnadze (1991), *L'avenir s'écrit liberté*, p. 218

fostul al lider al primăverii de la Praga, îl alege președinte pe disidentul Vaclav Havel. În Ungaria Partidul comunist (PMSU) se transformat în partid socialist, acceptând pluralismul politic și alegerile libere. Acesta este climatul extern în care are loc la sfârșitul lunii noiembrie la București al XIV-lea Congres al PCR. Pe plan intern este o stare de asediu nedeclarată oficial, dar reală. Ceaușescu ține un discurs de 5 ore, ovaționat de 67 de ori de cei 3308 delegați. El respinge situația creată, avertizează asupra pericolelor capitalismului caracterizat prin „șomaj, oameni fără locuințe, analfabetism, la asta se mai adaugă crima și drogurile...” Denunță pactul Ribbentrop-Molotov, într-un efort de a mobiliza în favoarea lui opinia publică. Prezintă plata datoriei externe ca pe un mare succes, care pune capăt unei lungi perioade de dependență de monopoluri străine și de capitalul străin. Nu spune nimic despre prăbușirea regimurilor comuniste, dar amintește insistent despre perioada de înflorire pe care o cunoaște România. Congresul îl realege în unanimitate pe Nicolae Ceaușescu secretar general al PCR. Din CC mai fac parte numeroși membri ai familiei și clanului său. Două săptămâni mai târziu, la Malta, liderii SUA și URSS George Bush și Mihail Gorbaciov, declară că „războiul rece” s-a terminat. Regimurile comuniste au fost expresia polarizării lumii de după al doilea război mondial. Așadar și efectele războiului rece erau epuizate. În contextul dispariției „lagărului socialist” și a lipsei oricărui suport intern din partea populației, regimul lui Ceaușescu intră în faza terminală. Întâlnirea de la Moscova dintre liderii Pactului de la Varșovia, din decembrie 1989, certifică această realitate. Blocul sovietic a supraviețuit atâta vreme cât liderii de la Kremlin, au rezolvat situațiile de criză folosind forța. Odată ce ei au refuzat să mai susțină cu militari aceste regimuri, ele au dispărut în câteva luni de pe scena istoriei. Puse față în față cu popoarele respective, partidele comuniste și guvernele lor s-au prăbușit. Fanatic ideologic, Ceaușescu, rupt de realitate, crezând că regimul său are o substanță reală, că se bucură de susținerea societății românești și că reprezintă „viitorul luminos al omenirii” - în ciuda mizeriei generale, a falimentului economic, a disperării la care adusesse țara, a sperat să supraviețuiască politic, hotărât să recurgă la orice mijloc pentru a se salva.

În decembrie 1989, după 45 de ani de regim comunist, România se află la sfârșitul unui ciclu istoric. Este o situație revoluționară caracterizată prin incapacitatea instituțiilor de a rezolva problemele impuse de societate. Prin vulnerabilitățile create de mediul politic european (prăbușirea blocului sovietic), dar și datorită celor interne (faliment economic, izolarea totală a dictatorului și a clanului său), România este cea mai expusă pentru un deznodământ de natură revoluționară. Criza a fost generată chiar de nașterea acestui regim la sfârșitul anilor 40 și nu s-a încheiat decât în 1989. Regimul comunist a fost unul antimodern, primitiv, care a trecut odată ce preluat puterea – ca un regim de ocupație străină - la lichidarea elitelor românești și a instituțiilor democratice, a economiei de piață și a proprietății private. Au fost anihilate pe durata a 45 de ani, achizițiile făcute pe drumul modernizării vreme de mai mult de un secol. A fost un uriaș pas înapoi, care a dus la sărăcie cronică, la distrugerea mai multor generații, la izolarea țării, la risipirea resurselor umane și materiale, la alienarea individului și masificarea societății, la distrugerea tradițiilor și a culturii naționale. Regimul a avut o natură criminală, în sensul că a generat (instigat, ordonat, comis) crime împotriva umanității. S-a fondat prin violența în anii 40. Natura sa a fost una violentă; a produs sute de mii morți în închisori și lagăre. A distrus milioane de oameni în diferite forme de represiune, tratament inuman, atitudini criminale, sau prin decizii cu efecte devastator asupra mediului, economiei, vieții umane în general. A fost un regim care a redus populația la condiția de sclavi, exploatând-o nemilos sub pretextul construirii unei societăți utopice, a egalității și libertății. Regimul a fost pe toată durata sa unul ilegal și a sfârșit așa cum s-a născut și a trăit: prin violență.

La 16 decembrie 1989, la protestul locuitorilor Timișoarei, regimul folosește forța pentru a împrăști mulțimea. A doua zi, duminică 17 decembrie, din ordin, armata deschide focul, se înregistrează morți și răniți. În același timp, se desfășoară ședința comitetului executiv al PCR. Dictatorul consideră că „Avem de a face cu amestecul unor cercuri străine, agenții de spionaj...Mai mult se știe ca atât Estul cât și Vestul au decis împreună să schimbe lucrurile și folosesc toate mijloacele posibile... „ E de părere că armata, miliția, securitatea nu au reacționat cu suficientă violență, că ieșiseră din cazărmi fără muniție de război, nepregătite să treacă la represalii. „Niște huligani atacă sediul PCR și soldații și ofițerii nu fac nimic”. Elena Ceaușescu adaugă „Trebuia să trageți în ei, ar fi căzut și atunci trebuia să îi băgați la închisoare.” Ceaușescu amenință cu demisia, dar se răzgândește. Organizează un baraj informațional, orașul e complet izolat cu ajutorul trupelor. Sunt trimiși oameni de încredere pentru a înăbuși revolta, Ion Coman, secretar al CC al PCR, general maior Ștefan Gușe, șeful statului major al armatei, ministru adjunct, general locotenent Victor Stănculescu, general locotenent Mihai Chițac. Represaliile reîncep, armata la ordinul acestora deschide foc asupra mulțimii. Înainte de a pleca pentru două zile din țară, Ceaușescu transmite primilor secretari de județ „Suntem în stare de război”. Sensul real al acestei expresii era „un război purtat împotriva poporului de clanul său aflat pe punctul de a pierde puterea” – care releva perfect prăpastia dintre nomenclatura comunistă și societatea românească, adevărata natură a acestor raporturi, bazate pe asuprire, forță. Trădează și totala neaderență a nomenclaturii la interesele societății românești, în ciuda celor 4 decenii cât s-a aflat la putere. Cu propaganda naționalistă decredibilizată, cu decenii de spălare a creierului menite să producă ipoteticul „om nou” dependent de cultul personalității și de miturile factice ale comunismului, adevărata natură a raporturilor dintre regimul de dictatură și societate este evidentă.

Ceaușescu – crezând că are o situație sigură – pleacă pentru două zile din țară lăsând în loc pe propria lui soție și pe Manea Mănescu. La Timișoara sunt trimiși alți emisari să ia măsuri dure de represiune, sub conducerea lui C-tin Dăscălescu și Emil Bobu. Prin numărul mare de personaje din anturajul dictatorului prezente în orașul răsculat, sau în poziții de comandă și control la București, întreg regimul se identifică cu masacrul.

Revolta nu poate fi înfrântă, se declară greva generală, și se ia în stăpânire orașul. Armata fraternizează cu răsculații. Miercuri 20 decembrie, întors în țară, Ceaușescu, apare la televiziune unde declară că „la Timișoara, elemente ostile, agenți străini, huligani, fasciști și trădători „au provocat tulburări. Pretinde că este o conspirație străină contrară intereselor României. Nu pronunță nici un cuvânt de regret pentru victime. Refuză posibilitatea unei negocieri, a unui dialog cu insurgenții. În alte țări din fostul bloc sovietic, puterea fusese negociată, pentru a se evita violențele. Transferul puterii s-a făcut pașnic, fără victime omenești. Singura lui soluție este pentru Ceaușescu folosirea violenței. Nu se gândește să îi pedepsească pe făptuitorii crimelor din zilele precedente, nici să negocieze cu insurgenții, nici să cedeze puterea. Mitingul convocat la București a doua zi, are drept scop să mobilizeze încă odată mulțimile în jurul cultului persoanei sale. Pentru asta agită pentru ultima dată sloganele știute: despre pericolul extern, apărarea suveranității naționale, viitorul luminos al omenirii, grija față de om a regimului, independența României etc. Mulțimea nu se mai lasă manipulată, se revolta, pune stăpânire pe bulevardele centrale, apoi pe întreg orașul. Este o revoltă a populației urbane din câteva mari orașe. După Timișoara și București, urmează Cluj, Sibiu, Brașov etc. Ceaușescu dă ordin de represiune în după amiaza aceleiași zile. La miezul nopții Armata trece la represalii. Se înregistrează morți, răniți, se efectuează arestări. A doua zi, populația ocupă centrul orașului. Clădirea CC al PCR sediul puterii comuniste este părăsită de soții Ceaușescu, cu un elicopter. Regimul comunist s-a prăbușit, mulțimile insurgente

invadează clădirea. Cei doi sunt arestați în aceeași zi, iar la 25 decembrie în cazarma Târgoviște sunt judecați într-un simulacru de proces și executați. 45 de ani de istorie sângeroasă, violentă, nelegitimă se termină aici.

România, a fost singura țară din Europa de Est care în procesul revoluționar din toamna 1989 a înregistrat morți și răniți. Anume, 1104 morți; 162 până la 22 decembrie 1989 și 942 între 22 și 27 decembrie. Regimul s-a prăbușit în urma unei masive mișcări de protest a populației urbane, care a distrus centrele de putere ale regimului Ceaușescu. A fost o revoltă populară care s-a desfășurat între 16 și 22 decembrie. Mediul extern – prăbușirea regimurilor comuniste – a fost o circumstanță favorizantă. În România, în decembrie 1989 s-a produs o revoltă cu caracter spontan, alimentată de nemulțumirea maselor săracite, umilite, mințite, care nu își mai puneau nici o speranță în capacitatea regimului de a mai rezolva problemele cu care se confrunta. Acestui element esențial i s-a alăturat preluarea puterii de grupuri și persoane din eşaloanele secundare ale vechiului regim. Asta ne determină să subliniem că fenomenul de „continuitate” a fost mai puternic decât cel de discontinuitate, de ruptură, prezent de obicei în situații de criză revoluționară. Totuși, apreciem că momentul 16 - 22 decembrie a fost începutul unui lung proces care a dus treptat, după mai multe scrutinuri, o nouă constituție și reforme structurale, la instalarea unui regim democrat.

Despre naționalizarea comunistă a imobilelor și clauzele constituționale ale exproprierilor

■ EMANUEL-MIHAIL SOCACIU

The main objective of this paper is to analyze the communist nationalization of houses in the theoretical framework provided by the main discussions of the takings clause in recent legal philosophy. The first thesis defendend here is that nationalization should be considered as a taking, rather than a regulation. A second argument tries to support the thesis that the natinalization decree violates the taking clause of the 1948 communist constitution of Romania, in any reasonable moral and legal interpretation of it.

Keywords:

nationalization, communist nationalization, housing nationalization, private property, public rights

Cadrul legal al naționalizării

Drepturile de proprietate privată, împreună cu deținătorii lor, reprezentau nu doar sursa teoretică a tuturor neajunsurilor sociale în doctrina comunistă, ci și inamicul principal al primelor „bătălii” purtate, în acțiunea politică practică, pentru construirea unei societăți comuniste. Această viziune a fost formulată mai mult decât explicit de către părinții fondatori ai teoriei politice comuniste: „teoria comuniștilor poate fi sintetizată printr-o singură expresie: abolirea proprietății private”¹.

După dobândirea și securizarea puterii politice, una dintre primele preocupări ale comuniștilor români a fost conturarea cadrului constituțional care să facă posibilă aplicarea prescripției teoretice a socializării. Acest efort s-a materializat în Constituția din 1948 a Republicii Populare Române, prima constituție comunistă a României. Principalele norme constituționale privind regimul proprietății nu păreau extrem de diferite, în litera lor, de prevederile analoage din constituțiile statelor occidentale democratice. Astfel, articolul 5 precizează că, în Republica Populară Română, „mijloacele de producție aparțin sau Statului, ca bunuri ale întregului popor, sau organiza-

¹ Karl Marx și Friedrich Engels, „Manifesto of the Communist Party”, în *Karl Marx and Friedrich Engels: Collected Works*, vol. 6, New York: International Publishers, p. 498.

țiilor cooperative, sau particularilor, persoane fizice sau juridice”¹. Mai departe, art. 8 menționează că „proprietatea particulară și dreptul de moștenire sunt recunoscute și garantate prin lege. Proprietatea particulară, agonisită prin muncă și economisire, se bucură de o protecție specială”, iar art. 10 fixează cadrul constituțional al expropriilor: „Pot fi făcute exproprieri pentru cauză de utilitate publică pe baza unei legi și cu o dreaptă despăgubire stabilită de justiție”². Cele trei articole citate configurează, în dimensiunile lui principale, sistemul constituțional de referință pentru principalele legi ale naționalizării, adoptate în perioada 1948-1951, înainte de abrogarea *de jure* a constituției din 1948, prin adoptarea unui nou text constituțional, în 1952³.

Printre legile succesive ale naționalizării, de interes pentru discuția de față este în primul rând Decretul nr. 92/1950⁴. Importanța sa specială este dată de faptul că marea majoritate a naționalizărilor proprietăților imobiliare au fost realizate în baza acestui decret, iar procedurile restitutive aplicate după 1989 au vizat, înainte de toate, rectificarea stărilor de lucruri considerate nedrepte ce au rezultat din aplicarea sa⁵. Articolul 1 al decretului hotărăște că, „pentru întărirea și dezvoltarea sectorului socialist în economia RPR”, „pentru asigurarea unei bune gospodării a fondului de locuințe supuse degradării din cauza sabotajului mării burghezii (...)” și „pentru a lua din mână exploatatorilor un important mijloc de exploatare”, se naționalizează următoarele categorii de imobile:

- „1) Imobilele clădite care aparțin foștilor industriași, foștilor moșieri, foștilor bancheri, foștilor mari comercianți și celorlalte elemente ale mării burghezii.
- 2) Imobilele clădite care sunt deținute de exploatatorii de locuințe
- 3) Hotelurile cu întreg inventarul lor.
- 4) Imobilele în construcție, clădite în scop de exploatare, care au fost abandonate de proprietarii lor, precum și materialele de construcție aferente oriunde s-ar afla depozitele
- 5) Imobilele avariate sau distruse de pe urma cutremurului sau a războiului, clădite în scop de exploatare și ai căror proprietari nu s-au îngrijit de repararea sau reconstrucția lor”.

Extrem de importante, mai ales pentru înțelegerea jurisprudenței tribunalelor interne și a CEDO de după 1989, sunt și următoarele două articole:

„Art.II. Nu intră în prevederile decretului de față și nu se naționalizează imobilele proprietatea muncitorilor, funcționarilor, micilor meseriași, intelectualilor profesioniști și pensionarilor.

1 Constituția Republicii Populare Române, publicată în Monitorul Oficial nr. 87 bis din 13 aprilie 1948. Apud. Flavius Baias, Bogdan Dumitrache și Marian Nicolae (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv*, Vol. II: *Legislație și jurisprudență*, București: Rosetti, p. 7.

2 *Idem*, p. 8. Pentru comparație, vezi clauza expropriilor formulată în Amendamentul 5 al Constituției S.U.A.: „Iar proprietatea privată nu va fi preluată [de stat], pentru uz public, fără o dreaptă despăgubire” sau aceeași clauză în Constituția de azi a României: „Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru o cauză de utilitate publică, stabilită potrivit legii, cu dreaptă și prealabilă despăgubire” (art. 44, alin. 3).

3 Pentru o analiză a constituțiilor comuniste din perioada 1948-1989, vezi Eleodor Focșeneanu (1992), *Istoria Constituțională a României: 1859-1991*, București: Humanitas, în special cap. VIII.

4 Decretul nr. 92/1950 pentru naționalizarea unor imobile, publicat în Buletinul Oficial nr. 36 din 20 aprilie 1950. Text reluat integral în Flavius Baias, Bogdan Dumitrache și Marian Nicolae, *Op. cit.*, pp. 35-37.

5 Decretul 92/1950 nu este însă singurul a cărui aplicare a rezultat în naționalizări ale proprietăților imobiliare, a căror restituire a fost vizată prin legislația și jurisprudența postcomunistă. El reprezintă însă „forma paradigmatică” a unui șir de acte normative, care începe încă înaintea instaurării regimului comunist cu Legea Nr. 139/1940 asupra rechizițiilor, continuă cu Legea Nr. 312/1945 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război, cu celebra Lege Nr. 119/1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi și cu o serie de acte normative de mai mică importanță, procesul derulându-se până către sfârșitul anilor 1970 (de exemplu, Legea Nr. 58/1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale).

Art. III. Imobilele naționalizate trec în proprietatea Statului ca bunuri ale întregului popor, fără nicio despăgubire și libere de orice sarcini sau drepturi reale de orice fel”

Două precizări merită a fi făcute, cred, în încheierea discuției despre cadrul juridic al naționalizărilor. Prima pornește de la o distincție, uzuală în dreptul constituțional, între constituția „scrisă” și cea „vie” (cu alte cuvinte, între setul de reguli constituționale formale și cele care operează *de facto*, incluzând aici atitudinea actorilor față de textele legale). Diferența între cele două forme, în cazul legislației începuturilor perioadei comuniste din România (precum și a procedurilor de aplicare a acesteia) este substanțială. Atitudinea autorităților comuniste „de început” a fost adesea aceea de a vedea un simplu moft moral în respectarea propriilor legi. Consecința practică a acestei atitudini a fost aceea că multe dintre naționalizări au fost efectuate nu *în conformitate* cu legea, ci *în legătură* cu ea. Astfel, o parte dintre imobilele naționalizate nu aparțineau nici uneia dintre cele cinci categorii prevăzute în decret. Ba mai mult, o categorie semnificativă a imobilelor au fost naționalizate cu încălcarea flagrantă a articolului II, ele aflându-se, în momentul naționalizării, în proprietatea intelectualității urbane, a pensionarilor sau chiar a muncitorilor¹. O complicație suplimentară provine din faptul că un număr considerabil imobile² au fost preluate de stat doar *de facto*, în absența oricărui titlu legal valabil emis fie de o curte judecătorească, fie de autoritățile locale în conformitate cu prevederile Decretului 92/1950. Distincția între imobilele preluate *cu titlu* și cele preluate *fără titlu* este crucială pentru înțelegerea dezbaterilor juridice generate în jurisprudență și pentru evaluarea lor morală.

A doua precizare vizează validitatea constituțională a textului Decretului 92 ca atare (independent de „elasticitatea” aplicării lui), în condițiile în care acesta se află, din cel puțin trei motive, în contradicție flagrantă cu prevederile constituționale în vigoare la data emiterii sale (a fost emis de cabinet, și nu de puterea legislativă; dintre cele cinci categorii de imobile, abia două dacă pot fi descrise, adoptând o atitudine „caritabilă”, ca „mijloace de producție”; naționalizarea fără proceduri de compensare violează direct clauza constituțională a exproprierilor, așa cum e formulată în art. 10 al constituției din 1948). Validitatea legală a decretului a fost contestată în mod repetat, după 1989, la Curtea Constituțională, care și-a declinat de fiecare dată competența, un șir de decizii care au stârnit destule controverse printre juriști.³

Ipoteza pe care voi încerca să o explorez în continuare este dacă (și în ce măsură) naționalizarea comunistă a imobilelor realizată prin intermediul Decretului 92 poate fi analizată din perspectiva unei interpretări juridico-filosofice a clauzelor constituționale ale exproprierilor.

Argumentul pozitivist simplu

Voi începe analiza acestei secțiuni cu o discuție succintă asupra a ceea ce voi numi aici „argumentul pozitivist simplu”. Deși, după cum voi arăta mai jos, această argumentare este slabă și are mai curând forma unei pledoarii *ad-hoc*, cred că merită să o trecem în revistă datorită unei anumite recurențe în spațiul public.

Astfel, dacă credem, împreună cu o venerabilă tradiție a pozitivismului juridic,

1 Este destul de puțin cunoscut azi, spre exemplu, faptul că majoritatea caselor din zona Primăverii, considerată principalul cartier rezidențial de lux al Bucureștiului contemporan, aparțineau înainte de naționalizare muncitorilor și funcționarilor Companiei de Gaze și Electricitate. De asemenea, Cartierul Domenii, situat între bulevardul 1 Mai și Arcul de Triumf, era considerat un cartier muncitoresc ieftin. Din păcate, nici în această privință nu sunt disponibile statistici semnificative.

2 După unii autori, chiar majoritatea lor (cf. Flavius Baias, Bogdan Dumitrache și Marian Nicolae (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv*, Vol. I: *Legea Nr. 10/2001 comentată și adnotată*, București: Rosetti, București, p. 45.

3 Vezi *Idem*, pp. 75-77.

că legea este expresia insondabilă a voinței puterii suverane și că distincția dintre „legea așa cum este” și „legea așa cum trebuie să fie” este una lipsită de sens, am putea formula un argument de tipul următor. În anii '50, puterea suverană în România era deținută de Partidul Muncitoresc Român, de orientare comunistă. Ca unic partid recunoscut legal și ca unic deținător al puterii politice, PMR avea autoritatea nechestionabilă de a-și realiza obiectivele politice, inclusiv prin adoptarea unor acte legislative favorabile acestor obiective (cum ar fi legile de naționalizare a proprietăților). Schimbarea de regim din 1989 a pus guvernământul democrat într-o situație nouă, în care prioritară este gestionarea stării de lucruri existente. De ce ar fi guvernării de după 1990 obligați să suporte costurile „răsturnării” unor decizii legislative din perioada comunistă, poate neinspirate sau ineficiente, dar în nici un caz „nedrepte” prin raportare la cadrul juridic și la valorile predominante ale perioadei în care au fost luate?

Acest argument atacă asumția fundamentală a oricărei încercări de justificare a unei proceduri rectificative, și anume aceea că există un set de acțiuni din trecut considerate nedrepte și ale căror efecte trebuie să fie cumva rectificate. Cum o lege promulgată de o putere suverană „este cea care este” și nu se poate pune, din principiu, problema evaluării ei morale, rezultă că printre „ingredientele” stărilor de fapt actuale nu există nici un fel de „umbră istorică” a unor nedreptăți trecute¹. Dacă nu are sens să vorbim despre „nedreptăți” trecute, de ar avea sens să vorbim despre „îndreptarea” lor?

O astfel de linie argumentativă este nesatisfăcătoare din cel puțin două motive. În primul rând, ea exclude *ab initio* posibilitatea discuției morale. Dacă nu putem evalua dreptatea sau nedreptatea unei legi vechi, nu vom putea discuta nici criteriile pe care ar trebui să le îndeplinească una nouă pentru a fi „dreaptă”. Cu siguranță, înțelegerea legii și a moralității ca fiind domenii coextensive ar fi una cel puțin grăbită (iar contribuția pozitivismului juridic pentru evidențierea și evitarea acestei confuzii este extrem de semnificativă). Cu adevărat periculoasă, însă, ar fi acceptarea celei de-a doua teze susținute de unii autori pozitiviști, și anume că între cele două domenii se cascadează o prăpastie peste care nici un fel de punte nu e posibilă.

A doua contra-obiecție la adresa argumentului pozitivist simplu este aceea că își ratează ținta (altfel spus, că nu oferă o respingere a restituției). În cel mai fericit caz, concluzia unui astfel de argument este aceea că, în materie de legislație, totul este permis dacă așa vrea puterea suverană. Dacă naționalizarea (ca expresie a voinței puterii suverane comuniste) este moralmente nechestionabilă, tot așa ar fi și restituția integrală (în măsura în care ar reprezenta voința unei noi puteri suverane, într-un nou regim politic). Cu alte cuvinte, argumentul pozitivist simplu este auto-ruinător (*self-defeating*).

Există însă și versiuni ambalate mai rafinat, din punct de vedere juridic, ale argumentului pozitivist. Într-un astfel de cadru de referință, de exemplu, poate fi „citită”, de exemplu, decizia Curții Supreme de Justiție Nr. 1 din 2 februarie 1995, care interpretează Decretul 52/1950 ca reprezentând un „act de guvernământ”, necenzurabil de puterea judecătorească².

Dacă argumentul pozitivist simplu este unul rudimentar și cu siguranță greșit, el are în o importantă virtute euristică: aceea de a surprinde, într-o formă brutală, o intuiție care stă la baza unor analize filosofico-juridice mult mai sofisticate. Una dintre acestea, extrem de semnificativă pentru discuția noastră, este concepția „pozitivistă” asupra drepturilor de proprietate (a cărei primă expunere articulată și riguroasă i-o datorăm lui Jeremy Bentham).³ Frank Michelman redă într-un mod clar și succint nucleul dur al acestei concepții: „conform unei așa-numite viziuni pozitivistice, întinderea drepturilor

1 Jeremy Waldron numește acest tip de atitudine, fără a-l asocia cu pozitivismul juridic, atitudinea „morții cu morții” (*Let bygones be bygones*). Vezi, Jeremy Waldron (1992), „Superseding Historic Injustice”, *Ethics*, vol. 103, no. 1, 199, p. 14.

2 Flavius Baiaș, Bogdan Dumitrache și Marian Nicolae, *Op.cit.*, vol.II anexa IX, pp. 205-206.

3 Jeremy Bentham (1987), *The Theory of Legislation*, Rothman Reprint, pp. 111-113.

de proprietate este întotdeauna, și în mod necesar, ostatică procesului legislativ al statului. 'Proprietatea', în această viziune, nu constă în altceva decât în confirmarea legală a îndreptățirilor și prerogativelor posesorilor sau ale altor 'proprietari'. Conținutul dreptului de proprietate, prin urmare, nu poate fi dat de nimic altceva decât de suma acelor confirmări pe care statul le consideră, din când în când, potrivite pentru a fi incluse în lege."¹ Stabilitatea regulilor de proprietate, din perspectiva acestui tip de pozitivism, este la limită o chestiune de accident istoric. Dacă s-ar schimba structura costurilor tranzacționale și/sau prioritățile politice, nu ar putea exista nici o barieră de principiu, morală sau juridică, în calea modificării acestor reguli. Ba mai mult, nu ar putea exista nici o barieră în calea unei eventuale modificări rezultate din capriciile unei adunări legislative hiper-active. Dar, tot în cuvintele lui Michelman, „poate oare o astfel de concepție-acordeon a proprietății să funcționeze ca sistem fundamental de referință pentru determinarea constituțională a exproprierilor?”² Aceasta este una dintre întrebările cărora voi încerca să le ofer niște răspunsuri plauzibile în paginile următoare, particularizând discuția la cazul naționalizării comuniste a imobilelor.

Naționalizarea și clauza exproprierilor: schiță a unei analize constituționale

Am sugerat mai sus că există două relații majore de incompatibilitate în care este implicat decretul de naționalizare 92/1950. Pe de o parte, prevederile decretului sunt într-un evident conflict cu litera clauzei constituționale a exproprierilor în vigoare la data emiterii sale, iar pe de altă parte naționalizările operate în realitate au afectat, în destule cazuri, categorii de clădiri care nu erau listate în decret ca aflându-se printre cele naționalizabile. În această sub-sectiune, voi extinde analiza privitoare la primul conflict.

După cum le place uneori să glumească juriștilor (deși probabil pe jumătate în serios, dacă nu chiar mai mult de jumătate...), analiza la nivelul literiei legii este o jucărie pentru profani. Conceptele legale sunt tehnice, iar sensul lor juridic este adesea diferit de cel pe care l-ar putea avea în limbajul comun. Prin urmare, chiar dacă între specificația din Constituția din 1948 („Pot fi făcute exproprieri pentru cauză de utilitate publică pe baza unei legi și cu o dreaptă despăgubire stabilită de justiție”³) și cele din Decretul 92 (naționalizarea are loc, „pentru a lua din mână exploatare”⁴), iar „imobilele naționalizate trec în proprietatea Statului ca bunuri ale întregului popor, fără nicio despăgubire și libere de orice sarcini sau drepturi reale de orice fel”⁴) pare a se căsca o prăpastie logică insurmontabilă, această prăpastie ar putea fi doar aparentă. Voi încerca să argumentez că ea este una reală și că prevederile decretului violează clauza constituțională a exproprierilor, în orice interpretare rezonabilă a acesteia. Obiectivul nu

1 Frank Michelman (1997) „The Common Law Baseline and Restitution for the Lost Commons: A Reply to Professor Epstein”, *The University of Chicago Law Review*, vol. 64, no. 1, p. 57

2 Frank Michelman, *Op. cit.*, p. 58. Răspunsul lui Michelman este negativ, iar propunerea sa este ca rolul acestui sistem de referință să fie jucat de o concepție „politică” privind împărțirea echitabilă în societate a poverilor „publice”. Foarte interesantă și instructivă polemica sa cu Epstein, care susține că o interpretare „naturală” a drepturilor de proprietate este cea mai adecvată pentru acest rol (vezi Richard Epstein (1985) (1987), *Takings. Private Property and the Power of Eminent Domain*, Harvard University Press, 1985 cap. 1-3 și (1997) „Takings, Exclusivity and Speech: The Legacy of 'PruneYard v. Robins'”, *The University of Chicago Law Review* vol. 64, no. 1). Din motive de spațiu, mă mulțumesc doar să semnaliez această dezbatere (care, de altfel, a început în anii '70 și la care au mai participat autori importanți ca Bruce Ackerman sau Joseph Sax), fără a mai detalia aici implicațiile ei.

3 În Baiaș, Dumitrache, Nicolae, *Op. cit.*, vol. II, p. 8.

4 *Idem*, p. 35.

e cel de a oferi o analiză tehnic-juridică (astfel, este irelevant pentru argumentul meu dacă, spre exemplu, în 1950 exista sau nu o prevedere legală, „definițională”, care stabilea că naționalizarea nu este o formă de expropriere), ci mai curând cel de a explora posibilitatea de a le compatibiliza prin interpretarea lor într-un cadru mai cuprinzător și făcând apel la instrumente specifice filosofiei dreptului și eticii.

Un prim mod de a ataca teza incompatibilității decretului de naționalizare cu clauzele constituționale ale exproprierilor ar fi cel de a contesta teza potrivit căreia naționalizarea imobilelor este o expropriere (în sensul uzual al formulărilor constituționale). Argumentul ar putea decurge astfel: „exproprierea” se referă la drepturi (proprietăți) specificate ale unor categorii de persoane bine definite. Spre exemplu, dacă statul dorește să construiască o autostradă de la Arad la Cluj atunci, în conformitate cu prevederile clauzei constituționale și ale unei legi generale care definește procedurile administrative de expropriere, autoritățile vor expropria terenurile necesare construcției autostrăzii, precis identificate prin coordonatele lor geografice (acesta ar fi un exemplu de expropriere la scară mare; cazurile tipice s-ar referi la preluarea de către stat a terenului unui număr mic de proprietari pentru a construi, să spunem, o secție de poliție). Exproprierea din exemplul de mai sus nu afectează toate categoriile de proprietari de terenuri, sau măcar toate categoriile de proprietari de terenuri care se angajează într-un anumit tip de activități, ci doar terenurile care se află pe traseul autostrăzii (criteriul de specificare nu este proprietarul, ci este poziția terenului). Cu totul altfel ar decurge lucrurile în cazul naționalizării imobilelor prin decretul 92/1950. Naționalizarea este un act care poartă amprenta generalității, ea afectează toate categoriile de proprietari de imobile¹. Există nenumărate moduri în care ne așteptăm ca deciziile statului să ne afecteze drepturile de proprietate. Prin impozitare, o parte a proprietății noastre, *in sens literal*, trece în proprietatea statului; totuși, este neplauzibil să credem că vom câștiga procesul dacă vom da în judecată guvernul pentru nerespectarea clauzei constituționale a exproprierii. De asemenea, atunci când legea îmi interzice să-mi folosesc resursele asupra cărora îmi este recunoscută proprietatea pentru a fabrica bombe, reglementarea este echivalentă cu „confiscarea” respectivului drept din mănunchiul de care mă bucuram anterior. Analog, când primesc o amendă pentru exces de viteză, este vorba, tot într-un sens literal, de o expropriere. Totuși, dacă sunt un individ socializat normal și ader la cultura moral-juridică dominantă, nu mă voi simți moralmente (prea) lezat de astfel de prevederi. Prin gradul ei de generalitate, naționalizarea ar fi mai curând de tipul acestora (al „reglementărilor”) decât de tipul exproprierilor a căror limitare este urmărită prin formularea constituțională. Prin urmare, domeniul clauzei constituționale a exproprierilor nu acoperă și astfel de politici de naționalizare.

Acest tip de argument este de două ori deficitar. În primul rând, el asumă o definiție neplauzibilă (mult prea încărcată) a exproprierii, iar în al doilea rând aritmetica lui subiacentă este moralmente suspectă. Detaliul crucial omis în astfel de abordări este acela că, indiferent de cât de generală este, în forma sa, o prevedere legală, efectele ei, până la urmă, sunt resimțite la nivelul persoanelor individuale. Richard Epstein sintetizează elocvent esența obiecției: „prima facie, cu cât mai mari sunt numerele, cu atât mai mare e răul. Ceea ce califică o acțiune a guvernământului ca expropriere este, pur și simplu, ceea ce face ea cu drepturile de proprietate ale fiecărui individ afectat: nimic altceva nu este relevant aici, cu atât mai puțin comportamentul guvernământului în raport cu alte persoane. (...) Același principiu care determină dacă proprietatea unei singure persoane a fost, în întregime sau în

¹ Trecem cu vederea, pentru a da și mai multă greutate argumentului, că naționalizarea imobilelor a avut marca generalității doar în aplicarea practică a decretului, nu și în formularea concretă a prevederilor sale (care exceptau în mod expres de la naționalizare anumite categorii de proprietari).

parte, expropriată, va determina de asemenea dacă proprietatea multor persoane a fost, în întregime sau în parte, expropriată. (...) Aceleași reguli care guvernează exproprierea de la indivizi singuri le guvernează și pe cele de la mulțimi.”¹ O expropriere care îl efectuează pe Ion nu se transformă în altceva doar pentru că i se întâmplă și Mariei, sau încă unui milion de persoane. Important este efectul aplicării legii pentru drepturile *fiecărei* persoane, luată în parte.

În sensul propriu al termenului, prin urmare, „exproprierea” se referă la efectul acțiunii guvernământului asupra drepturilor de proprietate ale indivizilor. Structura cea mai comună a situației este următoarea: la momentul t , bunul x îi aparține lui A ; la momentul $t+1$, guvernământul îi ia lui A (în întregime sau în parte) drepturile de proprietate asupra lui x . Pentru a ilustra mai clar diferența existentă *prima facie* între expropriere și reglementare, voi face apel la un exemplu formulat de Bruce Ackerman.³ Astfel, să presupunem că familia lui A deține două mașini reprezentative pentru un bun standard de viață, în valoarea de 5000 fiecare. O criză intervenită, însă, în relațiile țării lui A cu națiunile arabe forțează guvernul să adopte măsuri severe de economisire a benzinei. Consilierii economici sugerează două politici posibile.⁴ Prima dintre ele ar fi limitarea vitezei legale, pe toate șoselele, la 40 km/h, iar cea de-a doua confiscarea a jumătate din mașinile națiunii. În ambele situații, efectul general este înjumătățirea consumului de benzină, iar consecința imediată pentru familia lui A este o pierdere netă de 4000 (de exemplu, prima măsură ar duce la scăderea valorii de piață a celor două mașini la 3000, iar prin cea de-a doua valoarea singurei mașini rămase crește la 6000). Deși pierderea monetară pentru A este, în oricare dintre cele două scenarii, 4000, clauza constituțională a expropriierilor îl îndreptățește la compensații doar dacă guvernământul recurge la confiscare. În cazul limitării vitezei, reflexul „normal” va fi să spunem că ambele mașini sunt în continuare *ale lui A* și că, pur și simplu, ele suferă o scădere a valorii în urma unei reglementări (același lucru s-ar fi putut întâmpla, să spunem, dacă guvernul din exemplul nostru nu ar fi intervenit, iar în urma crizei prețul benzinei pe piață s-ar fi triplat). Chiar dacă o astfel de reglementare ar putea fi atacată pe alte temeuri, ea nu este „acoperită” de clauzele constituționale ale expropriierilor⁵.

Se conformează într-un fel descrierea naționalizării acestei scheme simple?

1 Richard Epstein (1985), *Op. cit.* p. 94.

2 Vezi, pentru o discuție mai amănunțită asupra structurii problemei expropriării în cultura juridică comună, Bruce Ackerman (1997), *Private Property and the Constitution*, Yale University Press, pp. 101 și urm.

3 *Idem.*, pp. 124-125.

4 Evident, asumăm aici că sunt singurele și că, din punct de vedere moral, nu ar fi nici o problemă ca guvernământul să le adopte. Ambele asumții sunt problematice dar, la urma urmei, e un caz imaginar!

5 Această distincție din limbajul comun între reglementare și expropriere, la o analiză riguroasă, devine mult mai puțin clară, dar nu „in favoarea” reglementărilor. Orice reglementare care limitează opțiunile pe care le am cu privire la utilizarea unui lucru asupra căruia dețin drepturi de proprietate, *stricto sensu*, ia unul sau mai multe drepturi din mănunchiul de care mă bucuram înaintea emiterii reglementării. Cum proprietatea mea asupra lui a este definită riguros ca totalitatea drepturilor mele cu privire la a , atunci când o parte a acestor drepturi îmi sunt anulate avem de-a face, de fapt, cu o expropriere parțială. În formularea lui Richard Epstein, „toate reglementările, toate impozitele și toate modificările regulilor răspunderii sunt exproprieri ale proprietății private, *prima facie* compensabile de guvernământ.” (*Takings*, p. 95). Diferența reală, după Epstein, apare cu privire la mecanismul de compensare: în cazul reglementărilor, compensarea este implicită (compensația pe care mi-o acordă statul pentru exproprierea prin impozitare este ordinea publică, securitatea mea personală, eventual aerul curat etc.). Reglementările devin suspecte însă, din punctul de vedere al analizei constituționale a expropriării, atunci când compensarea nu există nici măcar implicit, sau este infimă în raport cu pierderile suferite de indivizi. Cum naționalizarea imobilelor intră mai curând într-o categorie clară și „brutală” de exproprieri, discuția noastră poate evita detaliile sofisticate ale acestei distincții.

Fără îndoială că da, și că e mai curând similară cazului confiscării. Stabilind că naționalizarea imobilelor a fost o formă de exproprieri (în sensul constituțional și rezonabil al termenului), rămâne să o discutăm din perspectiva celorlalte două concepte-cheie exprimate constituțional: „pentru uz public” și „dreaptă despăgubire”.

Limitarea constituțională a posibilității exproprierilor la cele întreprinse pentru „uz public” poate fi înțeleasă în două moduri. Pe de o parte, s-ar putea spune că orice scop al statului, în măsura în care este constituțional, este în același timp și suficient de „public” pentru a nu pune probleme din perspectiva clauzei exproprierilor. Această înțelegere „difuză”, deși nu lipsită de aderenți, este însă mai curând nemulțumitoare. Un prim neajuns al ei poate fi pus ușor în evidență dacă ne întrebăm care poate fi rostul consacării constituționale a clauzei. Este clar că nu ar avea nici un sens să avem astfel de formulări în textele constituționale, dacă menirea lor nu ar fi să ofere un anumit grad de protecție individului și proprietății sale. Pe de altă parte, protecția oferită nu este absolută (nu avem o prohibire nediscriminatorie a oricărei exproprieri); clauza ilustrează în egală măsură ideea că există limitări acceptate social asupra drepturilor de proprietate. O aproximare plauzibilă ar fi aceea că rolul clauzelor constituționale ale exproprierilor este să mențină un echilibru rezonabil între puterea statului de a interveni în drepturile private de proprietate și prerogativa individului de a se opune unei astfel de intruziuni. Sau, mai riguros spus, „din punct de vedere formal, sarcina unui sistem legal [al exproprierilor] este aceea de a minimiza suma erorilor care apar prin exproprieri și subcompensare.”¹ Dar, dacă acceptăm înțelegerea „difuză” a expresiei „uz public”, echilibrul dispare: unde mai este protecția, dacă nu există limitări? Înseamnă că, pur și simplu, formularea constituțională este redundantă.

Există însă și un al doilea motiv, mai tehnic, pentru care o interpretare de tipul „tot ce face statul, dacă e legal, e de uz public” este nesatisfăcătoare. După Epstein, problema crucială în termenii cărei trebuie înțeleasă specificarea „uzului public” este cea a mecanismelor admisibile, din perspectivă juridică și morală, pentru apropierea surplusului într-o tranzacție. Justificarea instituirii acestui mecanism de prevenție este, de fapt, una de natură morală: aceea de a minimiza posibilitatea unor alocări inechitabile rezultate prin folosirea puterii guvernământului în scopuri „mai puțin publice”: „exproprierile pentru uz privat sunt interzise deoarece în această situație expropriatorii reușesc să păstreze întregul surplus, chiar și atunci când se plătește dreapta despăgubire.”² Un exemplu ilustrativ³: să presupunem că A deține obiectul x, pe care îl valorează la 100, pe când valoarea aceluiași obiect pentru B este 150. Tranzacția între cei doi pe o piață (pentru a nu complica inutil lucrurile, asumăm o lume în care costurile tranzacționale sunt zero) va avea loc la un preț situat oriunde între cele două valori, în funcție de aptitudinile de negociere ale lui A și B, de circumstanțe, etc. Poate avea loc, în principiu, orice alocare a surplusului maxim posibil de 50; nu există un „câștigător” prestabilit. Dacă B, însă, ar putea face apel la puterea statului de a expropria, el ar fi în poziția de a scurtcircuita procesul de negociere și de a dobândi x pentru 100 (adică o interpretare „primară” a dreptei despăgubiri⁴), apropiindu-și astfel întregul surplus maxim posibil. Prevederea „uzului public” este un instrument de prevenire a utilizării puterii statului în materie de exproprieri pentru scopuri private (eventual, ale politicienilor, demnitarilor, birocratilor etc.). Dacă argumentul de mai sus este corect, atunci urmează, din nou, că înțelegerea „difuză” a expresiei „uz public” este greșită. Ce specificare mai precisă a ei ar fi însă rezonabilă?

1 Richard Epstein (1997), „A Clear View of the Cathedral: The Dominance of Property Rules”, în *The Yale Law Journal*, vol. 106, no. 7, p. 2113.

2 Richard Epstein (1985), Op. cit., pp. 163- 164. Pentru desfășurarea întregului argument rezumat foarte succint aici, vezi cap. 12 al cărții sale (pp. 161-181).

3 Cf. *idem*, pp. 164-165.

4 Pe care, eventual, nu-i va plăti din buzunarul său, ci din al statului.

Răspunsul lui Epstein este că „uz public”, așa cum este consacrată constituțional expresia, poate însemna în mod legitim doar două lucruri: producerea de bunuri publice (în sens tehnic) sau de bunuri pentru care există un „drept public de utilizare” (șosele, parcuri, etc.). Pentru a exista un astfel de drept, este necesar să fie satisfăcută condiția accesului universal și nediscriminatoriu. Această condiție „garantează că nici un individ sau mic grup de indivizi (...) nu va putea să captureze întregul surplus prin excluderea celorlalți.”² Pentru ca cerința uzului public să fie satisfăcută, important este ca toți indivizii să aibă în mod nediscriminatoriu *dreptul* de a utiliza bunul respectiv, chiar dacă în practică este imposibil să-l utilizeze cu toții în același timp.

Este acum destul de simplu să analizăm decretul de naționalizare 92/1950 din perspectiva acestei maniere de a înțelege „uzul public”. Chiar și la o privire sumară, vom vedea că decretul nu respectă această cerință, nici în privința formulărilor sale, și cu atât mai puțin din perspectiva manierei în care a fost aplicat.

O locuință, prin chiar menirea sa, este diferită de un parc sau de un far maritim într-un aspect esențial. Statutul de proprietar al acesteia sau chiar de chiriaș (dobândit printr-un contract de închiriere) îmi conferă, în situațiile tipice, dreptul de a-i exclude pe alții de la utilizarea locuinței. Eventual pot exista mai mulți chiriași; dar numărul lor este limitat și, în mod normal, ei dețin *colectiv* dreptul de exclusiune, pe durata contractului și, evident, în termenii acestuia. Cu rare excepții (în care au fost transformate, să spunem, în școli, spitale, muzee etc.), este greu de văzut cum naționalizarea imobilelor a putut satisface cerința uzului public, în interpretarea oferită aici. Este important să facem, în acest punct, o distincție suplimentară, între „proprietate publică” și „uz public”. Prin naționalizare, imobilele au trecut în proprietatea „publică” a statului („a întregului popor”, după expresia favorită a retoricii vremii); dar nu trebuie să confundăm această stare de fapt pur tehnic-juridică cu „uzul” proprietăților confiscate, care a rămas, în covârșitoarea majoritate a cazurilor, eminent privat (ele au continuat să fie locuințe).

Există și o altă perspectivă, din care diagnosticul pe care l-am pus ar putea fi chiar mai brutal. În destule cazuri (mai ales dintre cele ale naționalizărilor „fără titlu”), ceea ce s-a întâmplat, pur și simplu, a fost că diverse persoane importante ale vremii („importanța” putând fi la nivelul guvernului național sau la nivelul organizației locale de partid) au „pus ochii” pe câte un imobil și s-au folosit de naționalizare (de puterea statului) pentru a-l putea locui (adică pentru uz privat, ca în exemplul de mai sus cu A și B). Deși astfel de situații au rămas înregistrate în memoria colectivă (evident, mai ales în cea a „victimelor”), ele sunt extrem de greu de documentat, atât istoric, cât și juridic. Prin urmare, le voi înregistra ca atare (ca o extremă despre care e plauzibil să credem că a avut loc cu adevărat). Oricum, situațiile „excepționale” de acest tip nu sunt necesare argumentului meu; naționalizarea nu respectă, în liniile ei principale, cerința uzului public, fie că astfel de cazuri extreme s-au întâmplat sau nu.

S-ar putea obiecta că am ajuns la o concluzie, totuși, prea drastică. La urma urmei, cel puțin două dintre justificările naționalizării precizate în textul decretului au o anumită „aromă” publică. Astfel, naționalizarea ar fi fost necesară pentru a transfera de sub controlul „exploatare” un mijloc de exploatare și pentru a asigura „o mai bună gospodărire” a fondului de locuințe supuse degradării (vezi *supra*, 3.1.). Aspectul „public” nu este însă, pentru ambele obiective, decât aparent (în sensul „constituțional” pe care îl folosim aici). Incapacitatea exploatare este un obiectiv politic (a cărui insuficiență întemeiere morală a fost discutată în secțiunea anterioară) și e „public” doar în sensul „difuz” despre care am argumentat că e impropriu analizei din perspectiva clauzei constituționale a exproprierilor. Mai „promițătoare” ar părea la o primă vedere „buna gospodărire”. Dacă însă încercăm să traducem această formulă pompoasă în ter-

¹ *Ibidem*, pp. 167 și urm.

² *Ibidem*, p. 168.

meni mai preciși, rezultatul e același: gospodărirea e „publică” doar în sensul că e „făcută de stat”; uzul imobilelor gospodărite public rămâne și după naționalizare unul privat.

Am argumentat că naționalizarea a fost o formă de expropriere (în sensul constituțional rezonabil al termenului) și că a avut loc, cu foarte puține excepții (probabil, ca număr, sub limita relevanței statistice), cu încălcarea cerinței uzului public. Cele două concluzii funcționează ca o bună întemeiere a tezei potrivit căreia proprietarii care au suferit exproprierea ar fi fost *prima facie* îndreptățiți, imediat după expropriere, la restituție în natură sau prin compensare (cei ale căror imobile au fost preluate fără respectarea condiției uzului public) sau doar la despăgubire (atunci când naționalizarea a satisfăcut cerința uzului public)¹. Din această perspectivă, incompatibilitatea decretului 92 cu clauza constituțională este una brutal de clară: decretul precizează că imobilele trec în proprietatea statului fără nici o despăgubire, ceea ce prohibește *de facto* și accesul în justiție al foștilor proprietari care ar fi reclamat compensații². Care sunt însă criteriile moralmente justificabile după care ar fi trebuit stabilită compensația pe care erau îndreptățiți să o primească proprietarii *atunci*? Răspunsul detaliat la această întrebare nu are un impact direct asupra evaluării procedurilor restitutive sau compensatorii de *acum* (ar avea, de exemplu, pentru evaluarea despăgubirilor la care ar fi îndreptățiți posesorii terenurilor care vor fi naționalizate pentru construcția Autostrăzii Transilvania). Pe de altă parte, există similarități interesante între această discuție și cea despre procedurile compensatorii pentru „nedreptățile istorice”, care va fi analizată mai către finalul lucrării. În plus, jurisprudența recentă (mai ales cea a CEDO) utilizează instrumente pentru stabilirea cuantumului compensațiilor care, în bună măsură, reprezintă versiuni mai sofisticate ale acelorași intuiții care stau în spatele procedurilor de despăgubire imediată sau „prealabilă”. Din aceste motive, voi proceda la o rapidă trecere în revistă a principalelor răspunsuri întâlnite în literatură, fără a mai încerca însă o analiză critică a lor. Cred, totuși, că va fi o bună anticipare ilustrativă a unei discuții mult mai delicate și mai complexe.

Bruce Ackerman distinge între două moduri, la fel de prezente în cultura juridică, de a privi și de a explica substanța legii. Primul mod este asimilabil punctului de vedere al cuiva care elaborează politici într-o manieră științifică (*scientific policymaker*), iar cel de-al doilea provine din viziunea cuiva interesat mai curând să observe legătura regulilor juridice cu practicile sociale dominante (*ordinary observer*). Astfel, juristul care utilizează instrumentele științei „(a) utilizează conceptele legale tehnice pentru a pune în evidență (b) relația dintre regulile juridice disputate și Viziunea Cuprinzătoare (*Comprehensive View*) pe care o vede ca guvernând sistemul juridic”, pe când „observatorul obișnuit” „(a) dezvoltă concepte ale discuției non-juridice pentru a pune în evidență (b) relația dintre regulile juridice disputate și structura așteptărilor sociale pe care o vede ca prevalând în cadrul practicii instituționale dominante.”³ La limită, opțiunea între cele două moduri de a privi legea, ambele la fel de respectabile, este una strict filosofică, și nu neapărat univocă și definitivă. În practică, ele sunt complementare și le vom întâlni adesea prezente în aceeași lucrare (cum e cazul și cu cea pe care o citiți acum).

1 Să observăm însă că argumentele care stabilesc îndreptățirea *prima facie* a proprietarilor la restituție/despăgubiri imediat după naționalizare nu funcționează, *eo ipso*, ca argumente ce stabilesc o îndreptățire similară la zeci de ani după. O astfel de presupunere ar echivala cu o „tumbă logică” cu totul ilicită, deși nu de neîntâlnit (vezi anexa). O bună justificare a celui de-al doilea tip de îndreptățire trebuie, într-un fel sau altul, să dea seama de problema orizontului temporal al dreptății rectificative și de aspectele intergeneraționale problematice.

2 Epstein relatează („A Clear View of the Cathedral: The Dominance of Property Rules”, p. 2113) o glumă obișnuită printre filosofiile dreptului și juriștii care se ocupă de teoria constituțională a expropriilor: cum constituțiile nu discută decât despre uzul public, rezultă că expropriările pentru uz privat sunt admise în lipsa oricărei despăgubiri. O glumă pe care naționalizarea comunistă a imobilelor pare să o fi luat „de bună”.

3 Bruce Ackerman, *Op.cit.*, p. 15.

Această distincție este importantă în discuția despre mecanismele de stabilire a cuantumurilor restituției compensatorii deoarece perspectiva filosofică aleasă va ghida în mod semnificativ efortul de a alege între proceduri concurente.

Astfel, poziția „științifică” va depinde în mod decisiv de „viziunea cuprinzătoare” adoptată¹. Deși, în *abstracto*, spectrul viziunilor cuprinzătoare disponibile este uriaș, două sunt după Ackerman tipologiile prezente în mod uzual în cultura juridică: cea potrivit căreia rolul sistemului juridic este de a promova eficiența (înțeleasă în diverse moduri) la nivelul societății și cea potrivit căreia menirea legilor este de a promova demnitatea membrilor societății². Pozițiile intermediare sunt posibile ca variate dozaje ale celor două paradigme. Relevant pentru discuția noastră este că asumarea unei perspective „științifice” asupra sistemului juridic presupune aderența față de un anumit set de presupoziii de ordin moral: juristul „științific” tipic va fi utilitarist, kantian sau o combinație anume a celor două³.

O perspectivă utilitaristă asupra cerinței dreptei despăgubiri va porni de la stabilirea corelației între anumite categorii privilegiate de costuri⁴. Astfel, în termenii cei mai generali, întrebarea crucială pentru un utilitarist este în ce măsură costurile despăgubirii (D) vor fi mai mari sau mai mici decât celelalte categorii de costuri generate prin procedura de expropriere. Primele costuri importante generate prin expropriere (în afara pierderii suferite de proprietari) sunt costurile care rezultă din sporirea incertitudinii. Orice măsură care sporește incertitudinea cu privire la aranjamentele sociale în care operează agenții (iar în genere exproprierea au acest „dar”) și care, prin urmare, face mai greu evaluabile riscurile pe care le presupune asumarea unui plan de viață sau al altuia, echivalează cu impunerea unor costuri (I). Pe de altă parte, există costuri importante generate de îndoielile cetățenilor cu privire la utilitatea generală a proiectelor în numele cărora are loc exproprierea (C). Prin urmare, un posibil criteriu „utilitarist” al cuantumului compensației ar fi ca $D \leq I + C$ (o despăgubire poate fi considerată ca *prima facie* dreaptă până la punctul în care costurile presupuse de ea depășesc costurile generate prin expropriere). După Joseph Sax⁵, două elemente specifice fac plauzibilă predominanța practicilor compensatorii într-un cadru utilitarist: acordarea de despăgubiri reduce motivația agenților afectați de expropriere de a genera corupție (de a mitui funcționarii și politicienii, spre exemplu, pentru a fi preluat de către stat mai degrabă terenul vecinului) și, evident, reduce disutilitatea cetățenilor

1 „Viziune cuprinzătoare” are pentru Ackerman sensul de nucleu de principii și idealuri pe care sistemul legislativ e văzut ca tinzând să-l promoveze.

2 Din nou, analiza lui Ackerman se referă, ca și în exemplul din capitolul trecut al copilului bine socializat, la cultura americană. Dar, din nou, cred că, cel puțin în linii mari, concluziile sale sunt transferabile fără probleme contextului românesc.

3 „Kantian” și „utilitarist” sunt doi termeni folosiți aici fără pretenții exegetice sau de precizie riguroasă, ci mai curând ca simboluri ce stau pentru două atitudini diferite cu privire la valorile din perspectiva cărora putem evalua o politică sau alta.

4 Începând cu sfârșitul anilor '60, au fost aduse câteva contribuții clasice pentru ce anume ar însemna o interpretare utilitaristă a clauzei expropriilor. În rândurile următoare, voi reda în termeni foarte generali concluziile lor comune sau asemănătoare, menționând însă că disputele de finețe sunt cel puțin la fel de importante. Pentru cine dorește să le urmărească, vezi Frank Michelman (1967) „Property, Utility, and Fairness: Comments on the Ethical Foundations of 'Just Compensation' Law” (o bună reconstrucție, foarte critică, a interpretării utilitariste), *Harvard Law Review*, vol. 80; Joseph Sax (1964), „Takings and the Police Power”, *Yale Law Journal*, vol. 74, no. 36 și (1971) „Takings, Private Property and Public Rights”, *Yale Law Journal*, vol. 81, no. 149 și o foarte consistentă literatură generată ulterior; de asemenea, pentru un rezumat mult mai detaliat și interpretativ al acestei discuții, Bruce Ackerman, *Op.cit.*, cap. 4.

5 Joseph Sax (1971), *Op. cit.*, pp. 63-67.

expropriați, aspect care, la rândul său, se traduce prin minimizarea riscului unor dezordini sociale.¹

Într-o viziune concurentă și, în sens larg, kantiană, criteriul „dreptății” compensației este mai greu cuantificabil într-o formulă. Cu toate acestea, în linii mari, cadrul de referință pare a fi fixat de ideea că, prin clauza exproprierilor, statul are obligația juridică (provenită dintr-una morală mai fundamentală) de a se asigura că agenții expropriați nu sunt văzuți ca simple mijloace pentru promovarea unor scopuri cum ar fi utilitatea socială, ci sunt tratați în același timp ca scopuri în sine. Un argument de inspirație kantian-rawlsiană al lui Frank Michelman, menționat mai sus², interpretează fundamentul moral al clauzelor constituționale ale exproprierilor ca fiind legat de o anumită idee de echitate: ar fi inechitabil să existe dezechilibre majore între poverile suportate de fiecare cetățean pentru proiectele publice. Cu alte cuvinte, ar fi inechitabil ca doar unii (cei expropriați) să suporte costurile unor proiecte care urmează a aduce beneficii tuturor; povara trebuie redistribuită prin despăgubire. Un mod posibil de a operaționaliza această idee ar fi să stipulăm, de exemplu, că o despăgubire care indică în mod suficient agentului expropriat că nu este tratat doar ca mijloc ar fi cea care îl lasă într-o poziție cel puțin la fel de bună cu situația sa ante-expropriere.³

Pe de altă parte, de pe poziția „observatorului obișnuit” (care nu mai asumă o viziune cuprinzătoare, ci încearcă o interpretare juridică din perspectiva experienței morale cotidiene), lucrurile par intuitiv ceva mai simple. Statul mi-a luat proprietatea *x*, prin urmare trebuie să mă despăgubească *pentru (valoarea lui) x*. Dar, și în acest sistem de referință, discuția poate lua forme destul de sofisticate. Un criteriu ce pare plauzibil ar fi următorul: „soluția ideală este aceea de a-l lăsa pe proprietarul individual [prin compensare] într-o poziție de indiferență între exproprierea și păstrarea proprietății.”⁴ Prima consecință a adoptării unui astfel de criteriu este aceea că baza rezonabilă pentru determinarea despăgubirii este valoarea proprietății (în primă instanță, valoarea de piață), și nu costul ei inițial. Dacă am cumpărat o proprietate cu 100, am avut costuri totale de 100 pentru operarea ei și, în momentul exproprierii, valoarea ei de piață era 300, baza rezonabilă de estimare a despăgubirii este 300, iar nu 200 (adică 100+100, costurile mele totale; să notăm că tot valoarea proprietății ar constitui baza rezonabilă și dacă valoarea proprietății mele ar fi rămas 100 sau chiar s-ar fi depreciat).⁵ O altă consecință interesantă, observă Epstein, este aceea că valoarea de piață a proprietății la momentul exproprierii, deși o bună bază de pornire pentru determinarea cuantumului compensației, nu poate reprezenta, pur și simplu, acest cuantum. Un proprietar care a fost compensat cu valoarea de piață nu se află într-o poziție de indiferență între expropriere și păstrarea proprietății, dintr-un motiv destul de simplu: valoarea de piață este o compensație „corectă” într-o tranzacție reciproc voluntară, în care vânzătorul *dorește să vândă*. De obicei, nu aceasta este situația

1 Ținând cont de faptul că, în mod predictibil, intensitatea insatisfacției și a propensiunii spre protest a celor expropriați va fi adesea suficient de drastică pentru a atârna la fel de greu cu micul plus de utilitate pe care îl câștigă mult mai mulți alții de pe urma construcției spre exemplu, a șoselei. E una dintre problemele clasice care afectează coordonarea acțiunii colective.

2 Frank Michelman (1997) *Op.cit.*, pp. 67-69.

3 Pentru o elaborare a diferitelor criterii „kantiene” de interpretare a clauzei dreptei despăgubiri, vezi Franck Michelman (1967), *Op. cit.* și Bruce Ackerman, *Op. cit.*

4 Richard Epstein (1985), *Op.cit.*, p. 182.

5 Din perspectiva sintetizată aici, un exemplu de „interpretare creativă” a cerinței dreptei și prealabilei despăgubiri este procedura adoptată de statul grec pentru compensarea proprietarilor ale căror terenuri au fost expropriate pentru construcția noului aeroport din Atena, în vederea Jocurilor Olimpice. Astfel, proprietarii au primit (la momentul exproprierii) obligațiuni guvernamentale răscumpărabile după un număr de ani. Valoarea despăgubirii a fost calculată ca medie a valorilor de piață ale terenurilor din zonă pe ultimii 20 de ani (în condițiile dezvoltării accelerate și expansive a Atenei, diferențele nu erau deloc nesemnificative).

expropriatului;¹ el nu dorește să vândă și, aproape cert, nu arde de nerăbdare să fie expropriat. Soluția care ar aproxima destul de bine această interpretare a clauzei despăgubirii ar fi ca „despăgubire dreaptă” să fie considerată una care să conțină valoarea de piață a proprietății preluate de stat plus un bonus suficient pentru a acoperi costurile tranzacționale ale proprietarului expropriat (de exemplu, costurile asociate efortului de a căuta și achiziționa o altă proprietate). În cazul majorității imobilelor naționalizate prin decretul 92, însă, nu a existat nici un fel de compensare.

Concluzie

Am argumentat că naționalizarea imobilelor a fost un act de expropriere și, ca atare, este analizabil în cadrul de referință dat de clauzele constituționale ale expropriilor. Cu toate acestea, în România procesul de naționalizare a imobilelor a avut loc prin încălcarea clauzei constituționale în vigoare, în orice interpretare juridico-morală rezonabilă a acesteia. Prin urmare, imediat după naționalizare, proprietarii care au suferit abuzul erau *prima facie* îndreptățiți la restituție sau compensație. Este important de observat, însă, că variabila temporală contează în evaluarea morală. Stabilirea îndreptățirii pentru agentul A la momentul T nu se traduce automat într-un temei suficient pentru a aserta îndreptățirea lui A (sau a unui alt agent aflat într-o relație relevantă cu A) la momentul T + 50 (de ani). Cu alte cuvinte, scopul acestui articol nu este acela de a susține corectitudinea morală a restituției. Pentru aceasta, este necesar un argument suplimentar.

BIBLIOGRAFIE

- Ackerman, Bruce (1977), *Private Property and the Constitution*, New Haven: Yale University Press
- Baias, Flavius, Dumitrache, Bogdan și Nicolae, Marian (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv, Vol. I: Legea Nr. 10/2001 comentată și adnotată*, București: Rosetti
- Baias, Flavius, Dumitrache, Bogdan și Nicolae, Marian (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv, Vol. II: Legislație și jurisprudență*, Rosetti, București.
- Epstein, Richard (1985), *Takings. Private Property and the Power of Eminent Domain*, Harvard University Press
- Epstein, Richard (1997), „A Clear View of the Cathedral: The Dominance of Property Rules”, *The Yale Law Journal*, vol. 106, no. 7.
- Epstein, Richard (1997), „Takings, Exclusivity and Speech: The Legacy of ‘PruneYard v. Robins’”, *The University of Chicago Law Review* vol. 64, no. 1.
- Focșeneanu, Eleodor (1992), *Istoria Constituțională a României: 1859-1991*, București: Humanitas
- Marx, Karl și Engels, Friedrich, „Manifesto of the Communist Party”, în *Karl Marx and Friedrich Engels: Collected Works*, vol. 6, New York International Publishers
- Michelman, Frank (1967) „Property, Utility, and Fairness: Comments on the Ethical Foundations of ‘Just Compensation’ Law”, *Harvard Law Review*, vol. 80.
- Michelman, Frank (1997) „The Common Law Baseline and Restitution for the Lost Commons: A Reply to Professor Epstein”, *The University of Chicago Law Review*, vol. 64, no. 1.
- Sax, Joseph (1964), „Takings and the Police Power”, *Yale Law Journal*, vol. 74, no. 36.
- Sax, Joseph (1971), „Takings, Private Property and Public Rights”, *Yale Law Journal*, vol. 81, no. 149
- Waldron, Jeremy (1992), „Superseding Historic Injustice”, *Ethics*, vol. 103, no. 1.

¹ Pentru o formulare mai tehnică și mai meticuloasă a argumentului, vezi Richard Epstein (1985), *Op. cit.*, p. 183.

² În Anglia, de exemplu, acest bonus este de 10% din valoarea de piață (cf. *Idem.*, p. 184).

Intelectualitatea condamnată să trăiască ... *Bine sau deloc* În epoca de aur

■ TIBERIU TRONCOTĂ

In the early 1960s, Romania's communist government began to assert some independence from the Soviet Union. Nicolae Ceaușescu became head of the Communist Party in 1965 and head of state in 1967. In his early years in power, Ceaușescu was genuinely popular, both at home and abroad. The period of freedom and apparent prosperity was to be short-lived. Abuses of human rights were typical of a Stalinist regime: a massive force of secret police (the „Securitate”), censorship, relocations, but not on the same scale as in the 1950s. Control over society became stricter and stricter, with Securitate recruiting more agents, extending censorship and keeping tabs and records on a large segment of the population.

Keywords:

intellectuals, Romanian communist regime, Romanian culture

Perioada de dominație a lui Nicolae Ceaușescu a debutat sub cele mai bune auspicii în martie 1965 și s-a sfârșit atât de nedemn 25 de ani mai târziu, în decembrie 1989. Evoluția sa de la poziția de lider angajat, la început, în 1965, în modernizarea și liberalizarea țării, spre o postură despotică, neostalinistă până în 1989, a fost pusă pe seama poftei sale nesățioase de putere și a dorinței de a fi adulat. La acestea se mai adaugă și convingerea proprie a dictatorului român că *el este singurul constructor omnipotent al comunismului*¹.

Sepune problema dacă stalinismul lui Ceaușescu era inerent sau dacă s-a produs și dezvoltat datorită situației incerte, atât interne cât și externe, ce a afectat istoria României în ultimul sfert de veac al secolului XX? (Constantiniu, 1997, p. 504). Liberalismul afișat și angajarea sa în procesul de industrializare și dezvoltare a economiei naționale, *spre binele populației* (Le Breton, 1997, p. 32)² constituiau, mai presus de orice, instrumente menite a-i consolida poziția dominantă asupra aparatului de partid. *Mandatul politic ceaușist*, asemănător perioadei lui Stalin, avea legătură directă cu controlul care-l exercita asupra ca-

1 Dennis, Deletant (1997), *România sub regimul comunist*, București: Ed. Fundației Academiei, p.136

2 Jean Marie Le Breton (1997), *Sfârșitul lui Ceaușescu. Istoria unei revoluții*, București: Cavallioti, p. 32

drelor de partid, inclusiv acelor din structurile de represiune.

Noua putere comunistă a debutat și s-a consolidat printr-un act de divorț radical față de individul de valoare, în general, dar mai ales cu intelectualii, în particular. Aceștia au fost îndepărtați, iar *în toate posturile de conducere a fost promovată mediocritatea*¹. Dacă înainte de acapararea integrală a puterii, partidul părea să facă curte intelectualilor, după instalarea la putere a trecut în mod brutal, nedisimulat, la *un război contra elitelor intelectuale naționale*². Între atașament politic și competență profesională, partidul nu a ezitat niciodată să opteze pentru cel dintâi, atunci când a fost vorba de promovarea cadrelor în funcții de conducere și de distribuirea responsabilităților posturilor.

Procesul de autonomizare a învățământului și a instituțiilor de cultură în raport cu factorul politic, proces care asigură continuitatea fără de care o cultură este paralizată, a fost desființat în mod iresponsabil și definitiv. *Cultura a fost politizată și subordonată puterii*³, iar rezultatele nu vor întârzia să apară.

La preluarea puterii, noua conducere, în frunte cu Nicolae Ceaușescu, a avut ca obiectiv principal imediat *zdrobirea oricăror împotriviri din partea claselor reacționare* (Bărbulescu, p. 535). Intelectualii și oamenii valoroși ai acestei țări au fost stigmatizați cu același epitet. *Ura împotriva intelectualilor a fost și mai adâncă și mai durabilă decât ura față de clasele exploatoare*⁴.

Perspectiva intelectualilor, cât și a culturii este dintre cele mai sumbre. *În dialectica puterii nu exista loc pentru inteligența creatoare de nou*⁵. Desăvârșirea comunismului însemna, între altele, și sfârșitul actului de cultură ca element a activității creatoare a spiritului, odată cu orientarea maselor spre scopuri exclusiv practice. Cultura trebuia să devină doar un appendice al activităților practice sau al propagandei. Odată cu *moartea culturală*, se dorea și transformarea individului, ca fiinșă socială, într-un *simplu robot al puterii*.

Cu toate aceste previziuni sumbre, anul 1965 începe sub semnul unei primăveri atât de necesare și de mult așteptate pentru cultura românească. Este primul an când tendințele naturale de liberalizare a vieții culturale, literare și artistice câștigă în mod evident teren. Tendințele proletcultiste și dogmatic-comuniste se manifestă tot mai sporadic și sunt privite ca fiind anacronice.

Pentru prima oară la noi în țară după instituirea regimului comunist se va organiza o expoziție de pictură abstractă, a pictorului Ion Mirea. În presă apar articole tot mai permissive, care însă nu atacau spectrul politic. De exemplu, profesorul Gh. Oprescu, în *Contemporanul* va deschide seria unor rubrici permanente ce aveau ca subiect descrierea originilor arte moderne: despre realism, cubism, expresionism, dadaism, suprarealism etc.

Această evoluție binevenită a culturii românești poate fi pusă în legătură cu un proces similar inițiat și în U.R.S.S. În alte țări ale blocului socialist aceste transformări dădeau dovadă de rigiditate. În schimb, România a fost și a rămas, în toată această perioadă, una dintre țările cu un regim sever, cu puține permisivități, dar și cu multe *orientări agresive*⁶.

În 1965 s-a scris mai mult și mai obiectiv ca până atunci despre scriitorii care au fost victime ale dogmatismului proletcultist: Ion Barbu, L. Blaga, Ion Pillat, V. Voicu-

1 Reuben H. Markham (1996), *România sub jugul sovietic*, București: Ed. Fundației Academia Civică, 328

2 Stelian Tănase (1998), *Elite și societate, Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, București: Humanitas, p. 208

3 Mihai Ungheanu (1999), *Holocaustul culturii române, 1944-1989*, București: Ed. D.B.H., p. 28

4 M. Nițescu (1995), *Sub zodia proletcultismului*, București: Ed. Humanitas, p. 28

5 Vladimir Tismăneanu (1995), *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București: Univers, 183

6 Mark Allmond (1998), *The rise and fall of Nicolae Ceaușescu and Elena Ceaușescu*, London: Chapman

lescu etc. Se va reedita o parte a operei lor, se fac traduceri din scriitori străini, considerati, până atunci drept decadenți și reacționari.

Viața literară, cât și cea culturală și artistică încep să se elibereze de clișee și constrângeri, de metode artificiale de creație, și de modelele impuse prin sovietizare. *O discuție despre realism nu mai are semnificația unei răstrângeri a câmpului de manifestare artistică, ci, dimpotrivă, pe aceea a eliberării din chingile dogmatismului realist-socialist*¹. Pentru prima dată metoda de creație, care era doar una singură, aceea impusă oficial de realismul socialist, este pusă sub semnul întrebării.

A existat totuși și o limită a acestei depolitizări. Polemicile din presa literară a vremii erau încă dominate de dogmaticii proletcultismului, *directorii de conștiințe*, care nu înțelegeau să cedeze. Abandonarea acestora ar fi reușit să salveze, din ce se mai putea salva din cultura românească, stopând astfel o dezvoltare nesănătoasă a spiritului național. De exemplu, N. Moraru, veteran al proletcultismului, ca și I. Vitner, în paginile ziarelor încă mai ofereau indicații prețioase privind *metoda de creație comunistă ce trebuia să domine cultura românească*.

Aceia care încercau contestarea principiilor valabile și obligatorii impuse literaturii, artei, formelor de creație, în general, fără a reaminti și de realismul socialist, procedau încă *cu multă prudență, cu precauții și menajamente*. Deși sunt cunoscute efectele nefaste ale metodei de creație prin directivă de partid, nimeni nu avea însă curajul de a-i deschide un *proces public de contestare*.

Anul 1965 este însă momentul ce poate fi considerat drept dezmoțirea și trezirea celor mai mulți scriitori din *somnul dogmatic*². Este momentul de cotitură în conștiința colectivă, fiind prima dată când mulți dintre cei care serviseră ideologiei comuniste erau rușinați de ce scriseseră până atunci. *Acesta este cel mai important câștig pe care îl înregistrează literatura română postbelică, după aproape două decenii de umilințe și degradare*³.

Așa numita liberalizare din această perioadă, care a continuat până aproape de anii 70, a fost de fapt o liberalizare relativă, în continuare atent controlată și supravegheată de organele de partid. Aceasta nu poate fi privită ca un rezultat al emancipării intelectualității române, *dominată în continuare de un sentiment de frică și de supunere*⁴, ci a unor rațiuni politice superioare. Intelectualii au acceptat docili umilința și toate servituțile ce le-au fost impuse. Unii au tăcut și s-au retras în anonim, iar alții s-au grăbit să-și joace cartea afirmării⁵, devenind purtătorii de cuvânt ai regimului. Mulți însă au încercat sentimentul culpabilizării, poate prea târziu ca să mai poată avea vreun efect: *poate am greșit fără să ne dăm seama, poate am servit, fără să știm, cauze nedemne*⁶. Acest sentiment, inculcat de propaganda oficială printr-o permanentă și metodică acțiune de pervertire a conștiințelor, a constituit una din cauzele condamnării intelectualității românești la tăcere. Lipsa de curaj, teama, frica de a nu-și pierde locul de muncă sau de a rămâne pe drumuri a îndemnat inteligența românească la *cumințenie și înțelepciune*⁷. Nu este întâlnit frecvent nici un act de protest, nici o împotrivire, nici un act de curaj sau demnitate, în cel mai onorabil caz intelectualul român refugiindu-se în spatele unei rezistențe pasive, care îl condamna și mai mult la uitare.

Au început să fie retipărite în serii de *opere alese*, ca niște *restituiri tardive*, unele din lucrările valoroșilor noștri oameni de cultură, însă valul de optimism care revigora totuși cultura românească a făcut să se uite faptul, că nu de mult această

1 Mihai Ungheanu, *Op.cit.*, p. 108

2 *Ibidem*, p.98

3 *Ibidem*, p.98

4 Bogdan Ficeac, 1999, p.121-122

5 M. Nițescu, *Op. cit.*, p. 376

6 Mihai Ungheanu, *Op.cit.*, p. 90

7 Dennis Deletant, *Op. cit.*, p. 145

favoare era rezervată doar autorilor sovietici. Se uitase probabil și faptul că în facultăți, *profesori improvizați*,¹ îl prezentau pe Blaga ca pe un reacționar, Miorița ca pe o lucrare cu iz legionar, iar pe Maiorescu drept exponent al ideologiei burghezo-moșierești².

Răspunderea revenea în primul rând intelectualilor de prestigiu care aveau datoria de a apăra libertatea de conștiință, de a se ridica împotriva cenzurii, a propagandei agresive și a tuturor formelor anticulturale. Scriitorii cei mai buni au încercat să strecoare, într-un limbaj adesea voalat, frânturi de adevăr, crezând că în acest fel și-au făcut datoria. Exprimându-se în aceste condiții, se aducea de fapt un serviciu enorm regimului, care brava astfel cu propriile opere.

Sistemul ceaușist a fost prin natura sa incompatibil cu o viață intelectuală și culturală adevărată, adică liberă. *Era un sistem fundamental antiintelectualist*³, dar, în mod cert, acesta nu putea renunța la orice apartenență culturală, având nevoie de un simulacru de creație pentru susținerea propriilor ideologii. Iată de ce, *actul de creație, mai mult sau mai puțin voluntar, participa activ la opera de mistificare, amăgire și înșelare a poporului român*⁴. Se practica un culturalism sec, zadarnic, ce se zbătea într-o neputință de a spune adevărul. Această iluzorie viață culturală, artistică și intelectuală a fost de fapt *marea înșelătorie ce avea să fie pregătită tinerei generații*⁵.

Comunitatea intelectuală românească a fost pur și simplu desconsiderată. Permanent asupra acesteia au fost luate măsuri de îngrădire a spiritului creator, măsuri care sporeau în duritate. Chiar veteranii regimului *s-au unit într-o dezaprobare mocnită*, prorocind sfârșitul unei vieți culturale normale pe teritoriul țării.

Situația se degrada continuu. Instituțiile create tocmai pentru propășirea culturii și sprijinirea oamenilor cu potențe creatoare devin baricade opoziționiste împotriva oricărui fel de act novator, în afara celui care servea intereselor regimului.

Însă revistele din capitală, dar și din provincie, mai ales România Literară – în jurul căreia s-au grupat o serie de scriitori și oameni de cultură valoroși practicau un nonconformism afișat. Publicațiile care răspundeau directivelor organelor de securitate, precum *Săptămâna* și *Luceafărul* demascau articolele care negau directivele P.C.R., acuzându-i pe autori de *vânzare de țară*. În 1980, ca urmare a unei reclamații făcute la Ceaușescu de un grup de 22 de scriitori care arătau că Uniunea Scriitorilor a devenit un organism anticomunist, măsurile de cenzură s-au înnăsprit. C.C.al P.C.R. va desființa comitetul de partid al scriitorilor, fiind considerat *drept un produs al agenturilor străine*⁶. Mai mult chiar, în iulie 1981, la ultimul Congres al Uniunii, rezultatul votului care trebuia să desemneze președintele acestei organizații este falsificat și impus un intelectual agreeat de regim: Dumitru Radu Popescu. Se ajunge în anii următori la o deformare a formelor literare românești. Aceste metode devin abile instrumente de șantaj și intimidare prin care mulți intelectuali români au fost constrânși să ia parte la *desăvârșirea construirii comunismului românesc*.⁷

În vara anului 1983, tezele lui Ceaușescu desăvârșeau revoluția culturală demarată cu 12 ani în urmă. Speranțele de readucere a culturii naționale pe făgașul normalității apun. Oamenii de cultură verticali nu au renunțat la obligația de a spune adevărul, devenind un fel de *simboluri complice*. Simplul fapt că vorbeau normal încercând să redefinească termeni falsificați de cenzura comunistă, era considerat drept o *activitate subversivă*. Încăpățânarea de a nu face compromisuri, de a nu par-

1 Vlad Georgescu, (1995), *Istoria Românilor*, București: Humanitas, p. 249

2 M. Nițescu, *Op. cit.*, p. 354

3 Gheorghe Boldur-Lătescu (1994), *Genocidul communist din România*, București: Albatros, vol. II, p. 89

4 *Ibidem*, p. 176

5 Ghiță Ionescu (1994) *Comunismul în România*, București: Litera

6 M. Nițescu, *Op. cit.*, p. 272

7 Lucian Boia (1993), *La mytologie scientifique du communisme*, Caen

ticipa la omagiile adresate cuplului ori la acțiunile de amploare prilejuite de *Cântarea României* era un risc care te situa în afara legii, risc pe care intelectualii serioși și l-au asumat întotdeauna. Un exemplu de acest gen este poeta Ana Blandiana. În 1985 îi sunt interzise patru poezii ce apăruseră în revista *Amfiteatru*. Acestea fuseseră decodate și astfel autoarea a fost scoasă din circuitul literar al vremii. Aceasta continuă să scrie, iar în 1988 îi apare poezia *Motanul Arpagic*, devenită de notorietate. Deși interzisă, poezia a continuat să circule oral sau în copii. Poeta este definitiv interzisă. Îi sunt retrase toate cărțile din biblioteci sau de sub tipar. Chiar și volumele care îi aminteau numele sunt scoase din circuitul public.

În această perioadă are loc și prima încercare de fondare a unui ziar ilegal liber, de expresie națională. Ziariști de la *România Literară*, precum Petre Mihai Băcanu sau Ion Teodorescu, vor încerca constituirea unei astfel de forme de protest. Sunt însă prinși și arestați de Securitate, chiar înainte de a demara proiectul¹.

În încercarea de izolare a disidenței s-a recurs la o politică de intimidare și represiune. În decembrie 1971, o nouă lege referitoare la secretul de stat interzicea difuzarea sau publicarea în străinătate a oricărui material scris ce putea aduce prejudicii intereselor statului. Legea interzice până și contactarea unor cetățeni străini ce reprezentau posturi de radio ori ziare străine, a căror activitate era considerată ostilă României.

Metoda de cercetare, propusă de aceste teze a fost *protocronismul*, ale cărui trăsături principale sunt: promovarea unei perspective naționaliste asupra trecutului și negarea influențelor externe în cultura românească. După 1981, instituțiilor abilitate nu li s-a permis să participe la conferințe internaționale. Partidul a impus noi cerințe pentru acceptarea într-o astfel de organizație de specialitate: condiția principală era să fi membru de partid, iar aprobarea era dată mereu ierarhic, începându-se cu organul de partid local. *Cei care nu aveau acreditări bune erau înlăturați*².

Critici au existat permanent. De exemplu mulți membri ai Uniunii Scriitorilor și, într-o măsură mai mică și alți intelectuali români, l-au criticat permanent. Dar dacă a existat vreo opoziție față de linia sa politică, aceasta nu a fost fățișă. (Tămaș, 1999, p. 203). Acțiunile sale aveau drept scop să limiteze și, în unele cazuri, chiar să elimine total activitățile intelectuale care ar fi putut să se constituie într-o provocare reală la adresa regimului. Adevărul este că numeroși intelectuali l-au considerat, dar și l-au făcut să se simtă pe Ceaușescu *om de geniu*. Ajutându-l să publice tratate despre orice subiect posibil, care viza cu precădere politica internă cât și cea externă, sprijinindu-i soția să devină *savant de renume mondial*, aceștia au contribuit de fapt la minimalizarea nivelului cultural românesc. În aceste condiții se ajunge și la decăderea Academiei Române, desființarea prestigiosului Institut de Matematică ori la lichidarea Comisiei Monumentelor istorice, iar exemplele pot continua.

În opoziție cu limitele impuse scriitorilor necomuniști, cei care serveau intereselor partidului erau ademiniți cu momeala promovării ierarhice și a celebrității. Comuniștii se îngrijeau de a le satisface orice dorință intelectualilor care se puneau în slujba lor. Sub comunism, orice fel de subiect care era dezbătut în paginile vreunei publicații era cuprins de suflul devastator al acestuia.

Comuniștii țineau în mâinile lor cheile cunoașterii pentru zeci de mii de tineri. Este predată o nouă geografie, care demonstrează că pentru prosperitatea ei economică România este complet dependentă de U.R.S.S. Istoria României a fost și ea rescrisă, cu noi eroi, noi date, noi sensuri. Până și în științele exacte se vor produce modificări: cercetători occidentali sunt eliminați pentru a face loc oamenilor de știință sovietici.

Școala era o reflectare a climatului din presă și din lumea literelor, însă a fost mai greu de cucerit. Manualele sunt tot atât de minuțios elaborate și supravegheate.

¹ Dennis Deletant, *Op. cit.*, p.159

² Ion Petcu (1994) *Ceaușescu, un fanatic al puterii. Biografie neretușată*, București: Românul, p. 62

Școlile românești sunt destinate acum a deveni agenturi ale propagandei comuniste a P.C.R., în aceeași măsură ca și radioul și presa. Tânăra generație, în special, trebuia instruită pentru a scoate comuniști destoinici. Scopul unic al instruirii, educării și pregătirii tinerilor era acela de insuflare a eticii comuniste. Tineretul era subordonat pas cu pas moralității luptei de clasă. Cu alte cuvinte, educarea în spirit comunist are ca scop pregătirea de luptători în slujba comunismului, cu o atitudine marxist-leninistă și cu o dragoste pentru liderii aflați la putere.

Sistemul de învățământ românesc este transformat într-un departament al partidului comunist care pregătește oameni necesari propagării ideilor comuniste întregii populații. Instrumentele folosite pentru comunizarea spațiului educațional au fost: pedagogia marxist-leninistă, noi manuale de orientare comunistă, privilegiul pentru învățăceii comuniști, intimidare și organizarea tineretului (pe vârste, în organizații ce imitau forurile conducătoare).

Cel mai dureros este faptul că regimul comunist din România a consimțit la distrugerea efectivă a sistemului educațional, prin integrarea acestuia în procesele de producție industrială¹. Învățământul superior a fost reorganizat prin înlăturarea din facultăți a acelor cadre didactice care nu dovediseră implicare în *educarea tinerei generații în spirit marxist-leninist și respectul programului de partid* (Idem). Profesorii sunt aleși după cerințele regimului și nu după competență. Același lucru se întâmplă și cu elevii ori studenții, care trebuiau să fie fii de muncitori. Noua școală va insufla națiunii noua etică, ceea ce însemna că tot ce este promovat de comunism este bun și moral, iar cine stânjenește dezvoltarea acestor valori era considerat drept un criminal.

BIBLIOGRAFIE

Allmond, Mark (1998), *The rise and fall of Nicolae Ceaușescu and Elena Ceaușescu*, London: Chapman.

Boia, Lucian (1993), *La mythologie scientifique du communisme*, Caen.

Boldur-Lățescu, Gheorghe (1994), *Genocidul comunist din România*, vol. II, București: Albatros.

Constantiniu, Florin (1997), *O istorie sinceră a poporului român*, București: Univers Enciclopedic.

Deletant, Denis (1997), *România sub regimul comunist*, București: Ed. Fundației Academia Civică.

Georgescu, Vlad (1995), *Istoria Românilor*, București: Humanitas.

Ionescu, Ghiță (1994), *Comunismul în România*, București: Litera.

Le Breton, Jean-Marie (1997), *Sfârșitul lui Ceaușescu. Istoria unei revoluții*, București: Cavallioti.

Markham, Reuben H (1996), *România sub jugul sovietic*, București: Ed. Fundației Academia Civică.

Nițescu, M. (1995), *Sub zodia proletcultismului*, București: Humanitas.

Petcu, Ion (1994), *Ceaușescu, un fanatic al puterii. Biografie neretușată*, București: Românul.

Tănase, Stelian (1998), *Elite și societate, Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, București: Humanitas.

Tănase, Stelian, (1997), *Anatomia mistificării, 1944-1989*, București: Humanitas.

Tismăneanu, Vladimir (1995), *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București: Univers.

Tismăneanu, Vladimir (coord.) (1999), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, Iași: Polirom.

Ungheanu, Mihai (1999), *Holocaustul culturii române, 1944-1989*, București: Ed. D.B.H.

¹ M. Nițescu, *Op. cit.*, p. 11

The conflict between Basescu and Tariceanu A Governmental System Viewpoint

■ SEAN MÜLLER

Semi-presidential systems of democratic governance risk ending up in a stalemate when it is not clear which of the two „heads” – head of State or head of Government – shall take the lead. The current political situation in Romania features some of the commonly observed characteristics of such an institutional blockade. However, after addressing these formal aspects of political Romania, the author argues for not forgetting to take into account the informal, actor-related factors. The nature of the Romanian political parties and party system seems to hinder the finding of a consensus needed to exit the self-imposed blockade. More specifically, it is the Democratic Party (PD) that is the key to understanding the recent developments. The Government of April the third has yet to prove its efficiency.

Keywords:

Romanian semi-presidentialism,
Romanian political parties, cohabitation,
dual authority

Semi-Presidentialism

In the politological debate on the characterisation of (democratic) governmental system, the stand of the „semi-presidential” category is far from secured. Some see it as a deviation à la française from the presidential system; for example, Shugart/Carey speak of „premier-presidential systems”.¹

Others tend to prioritize relational over dispositional features. This means that denomination of a political system depends also on the concrete powers the president possesses in relation to other State institutions. Based on the assumption that only „executive power” would allow the president to „enter a double authority structure with the prime minister”, Sartori for example excludes Ireland, Austria, and Iceland form the semi-presidential group.²

However, for the sake of terminological accuracy and comparative clarity, three (dispositional) dimensions are taken into consideration when defining semi-

1 Matthew S Shugart, John M Carey (1992), *Presidents and Assemblies – Constitutional Design and Electoral Dynamics*, New York : Cambridge University Press, p. 23.

2 Giovanni Sartori, (2004), „Verso una costituzione incostituzionale?”, in *Ingegneria costituzionale comparata. Strutture, incentivi ed esiti*, Bologna: Il Mulino, p. 146.

presidential systems.¹ First, we look at the composition of the executive, and ask: Is the head of State also sole head of Government? In semi-presidential system this is not the case.²

Then, we ask for origin and survival of the respective heads. Is the head of State popularly elected and taking office for a fixed term, then the second criterion of semi-presidentialism is fulfilled. The third criterion for a system to qualify as semi-presidential refers to the head of Government: His stay in power must be linked to the confidence – or „non-diffidence“, in Duverger's words³ – of parliament.

The Prime Minister (PM) may be appointed by the president, but it is the parliament that institutes the appointee in his office: either implicitly – by not tendering a censure motion – or explicitly – by a vote of investiture. These very rudimentary cogitations can be summed up in the definition of semi-presidential systems as republican democracies featuring a dual executive, which in turn is made up of:

1. A president, elected through popular vote for a fixed term-mandate; and
2. A Prime Minister, dependent on the parliament's confidence or at least non-diffidence.

Before we proceed to the analysis of the Romanian „serious political turmoil“ (PNL-deputy Ludovic Orban),⁴ we have to consider two specific elements of any semi-presidential system: dual authority and cohabitation. In fact, the latter is but one possible consequence of the former.

Dual Authority

The popular election of the president may seem symbolic only, all the more when his position is not also endowed with specific powers. Nonetheless, a dual authority structure is constitutionally installed, as both PM and president are „heads“ of Government and of State, respectively.

Authority (lat. *auctoritas*), in this sense, must not be confounded with power (*potestas*). The latter, in politics and political science at least, refers to the ability to „make and implement collectively binding decisions.“⁵ Authority is considered here more as repute and leverage.⁶ Authority relates to two elements that will be considered in turn: legitimacy and political institutions.

We said that the popular election of the president is more than symbolic. However, one should not go as far as for example Charles de Gaulle, when saying that „l'autorité indivisible de l'Etat est confiée tout entière au président par le peuple

1 Cf. Robert Elgie (1999), „The Politics of Semi-Presidentialism“, in Robert Elgie, *Semi-Presidentialism in Europe*, New York: Oxford University Press, pp. 1-21.

2 Alan Siaroff (2003), „Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction“, in *European Journal of Political Research*, Vol. 42, No. 3, 287-312, p. 293.

3 Maurice Duverger (1980): „A New Political System Model: Semi-Presidential Government“, in *European Journal of Political Research*, Vol. 8, No. 2, 165-187, p. 166.

4 Cit. in *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 30.3.07.

5 Dieter Fuchs, (2001), „Types and Indices of Democratic Regimes“, Discussion Paper FS III 01-203, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 1-21, p. 5.

6 Manfred G. Schmidt (2004), *Wörterbuch zur Politik*. Stuttgart: Kröner, p. 69.

qui l'a élu."¹ The *legitimacy* of the president would be higher than the one of parliament because it is not divided into various seats, but remains in the hands of one single person, the president. But parliament as well is elected by the people – in fact, the electorate. And, mathematically speaking, parliament represents the people more adequately.² A familiar example: President Basescu received some 5 million votes in the second round, while the parties that entered parliament represent together more than 10 million Romanians.

To quote again Maurice Duverger, „father” of the semi-presidential concept:

[...] l'ensemble des députés représente la totalité du peuple, car la minorité y figure aux cotés de la majorité. Leur dialogue permanent constitue l'essence même de la vie parlementaire, qui reflète ainsi toute la vie nationale. Cela donne au parlement une prééminence de droit. Il demeure le fondement principal du régime semi-présidentiel, malgré l'élection du chef de l'Etat au suffrage universel.³

However, the structure of dual authority is an inherent element of semi-presidentialism. Authority is situated on the *institutional* (formal) level, in this case the presidency and the Prime Ministry. We said that power means the concrete ability to make decisions that are collectively binding. It is political actors that make such decisions – more specifically, in democracies: parliament and the parliamentary majority. To what extent the president can influence this process is fixed in the constitution, but depends also on the specific constellation of political parties.⁴

Dual authority, then, means that a competition between the president and the PM is possible *in principle*. The dual authority structure consists of three elements:

1. The president is independent from parliament, but can not govern alone or directly: Directives have to be issued and mediated by „his” Government.
2. The PM and his cabinet are independent from the president in the degree they are dependent from parliament: They have to be able to count on a majority at least when it comes to votes of confidence, or of non-confidence.
3. The dual authority structure allows various equilibria between and inside the branches of executive power, because it always sustains a „potential autonomy” of every unit or component of the executive.⁵

We have here another reason to categorize semi-presidentialism as a regime type of its own: A semi-presidential system can not become „presidential” – simply by the fact that the president controls the parliamentary majority – because it is structurally different whether the president governs directly, or through an „added” Government. Neither can a semi-presidential system become „parliamentarian” – in cases of cohabitation for example – because a directly elected president has a different character (and authority) than a president chosen by the parliament.⁶ In both cases, there „may be an actor whose role is not characteristic for pure presidential or parliamentarian systems and whose particular influence on the functioning of the political system cannot be neutralized.”⁷

1 Cit. in Maurice Duverger (1978), *Echec au Roi*. Paris, Paris: Albin Michel, p. 143.

2 *Ibidem*. p. 68.

3 *Ibidem*. p. 69.

4 Cf. the chapter „A Theory of Presidential Power” in the author's master's thesis.

5 Sartori, *Op. cit.* p. 146.

6 *Ibidem*. p. 139.

7 Oleh Protsyk (1997), *Do Institutions Matter? Semi-Presidentialism in Comparative Perspective*. Ed. by the Institute on East Central Europe, Budapest, p. 14.

Semi-presidential systems exhibit a dual or „flexible authority“ with – quite literally – two executive „heads“. The supremacy goes to the head who controls the parliamentary majority. If the party of the president holds or somehow controls the majority, then the president prevails. In cases of cohabitation, the Prime Minister prevails. The key to understanding the functioning of semi-presidential system is the connection between formal powers and political parties in Parliament.¹

Again: any real power depends on the interplay of formal powers (constitutional prerogatives associated with institutions, e.g. the presidency) and majority power (based on political parties).

Cohabitation

The second distinctiveness of semi-presidentialism is cohabitation. Cohabitation is the situation where „a directly elected president governs with a parliamentary majority from a different party-political couleur.“² More specifically, cohabitation is the „exceptional and temporal“ transformation of the dual authority structure into „competitive diarchy“.³

Cohabitation must be distinguished from „divided government“ which can take place only in presidential systems: a president, who is by definition both head of State and of Government, and an assembly dominated by the opposition – the USA since the last Congress elections. Since presidential systems are of „mutual independence“, the assembly cannot make the Government fall, nor can the Government induce new elections.⁴

Neither is cohabitation the same as a minority Government. On the contrary, minority Governments are tolerated by the assembly, mostly because there is no one single parliamentary majority, only a plurality.⁵ In moments of plenary voting, ad-hoc majorities support the cabinet without being formally part of it.⁶ Minority Governments can happen also in semi-presidential systems, but cohabitation cannot happen in parliamentary systems.

Romanian Semi-Presidentialism

It may now be clear what semi-presidential systems are. But is Romania a semi-presidential system? Sartori, in line with his definition, denies that. He describes Romania as „parliamentarian with a President who is strong, but not strong enough

¹ Giovanni Sartori, *Op. cit.*, p. 139.

² Manfred G. Schmidt, *Op. cit.*, p. 138.

³ Gianfranco Pasquino (1997), „Semi-presidentialism: A Political Model at Work“, in *European Journal of Political Research*, Vol. 31, No. 1, 128-146, pp. 130-131.

⁴ Alfred Stepan, Cindy Skach (1993), „Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism“ in *World Politics*, Vol. 46, No. 1, 1-22, p. 4. The European „Government“ refers to the cabinet, while the American „government“ means the whole set of political institutions.

⁵ (Absolute) Majority: half plus one seat; plurality: less than half of total seats but still the biggest share (synonymous to relative majority); cf. Schmidt, *Op. cit.* p. 450.

⁶ Oleh Protsyk (2005), „Politics of Intra-Executive Conflict in Semi-Presidential Regimes in Eastern Europe“, in *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 2, 135-160, p. 156.

to modify the parliamentary nature of the system.”¹ And one year later as „a parliamentary system reinforced by the direct popular election of the head of State, the President.”²

However, by using the dispositional definition outlined above, this text can qualify Romania as having a semi-presidential system. Traian Basescu was elected President of Romania by the end of 2004, and the person designated by him to form a cabinet, Calin Popescu-Tariceanu, succeeded in passing the parliamentary vote of investiture.

Table 1 summarizes the Romanian democratic experience, synonymous to its semi-presidential system for it was installed immediately after the regime change in 1989/91: The constitution-making process was dominated by the National Salvation Front (FSN), established one day prior to Ceausescu’s getaway from the top of the PCR’s Central Committee. The FSN’s Council (CFSN) named Petre Roman as Prime Minister through Decree no. 1 of 26 December 1989, and by the end of the year a Government was installed.³

Under heavy critique mainly from the „historical” parties (PNT-CD, PNL, PSDR), re-established in the meantime, the CFSN dissolved itself in February 1990 and constituted a Provisional Council of National Unity (CPUN), the „Romanian version of round-table discussions.”⁴ However, in the CPUN the FSN still held 50% of the seats, which ensured it control of the decisions to take.

It was in CPUN that the semi-presidential system of government was chosen. As early as 14 March 1990 – only one month after its creation – the CPUN issued the Decree-Law no. 92 that foresaw the establishment of a popularly elected presidency alongside a Government depending on a two-chamber parliament.⁵

Table 1: Presidents, Majorities, and PMs in Romania 1990–now (March 2007)

Period	President	Parliamentary Majority (total % of seats in Deputies’ Chamber)	Prime Minister
1990–1992	Iliescu I (FSN)	FSN (66.24)	Petre Roman (FSN)
		FSN ¹ + PNL (73.54)	Theodor Stolojan (n/p) ²
1992–1996	Iliescu II (FDSN)	FDSN/PDSR ³ (34)	Nicolae Vacaroiu I (n/p)
		PDSR + PRM + PUNR + PSM (51.60)	Nicolae Vacaroiu II (n/p; PDSR)
		PDSR (34)	Nicolae Vacaroiu III (PDSR)
1996–2000	Constantinescu (CDR)	CDR ⁴ + USD ⁵ + UDMR (58.29)	Victor Ciorbea (PNT-CD)
			Radu Vasile (PNT-CD)
		CDR + PD + PSDR + UDMR (58.29)	Mugur Isaescu (n/p)

1 Giovanni Sartori(2002), „Sul Sistema Costituzionale Romeno”, in *Studia Politica – Romanian Political Science Review*, Vol. 2, No. 1, 9-12, p. 10.

2 Giovanni Sartori, (2003), „Alcuni Chiaramenti sul Semipresidenzialismo”, in *Studia Politica – Romanian Political Science Review*, Vol. 3, No. 3, 617-620, p. 617.

3 Decree-Law no. 10 of 31 December 1989 for the constitution, organisation and function of the Government of Romania.

4 Steven D. Roper (2000): *Romania – The Unfinished Revolution*. Amsterdam: Harwood Academic, p. 66.

5 Renate Weber (2001), „Constitutionalism as a Vehicle for Democratic Consolidation in Romania”. in Jan Zielonka, Alex Pravda (ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*. Vol. 1: Institutional Engineering., New York: Oxford University Press, 212-242, p. 217.

2000–2004	Iliescu III (PDSR)	PDSR ⁶ + UDMR (52.74)	Adrian Nastase (PDSR/PSD)
2004–now	Basescu (ADA)	ADA ⁷ + UDMR + PUR/PC ⁸ + minorities (51.51)	Calin Popescu-Tariceanu (PNL)
		ADA + UDMR + minorities (42.86)	Calin Popescu-Tariceanu (PNL)

Notes:

¹ The FSN's pro-Iliescu factions formed an own party, the FDSN, in March 1992

² „n/p” means no party membership (technocratic PMs)

³ The FDSN changed its name to PDSR in June 1993

⁴ Multiparty *alliance* („Convention”) whose major member parties are PNT-CD and PNL

⁵ Two-party *alliance* („Union”) consisting of PD and PSDR; dissolved in May 1999

⁶ *Alliance* („Pole”) between PDSR, PUR, and PSDR. On 16 June 2001, PDSR absorbed the PSDR to form the PSD

⁷ „Political alliance” consisting of PNL and PD

⁸ The PUR changed its name to PC on 8 May 2005

The Constituent Assembly was elected in May 1990, consisting of the Deputies' Chamber and the Senate. At the same time, Romania chose for the first time in history its chief of State in a pluralistic election. The Constituent Assembly was given the double task to draft the new constitution and adopt the most urgent reforms. The FSN won two thirds in the legislative elections, and Iliescu was elected President with 85% of the valid votes.¹

It is understandable that the constitution, approved in a referendum in December 1991, deviates only slightly from the Decree-Law no. 92, in terms of structure and powers of the President and the parliament.²

The establishment of a dual authority structure seems to be a compromise between a system with too much personal power – where the head of State is also head of Government and popularly elected – and one with too few – where parliament only has full control over the Government.

Romanian Dual Authority

More than a decade later, Romania proceeded to hold its fifth democratic elections, through which Members of Parliament (MPs) and the President are elected. Probably for the last time, the legislative elections and the first round of the presidential elections were held on the same day – the new constitution of 2003 augmented the President's term from four to five years.³

The battle for parliament in November 2004 was fought mainly between two „party electoral coalitions”, i.e. groupings „composed of individual member-parties that form an electoral coalition which is transformed into a parliamentary coalition.”⁴

On the one side, there was the „National Union” between Social-Democrats (PSD) and the Humanist Party (PUR), and on the other side the „Justice and Truth Alli-

¹ Steven D. Roper, *Op. cit.*, p. 67.

² Renate Weber, *Op. cit.* p. 218.

³ Art. 83. 1

⁴ Steven D. Ropper (1998), „From Opposition to Government Coalition: Unity and Fragmentation within the Democratic Convention of Romania” in *East European Quarterly*, Vol. 31, No. 4, 519-542, p. 519.

ance" of Liberals (PNL) and Democrats (PD) – in Romanian: *Alianta Dreptate si Adevarul* (ADA). The difference between the two was that the DA-Alliance benefited from the juridical status of „political alliance”, while the Union consisted in a – merely semantic – „electoral alliance”.¹

This distinction may not be important when it comes to vote in parliament, yet it shows how the same electoral result of 28 November 2004 can be interpreted differently: in terms of political *parties*, PSD appeared as the clear winner, with a total 160 seats. But in terms of political *alliances*, the DA-Alliance wins most: a total of 161 mandates.²

As stated above, even in semi-presidential regimes it is parliament through its majority that holds power. „Majority power” is the capacity to make parliament as a whole decide along one’s programme, based on the majority-rule principle of democracy. In Romania, at the end of 2004, there were, within a month, *three* parliamentary majorities.³

The *first* parliamentary majority installed itself right after the parliamentary elections. On 6 December 2004, the party of ethnic Hungarians (UDMR) and PSD agreed to form a common Government. Yet on the same day, PUR-president Dan Voiculescu declared that his agreement with PSD was made up of three stages: common lists in the parliamentary election, support of a single presidential candidate, and collaboration in the Government formation process. PUR and PSD decided to postpone negotiations on the cabinet until the presidential run-off was over.⁴ Nevertheless, three days before the run-off, Adrian Nastase, in his function as PSD-president, declared that „at the moment, a parliamentary majority exists.”⁵

On 12 December 2004 then, Traian Basescu (ADA) won the race for President against Nastase (PSD). He immediately set his priority as forming „a comfortable majority around the ADA” to implement its 11-points electoral program. Basescu explicitly invited PUR and UDMR to „analyze the possibility of joining the Alliance” to form another parliamentary majority.⁶ PUR-president Dan Voiculescu answered vaguely that his party would indeed be „independent”, because an electoral alliance and a political alliance were not the same, but that as for now, the „political morality” would favour PSD.⁷ On 15 December, Basescu increased the pressure:

I will appoint Calin Popescu Tariceanu Prime Minister. If I cannot fulfil the mandate I was given by the people, I will turn to the people. [...] If the Government of the Alliance does not pass, we will certainly go back to the early elections. I think that the President, who is elected by direct vote, has a right to decide on the party he wants to work with so that his own programme promoted during the election campaign will become reality.⁸

1 Cristian Pîrvulescu (2005), *Partidele Romanesti în 2005*. Paper presented at the Conference „Partidele de centru dreapta în România”, Bucharest, p. 8; can be downloaded using the following link: http://www.kas.ro/kas/fileadmin/user_upload/_temp_/Situatia_partidelor_politice_din_Romania_in_2005-C.pdf.

2 Lavinia Stan(2005), „The Opposition Takes Charge. The Romanian General Elections of 2004”, in *Problems of Post-Communism*, Vol. 52, No. 3, 3- 15, p. 12.

3 Daniel Barbu (2005), „Can Democracy Be its Own Enemy? The Intended Consequences of the 2004 Romanian Elections”, in *Studia Politica – Romanian Political Science Review*, Vol. 5, No. 1, 9-17, p. 12.

4 *Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 7.12.04.

5 Cit. in *Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 10.12.04.

6 *Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro> 14.12.04.

7 Cit. in *Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 14.12.04, and 20. 12. 04.

8 Cit. in *Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro> 16. 12. 04.

Immediately afterwards, UDMR deferred the signing of a parliamentary cooperation protocol with PSD, and announced, through its president Marko Bela: „We do not want early elections. The top priority is political stability.”¹ Yet PUR did not give in, and even supported the PSD-candidates for the offices of speaker of the House of Deputies (Adrian Nastase) and of the Senate (Nicolae Vacaroiu), on 20.12.04. Taking into account that the chairmen elections happened with the votes of PSD, PUR, and PRM, this *second*, parliamentary majority, albeit completely circumstantial, mounted to a total of 259 seats, or 55.2% of all seats.²

The Humanists joined the ADA-UDMR-coalition only after President Basescu had nominated Calin Popescu-Tariceanu Prime Minister, on 23 December 2004.³ Thus, the *third* and final parliamentary majority consisted of ADA, UDMR, PUR, and could win the minorities' support, leading to a total of 241 seats (51.4%) in parliament.⁴

The change from a centre-left majority (PSD-PUR-UDMR-minorities: 51.2%) to a centre-right majority (DA-UDMR-PUR-minorities: 51.4%) was operated in less than one month. This can be explained by cynical opportunism to side with the winner, or by the normal function of political parties: seeking political representation.

Romanian Political Parties

Over the years 2005 and 2006, the constellation in the Romanian executive transformed into a *de facto* cohabitation. As of March 2007, PD-president Emil Boc stated that „for the time being, the Alliance with PNL is like a marriage no longer working, but a divorce has not been settled.”⁵ As we will see further on, it is exactly this anthropomorphic conception of political parties that hinders the finding of a consensus, or, less demanding, of a *modus vivendi* allowing to efficiently and legitimately continue the exercise of power in Romania.

In the words of Cristian Preda, it became evident at the time of Government formation in 2004 that the party system is „multi-party” without a dominant party, and the consequence is a need to “fabricate” a majority.⁶ This fabrication takes place even by annihilating electoral understandings (PSD and PUR forming the Union) and political agreements (PSD and UDMR). It seems that the same process takes place in the beginning of March, when, in PD's view, by „excluding” PD from the new Government, „PNL has broken the protocol of the Alliance.”⁷

Barbu reminds of the Italian *partitocrazia* as „a method of government in which parties hold jointly the complete monopoly of all political personnel, resources and policy”, and where political parties not only colonize all public institutions that make up the political regime, but „become the regime itself.”⁸ Without following this thought further – our focus is the conflict between Basescu and Tariceanu and not the party system as such – his conclusion is nevertheless highly relevant here:

1 Cit. in *Ibidem*.

2 *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 21.12.04.

3 *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 24.12.04.

4 Lavinia Stan, *Op. cit.*, p. 12.

5 Cit. in *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 27.3.07.

6 Cristian Preda (2005), *Partide și Alegeri în România Postcomunistă (1989-2004)*. Bucharest: Nemira, p. 100.

7 Emil Boc; cit. in *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro> 3.4.07.

8 Daniel Barbu, *Op. cit.*, p. 11.

[...] whatever the results of an election, nobody loses and nobody wins. Losses and gains should rather be shared by all parties-in-Parliament. This is why the President can always muster up a presidential majority. Like in any dualist regime, the head of state is both the executive officer and the warrant of a stable and established party system. As the constitutional resident of the Palace is, since 1990, elected by universal suffrage, it entails that the only election that really does matter is the presidential one.¹

The personalisation of parties, the concurrent timing of parliamentary and presidential elections, the opportunistic nature of the party system, and the balanced result were factors that favoured an „involved” role of the President already in the Government formation process.

Basescu has made it clear from the very beginning – indeed already in the electoral campaign – what his conception of the presidency looks like:

The power granted by the Constitution to the President is to be an active and efficient player in the public life of Romania, not just a well-intended spectator. I have never been a non-involved person. I do not want to be a spectator-President, who occupies the best seat on the official dais, what I want to be is a playing President, who is working shoulder to shoulder with the other responsible factors and the whole society.²

Adding this personal will to the institutional dimension of the office (authority) alone does not explain the power President Basescu enjoyed at certain moments. Nor do the concrete constitutional prerogatives³ connected to the office of President explain his ability to, for example, block the nomination of a new Foreign Minister.⁴

Basescu has been and Tariceanu still is president of a political party, and this is one reason why the „war of palaces” sometimes degenerated into a „war of declarations”, but was always a conflict between political parties. The other reason is that anyway, in democracies, politics is made in parliament and through parties. Thus, it is through the Democratic Party (PD) that President Basescu becomes so powerful, more specifically: through PD’s recognition of Basescu as *de facto* leader.

Of course, the shift from one parliamentary majority to another in 2004 would not have been possible were Basescu not elected President and had he not threatened to call for early elections. But once the cabinet is installed, the President’s influence is limited to „matters of national interest with regard to foreign policy, the defence of the country, insurance of public order.”⁵ Political parties are not only the connector between State institutions and the people; in this specific case of Romanian semi-presidentialism, they link presidency, cabinet, and parliament.⁶

1 *Ibidem*. p. 14.

2 Cit. in *Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 24.11.04.

3 His „powers” of government formation: Art. 85.1 in relation to Art. 102.1; of assembly dissolution: Art. 89.1; and of cabinet participation: Art. 86 and 87 of the Romanian Constitution.

4 *Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 22.3.07.

5 Art. 87.1 of the Romanian Constitution.

6 Interesting, at this point, that PD and PNL in 2004 agreed to support a common presidential candidate, the Liberal Theodor Stolojan. Stolojan was replaced as candidate only two months before the 2004 elections by a Democrat, Basescu, and is now president of the Liberal-Democrat Party (PLD). The latter is constituted mostly of former Liberals unhappy with Tariceanu’s leadership. (*Nine o’Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 1.4.07)

Successor to Petre Roman's faction of the „revolutionary” FSN, the PD was, between 1993 and 2005, a social-democratic party. Traian Basescu became president of the PD in 2003, but only in 2005, after Basescu had become President of Romania, was the party put on a „popular” track.¹

Only the PD was able to profit from the President's popularity after his election, with the PNL doomed to grateful acknowledgment of Basescu's majority „fabrication”. If the latest polls are to be believed, PD would receive some 34 per cent of the votes cast – ahead of PSD (22%), PNL, and PRM (11% each).²

Compared to November 2004, the situation inside ADA seems to have been inversed – back then, PNL received 92 seats in Parliament (19.6% of all seats), and PD only 69 (14.7%).³

Romanian Cohabitation

On 3 April 2007, at 6:29 p.m. Romanian time, parliament approved the new cabinet proposed by PM Tariceanu. The PM had sent the proposed list of cabinet members to Parliament on 2 April 2007. The new cabinet is composed of 18 persons: 14 from PNL, including the PM, and 4 from UDMR, including the office of Vice-PM which goes to Marko Bela.⁴

With the removal of PD from the Government, the reshuffle falls under paragraph 3 of article 85 of the Romanian constitution, which reads:

If, through the reshuffle proposal, the political structure or composition of the Government is changed, the President of Romania shall only be entitled to exercise the power stipulated under paragraph (2) based on the Parliament's approval, granted following the proposal of the Prime Minister.

Paragraph 2 of the same article reads as follows:

In the event of Government reshuffle or vacancy of office, the President shall dismiss and appoint, on the proposal of the Prime Minister, some members of the Government.

Thus, through changing the political structure of the Government, the role of President Basescu is relegated approving the cabinet ex-post, for Tariceanu's proposal is now vested with Parliament's explicit approval.

The vote in parliament was decided by 302 in favour and 27 against; PD and PLD had left the chamber beforehand. Explicit backing came from PNL, UDMR, PSD, and the minorities' group, while PRM and PC had announced their opposition.⁵

By changing from the governmental to the opposition side, and keeping with Basescu as informal party leader, the PD contributed to the first situation of cohabitation in Romania ever. Or, in other words: the *de facto* cohabitation was simply formalized.

1 Lavinia Stan, *Op. cit.*, p. 8.

2 *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 1.4.07.

3 Lavinia Stan, *Op. cit.*, p. 14.

4 *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 1.4.07, and *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro> 3.4.07.

5 *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 3.4.07.

Conclusions and Outlook

The constitution is the fundament of a State and its institutions. It gives authority to the persons holding certain positions, and at the same time ascribes them powers. The exercise of power is commonly distributed among three branches, while with regard to semi-presidential systems, one could speak of three-and-a-half branches, the President being put „above” the other institutions but still in charge of certain tasks that can be associated with the executive.

In Romania, crucial in 2004 were Basescu’s powers to designate a PM-candidate and call early elections in case „his” nominee would not have passed the vote of investiture at least two times.¹

Formal and informal powers can be separated theoretically, but in practice they often conflate. Thus, the ability to nominate Tariceanu was based on the ADA being the largest „political alliance”, whereas the „threat” of early elections worked only due to fears on the side of UDMR and PUR/PC not to pass the 5%-threshold anymore.

PNL continues the struggle to stay in power, with a PM not willing to give in to the President’s wishes. These are the introduction of the uninominal vote, early elections, and a new constitution to avoid the deadlocks between institutions:

[...] avem nevoie nu doar de votul uninominal, ci și de o dezbatere responsabilă în privința reformei constituționale. E nevoie de o nouă Constituție, capabilă să evite blocajele instituționale [...]²

PD and probably also PLD will take these three issues of the presidential agenda and block all the others. UDMR continues its pragmatism – irony that the only real political party with a clear agenda is somehow based on ethno-cultural criteria? Alongside PD to scream against the Government: PRM and PC, for no substantial reason though but only because of UDMR’s presence in the cabinet.

The smiling third could be PSD: It continues to have the „authority” of the biggest party in parliament – but without being formally part of the Government. It can negotiate behind-the scenes compromises without – after failure – assuming responsibility, but claiming – after success – participation.

Now there is both a situation of cohabitation *and* a minority cabinet. Government will have to rely on at least some opposition votes in order for legislation to pass – and the support of the President is doubtful. There is no majority power because seats are dispersed on too many parties.

In the lower house, PSD has the plurality (33%). Additionally, there are *three* minorities:

1. The „governmental” minority: PNL and UDMR with probably extended support of the minorities’ group: together 28 per cent of the seats in the Chamber of Deputies;
2. The „presidential” minority: PD and yet un-officialised PLD, with 19 per cent of seats.
3. The „extremist” minority: PRM and PC, together ca. 15 per cent.

1 Art. 85.1 and 89.1 of the Constitution of Romania, respectively.

2 Official Homepage of the Romanian Presidency: www.presidency.ro, accessed on 6.4.07.

With regard to efficiency and the capacity to exercise power, we can imagine two possible scenarios for the future:

1. Status quo: Most likely, according to Basescu's recent statements, the attitude of the President to be a quite active watchdog of governmental projects will not change.¹ Conflicts at the top continue, poisoning the atmosphere. No substantial negotiations are held, circumstantial ad-hoc majorities dominate the scene, e.g. PD/PLD with PRM/PC in a motion of censure, with the PSD abstaining.
2. Improved efficiency of the exercise of rule: This would confirm the hypothesis that it is better to have behind-the-scenes negotiations than none at all. Even a covert PNL-UDMR-PSD cooperation is not „illegal”, as some PD-deputies describe it. Political parties have a mandate to impose their programme, and pay-day is on election-day.

In other words, a situation worse than the current blockage is hardly possible. Early elections will not happen unless a majority emerges among the political parties in parliament to go through the procedure described by the Romanian constitution in article 89.1. It is then the President who „may” dissolve parliament – or may not, if not also „his” party has prospects of winning. Again, it all comes down to political parties and their leaders.

This paper is based on the master's thesis „Presidential Power in Semi-Presidential Systems – The Case of Romania”, delivered to the Philosophical Faculty of the University of Fribourg in Summer 2006. The thesis can be downloaded using the following link: http://www.federalism.ch/files/documents/THESIS_final.pdf

¹ *Nine o'Clock*, Romanian Daily, Bucharest, <http://www.nineoclock.ro>, 5.4.07.

Selectoratul partidelor politice românești

■ IONUȚ CIOBANU

The article is dealing with one of the most important function provided from political parties-the candidate selection-having two main goals. The first one it's to study how the Romanian parties select their candidates to be elected in Parliament and the second one it's to see how the type of the national electoral system it's connected with the candidate selection process. The paper shows that the Romanian parties use a variety of methods but essentially their selectorates are located at the superior levels of the party's elite. Using a a short comparative analysis this article also shows how the national electoral systems are not decisive for the candidate selection methods and therefore are not the main tool but just one of them, toward a responsible political class.

Keywords:

Romanian political parties, selectorate, electoral systems

Introducerea sistemului electoral majoritar uninominal va produce apropierea clasei politice de electorat și reformarea acesteia. Este una dintre cele mai întâlnite afirmații pe care politicienii, ziariștii și analiștii o fac în această perioadă în care ideea introducerii unui sistem uninominal a fost plasată în agenda publică în mod irevocabil de către președintele Băsescu.

În acest context, atenția a fost concentrată pe efectele mecanice ale unui sistem majoritar uninominal asupra formatului sistemului de partide (în sensul reducerii numărului de partide) și asupra mult doritei dar deocamdată doar ipotizatei întăriri a legăturii dintre electorat și clasa politică. Datorită acestei concentrări excesive asupra aspectelor de mai sus, s-a neglijat total o fază crucială a activității partidelor politice și anume selecția candidaților. Introducerea unui sistem electoral poate produce o apropiere a candidaților de electorat dar el nu poate influența în mod direct selecția candidaților deoarece electoratul român nu are acces direct la selecția acestora, ea fiind o chestiune internă a fiecărui partid. Cetățenii pot alege parlamentarii prin diverse sisteme electorale însă ei pot influența selecția numai dacă partidele aleg metode de alegere a candidaților de tip inclusiv. Introducerea unui sistem uninominal în România actuală, corelată cu menținerea selecției candidaților în mâinile organelor de partid

de tip exclusiv este doar un pas mic spre normalizarea relațiilor dintre electorat și parlamentari și nu reprezintă în niciun caz soluția salvatoare.

Acest scurt articol pleacă de la distincția între *electorat* și *selectorat*, analizează metodele prin care partidele românești își selectează candidații și demonstrează printr-o sumară analiză comparată că selecția candidaților nu este influențată într-un mod semnificativ de către sistemul electoral existent în diverse țări. Prin urmare, demonstrează că un sistem majoritar uninominal nu garantează strângerea relațiilor dintre clasa politică și electorat și nici nu crește gradul general de *accountability* și *responsivness* al sistemului deoarece cheia nu stă doar în formatul sistemului electoral ci și în metodele de selecție a candidaților, metode care sunt domeniul exclusiv al partidelor¹ și care reprezintă o fază crucială în procesul de recrutare a clasei politice influențând însăși natura unui regim democratic.²

Cadrul analitic

Studiul are ca fundament convingerea că analiza *celor care aleg* este extrem de importantă într-un sistem democratic. Nu se concentrează *pe cine e ales*, nu pentru că ultima categorie nu ar fi importantă ci pentru că *cine alege* are o influență decisivă asupra sistemului în general.

Distincția dintre *electorat* și *selectorat*, cu alte cuvinte dintre cei care au drept de vot și care aleg parlamentarii și cei care stabilesc candidații în interiorul unui partid este baza demersului analitic. Dacă electoratul este destul de ușor de delimitat, fiind compus în sens larg de toți cetățenii care au drept de vot și în sens efectiv de toți cei care se prezintă la un scrutin și ale caror voturi sunt valide, selectoratul este mai dificil de decupat.

Selectoratul este compus din totalitatea persoanelor care stabilesc candidații unui partid. Poate fi compus dintr-o singură persoană, de exemplu președintele partidului până la întreg electoratul unei țări – cazul Statelor Unite, ceea ce caracterizează nivelul de inclusivitate; poate fi executat într-o singură fază sau în mai multe de același selectorat sau de unul mixt; poate fi centralizat sau descentralizat sau poate produce/ stabili candidații prin alegeri sau nominalizare.³

Între aceste extreme există un continuum care poate fi descris în termeni de exclusivitate-inclusivitate, de la controlul unui organ restrâns de partid asupra procesului de selecție până la posibilitatea întregului electorat de a se implica în acest proces. În funcție de posibilitatea influențării selecției de către un număr cât mai mare de organe de partid, membri de partid sau de către întregul electorat, Hazan⁴ a stabilit patru niveluri ale continuumului exclusivitate-inclusivitate:

– primul nivel al continuumului este și cel mai inclusiv și cuprinde tot electoratul unui stat;

– al doilea nivel dă posibilitatea membrilor unui partid să se implice în procesul de selecție, cu condiția ca aceștia să fi plătit cotizația la zi, de o anumită vechime. De asemenea partidele pot apela la votul poștal sau electronic.⁵

1 În Statele Unite metodele prin care partidele își selectează candidații sunt reglementate de legi statale și deci nu reprezintă o alegere internă a partidelor

2 Michael Gallagher, Michael Marsh, (1988), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics*, London: Sage, p.123

3 Reuven Y. Hazan, (2006), „Metodi di selezione dei candidati: le conseguenze delle elezioni interne ai partiti”, in Luciano Bardi (ed.) *Partiti e sistemi di partito*, Bologna: Il Mulino, pp.175-179

4 ibidem, pp.175-177

5 este și interesantul caz al unui partid românesc – Uniunea pentru Reconstrucția României – care a fuzionat cu PNTCD. Acest partid prevedea posibilitatea membrilor să voteze în mod direct președintele partidului, prin mijloace electronice

– al treilea nivel – spre versantul exclusivității – este constituit de organele electiv de partid care se pot implica sau pot decide selecția finală. În funcție de mărimea lor, acestea se pot diferenția pe sub nivel al inclusivității/exclusivității, de la Congres până la organe executive restrânse numeric;

– al patrulea nivel, cel mai exclusiv, este constituit de organe electiv constituite ad-hoc. Cele mai exclusive dintre acestea sunt cele alcatuite dintr-o singură persoană sau dintr-o rețea informală retrânsă.¹

Indiferent de poziția unui partid în acest continuum este necesar să distingem între fazele metodei de selecție. Aceasta se poate desfășura într-o singură fază, în mai multe faze sau se poate desfășura în faze mixte, când selectorate de componență diversă sunt implicate.²

Este a doua dimensiune analitică pe care acest articol este construit.

Cea de-a treia dimensiune este dată de nivelul de centralizare a *selectoratului*. Centralizarea se poate realiza în două moduri – teritorial sau corporativ. La nivel teritorial aceasta se poate realiza la nivel național sau local³, iar la nivel corporativ se pot asigura reprezentarea diverselor grupuri – syndicate, femei, minorități. Când candidații sunt aleși exclusiv de un selectorat național se poate vorbi de o metodă centralizată.⁴

A patra dimensiune individuală de Hazan este metoda de alegere a candidaților: vot sau nominalizare. Candidații sunt aleși prin vot atunci când aceștia sunt stabiliți prin această metodă și niciun alt selectorat nu poate modifica lista. Într-un sistem de nominalizare pur, candidații sunt stabiliți fără a avea nevoie de o aprobare din partea diverselor organe de partid.⁵

Acestea vor fi dimensiunile analitice care vor fi individuate în funcționarea statutară a partidelor românești. După încadrarea analitică a acestora și prefigurarea unei clasificări se va analiza influența sistemului electoral asupra metodelor de selecție folosite de diverse partide din diverse țări. În secțiunea concluziilor se vor trasa și posibile influențe asupra sistemului de partide și asupra sistemului politic românesc a introducerii unui sistem majoritar uninominal pur (în ceea ce privește selecția candidaților și a capacității de agregare a sistemului).

Partidele care vor fi analizate sunt următoarele: Partidul Social Democrat, Partidul Democrat, Partidul Național Liberal, Partidul Conservator, Partidul România Mare, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România, Partidul Noua Generație – Creștin Democrat, Partidul Inițiativa Națională, Partidul Liberal Democrat, Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat, Partidul Socialist Român, Partidul Alianța Socialistă, Partidul Stângii Unite. Sunt luate în considerare statutele actuale ale acestor partide, din acest punct de vedere analiza fiind una sincronică. În cazul PSD este analizat statutul adoptat de Congresul din 2005.

Analiza

Partidul Social Democrat nu permite implicarea membrilor obișnuiți în mod direct în procesul de selecție decât în cazul filialelor care organizează alegeri, aceasta

1 Hazan dă exemplul unui partid religios ortodox israelian. Printre partidele românești există câteva cazuri interesante, cum ar fi PNG, PIN, Partidul Socialist Român

2 Reuven Y. Hazan, (2006), „Metodi di selezione dei candidati: le conseguenze delle elezioni interne ai partiti”, in Luciano Bardi (ed.) *Partiti e sistemi di partito*, Bologna: Il Mulino, p.178

3 Norvegia este un caz deosebit deoarece organele centrale *nu pot trece în niciun caz* peste deciziile organelor locale în ceea ce privește selecția candidaților

4 Reuven Y. Hazan, op.cit. p. 178

5 Richard S. Katz, (2001) „The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy”, *Party Politics*, vol.7, no.3, p.293, Reuven Y. Hazan, op. cit, p.178

desfășurându-se prin intermediul organelor electivă în celelalte, încadrându-se între cel de-al doilea și al treilea nivel al continuumului inclusivitate-exclusivitate. Procesul de selecție se desfășoară în mai multe faze, cel puțin din punct de vedere statutar. Selecția candidaților începe la nivelul Consiliului organizațiilor municipale (conform art.30, punctul 6) care pot propune persoane care să fie înscrise în listele de candidați pentru alegerile parlamentare. Următorul nivel de selecție este reprezentat de Consiliul organizației județene, care propune Comitetului Executiv Național candidați pentru alegerile parlamentare pe baza rezultatelor alegerilor preliminare, atunci când acestea sunt organizate. (art.39, pct.6) Este interesant că alegerile preliminare nu sunt obligatorii, organizațiile județene putând sau nu să opteze pentru acestea. Organul care confirmă listele finale de candidați este Comitetul Executiv Național. Acesta poate completa listele cu proprii candidați, cu consultarea organizațiilor județene. (art.64, pct 17). Din punct de vedere al fazelor procesului de selecție acesta este desfășurat pe mai multe faze, fiind implicate mai multe organe de la nivel local și de la nivel național. Totuși, ultimul cuvânt îl are un organ național – Comitetul Executiv Național – alcătuit din 95 de membri. Din punct de vedere al centralizării procesului de selecție, acesta nu este complet centralizat, deoarece în pofida influenței importante a Comitetului Executiv Național acesta se desfășoară și la nivel local. Și din punct de vedere al felului în care alegeți candidații, PSD îmbină două procedee. Pentru ca în unele organizații se pot organiza alegeri preliminare se poate considera că partidul folosește și votul în procesul de selecție. Dar pentru că CEN poate interveni plasându-și proprii candidați și pentru că alegerile nu sunt obligatorii, este folosit și sistemul de nominalizare.

Sintetizând, PSD se găsește între al doilea și al treilea nivel al continuumului inclusivitate – exclusivitate, fiind un partid care folosește metode inclusive dar și exclusiviste de selecție, eșalonate pe mai multe faze în care sunt implicate diverse selectorate și care îmbină metode centralizate și descentralizate, precum și votul și nominalizarea în procesul de selecție.

Partidul Național Liberal ca și PSD-parțial, nu permite membrilor obișnuiți să participe în mod direct la procesul de selecție, aceasta caracteristică fiind comună partidelor românești. Procesul se desfășoară în mai multe faze, după cum urmează: Delegația Permanentă Teritorială aprobă și trimite spre validare Delegației Permanente listele și ordinea candidaților în cazul filialelor care au obținut un procent superior mediei naționale a partidului. (art.47) În cazul filialelor care au obținut un procent inferior mediei naționale liste este trimisă Biroului Politic.

La nivel central, Delegația Permanentă validează listele aprobate la nivel județean în cazul filialelor peste media partidului și validează propunerile Biroului Politic Central privind celelalte filiale. (art.66, lit. h, i). Ca nivel al centralizării niciuna dintre arene în care se desfășoară procesul nu are o putere exclusivă, fiind deci o metodă mixtă. Spre deosebire însă de PSD, întregul proces se desfășoară pe bază de nominalizări.

Statutul *Partidului Conservator* nu include totalitatea membrilor în procesul de selecție, însă prevede mai multe faze în derularea acestuia. Conferința Filialei Județene aprobă lista cu propuneri pentru alegerile locale și parlamentare. Și Biroul politic de la nivel central poate propune candidați, însă primul organ care stabilește în mod provizoriu lista este Consiliul Național. Cel care stabilește lista definitivă a candidaților este președintele partidului. (art. 47, 76, 78 și 82). Procesul se derulează deci în mai multe faze dar decisivă este poziția președintelui partidului și este în mod clar pe bază de nominalizări și nu pe bază de alegeri, fiind mai centralizat decât în cazul celorlalte partide, din moment ce lista definitivă este stabilită de președintele partidului.

Selecția candidaților în cadrul *Partidului România Mare* este asigurată de Consiliul Director care se ocupă de selecționarea, cunoașterea și pregătirea membrilor

de partid cu perspective de a candida pentru a ocupa funcții în partid sau în aparatul de stat. Aceste prevederi fac din acest organ o veritabilă școală de partid, fiind unul dintre putinele partide românești care are prevăzută statutar o astfel de școală. Și Biroul Permanent este implicat în selecție având rolul de a centraliza listele cu propuneri de candidați pentru parlament întocmite de Comisia Centrală de cadre și Birourile executive județene. În mod formal selecția este desfășurată pe mai multe faze și se face exclusiv pe baza de nominalizări, însă Consiliul Director are ultimul cuvânt, fiind un tip de selecție care se apropie de nivelul maxim al centralizării, excluzând membrii ordinari de la procesul selecției.

Selecția candidaților în interiorul *Partidului Democrat* este ratificată de către Biroul Permanent Național care este cel mai restrâns organ național din punct de vedere numeric, fiind compus din președintele partidului, președintele executiv, zece vicepreședinți și liderii grupurilor parlamentare. Consiliul Național stabilește însă criteriile de întocmire a listelor pentru alegerile parlamentare și soluționează litigiile privind întocmirea listelor și cazurile în care există contestații la deciziile Comitetului Director. Prin urmare trei organe centrale sunt implicate în construcția listelor, care sunt ratificate de Biroul Permanent. Rolul filialelor locale, dacă există, nu este specificat în statut, facând din PD un partid care are un proces în mai multe faze care se desfășoară doar la nivel central, exclusiv prin nominalizări.

Partidul Liberal Democrat se înscrie în ceea ce pare a fi modelul adoptat de majoritatea partidelor românești în ceea ce privește modalitatea de selecție a candidaților, și anume un proces în mai multe faze, care implica și organe locale și naționale, bazat pe nominalizări și nu pe alegeri. Statutul PLD prevede că Delegația Permanentă Teritorială definitivează și trimite spre aprobare Delegației Permanente de la nivelul central listele cu candidații la alegerile parlamentare. (art. 45) Delegația Permanentă de la nivel central validează listele la propunerea Biroului Executiv Național. Acestea se fac exclusiv pe bază de nominalizări fără a fi implicate și structurile de bază ale partidului.

Uniunea Democrată a Maghiarilor din România este singurul partid-organizație politică românească care acordă o amplă libertate filialelor teritoriale în procesul de selecție a candidaților. Comitetele teritoriale elaborează metodologia desemnării candidaților la alegerile parlamentare pe baza recomandărilor CRU (art. 25, lit. m) care decide modul de alegere a candidaților. (art.57, lit.h) Organele centrale nu pot interveni în componența sau ordinea candidaților, conform normelor statutare. Modul de alegere este votul, membrii obișnuiți având dreptul de a se implica direct în alegerea candidaților. Selecția candidaților în cazul UDMR se desfășoară într-o singură fază-la nivel local, prin vot direct .

Partidul Inițiativa Națională, prin statutul său prevede o modalitate de selecție prin nominalizare, în care membrilor nu le este permis accesul direct. Selecția se desfășoară în mai multe faze, fiind implicate Adunarea Generală Județeană care alege candidații pentru alegerile parlamentare și înaintează spre validare lista Adunării naționale a Liderilor. Aceasta din urmă validează listele după ce acestea sunt avizate de Consiliul Liderilor PIN. (art. 41, 60). Lista finală este semnată de președintele partidului, care deține o poziție forte în partid, fiind cel care propune componența Consiliului Liderilor, cel mai restrâns organ al partidului.

În *Partidul Noua Generație – Creștin Democrat*, procedura de selecție este destul de simplă, fiind implicate două organe ale partidului-Biroul Permanent Județean și Președintele partidului. Biroul întocmește liste cu candidați pe care le supune aprobării definitive a președintelui, care are evident o poziție decisivă în acest proces. (art. 26, 46) Listele se întocmesc prin nominalizare, cu excluderea membrilor ordinari.

Statutul *Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat* instituie o procedură în care sunt implicate organe de la nivelul local și de la cel central și în care candidații

sunt stabiliți prin nominalizare. Biroul de conducere județean propune lista candidaților spre aprobare Comitetului de conducere județean. După ce acesta din urma aprobă lista, ea trebuie să fie confirmată de către Biroul Național de Conducere. Deci procedura este derulată în faze multiple, prin nominalizare, iar din punct de vedere al centralizării, organele locale și centrale sunt implicate într-o măsură diversă, cele locale având prim-planul.

Partidul Socialist Român face parte dintr-o categorie – a partidelor socialiste, neparlamentare – puțin studiată până acum. Procesul de selecție se desfășoară preponderent la nivel central, prin implicarea mai multor organe. Conform statutului, organizațiile teritoriale sunt obligate să-și prezinte listele cu candidați stabiliți prin nominalizare, care sunt aprobate de către Comitetul executiv, la propunerea Biroului Permanent și cu avizul Consiliului Suprem. În caz de litigiu, hotărârea Consiliului Suprem este irevocabilă. (art 70) Statutul nu prevede componența Consiliului Suprem și nici obligațiile acestuia, ceea ce creează imaginea unui organ informal cu o activitate cel puțin neclară.

Partidul Alianța Socialistă face parte din aceeași categorie cu PSR, însă statutul acestuia prevede o procedură de selecție mai simplă. Biroul Executiv Central confirmă listele de candidați pe baza propunerilor Comitetelor județene. Poate face și modificări în aceste liste după ce consultă comitetele județene. Aceste prevederi încadrează partidul în categoria celor care folosesc o selecție cu faze multiple-limitată, bazată pe nominalizări, cu un avantaj al organelor centrale.

Partidul Stângii Unite, ultimul partid analizat, are o structură a selecției similară cu cea a PRM¹. Birourile executive județene împreună cu Comisia Centrală de cadre propune Prezidiului Permanent (cel mai restrâns for al partidului) candidați pentru alegerile parlamentare. Acesta din urmă definitivează și aprobă listele de candidați. (art.48) Este deci un proces cu faze multiple – limitat, în care sunt implicate și organe locale dar controlul este deținut de cele centrale. Baza partidului este exclusă iar procesul se desfășoară pe bază de nominalizări.

Principalele caracteristici ale procedurilor de selecție adoptate de partidele politice românești pot fi urmărite în tabelul de mai jos.

Partid	Implicarea membrilor ordinari	Faze de construcție a listei	Mod de selecție	Raport descentralizare – centralizare
PSD	Da – parțial	Multiple	Mixt – vot și nominalizare	Mediu – cu preponderența centrului
PNL	Nu	Multiple	Nominalizare	Mediu – mixt
PC	Nu	Multiple-poziția președintelui forte	Nominalizare	Centralizat – cu preponderența președintelui
PRM	Nu	Multiple – limitat	Nominalizare	Centralizat
PD	Nu	Multiple-nivel central	Nominalizare	Centralizat
PLD	Nu	Multiple	Nominalizare	Mediu – cu preponderența centrului
UDMR	Da	O singură fază – nivel local	Vot direct	Local

¹ faptul că în conducerea PSU se află foști lideri ai PRM se pare nu este fără urmări

PIN	Nu	Multiple	Nominalizare	Mediu – preponderența președintelui
PNG-CD	Nu	Multiple – președinte forte	Nominalizare	mediu – președinte
PNTCD	Nu	Multiple – limitat	Nominalizare	Mediu – preponderență locală
PSR	Nu	Multiple-nivel central	Nominalizare	Centralizat
PAS	Nu	Multiple – limitat	Nominalizare	Centralizat
PSU	Nu	Multiple – central	Nominalizare	Centralizat

Cum se desprinde destul de clar din caracteristicile relevate de acest scurt studiu, partidele românești în majoritatea lor au adoptat un model care nu permite implicarea membrilor obișnuiți în procesul de selecție – cu excepția UDMR și parțial PSD, care se bazează pe nominalizare și nu prin alegere directă cu aceleași două excepții și care se defășoară în faze multiple cu implicarea selectoratelor de la un dublu nivel-central și local (cu excepția UDMR). În ceea ce privește nivelul centralizării procesului de selecție, acesta s-a dovedit a nu fi unitar pentru toate partidele, unele dintre ele dând o putere mai mare organelor locale – UDMR, PNTCD. Altele statuează un raport mai echilibrat între cele două niveluri – PSD și PNL, în timp ce PC, PNG, PIN – acordă o poziție foarte președintelui. Mai există și o categorie în care nivelul central deține o poziție privilegiată în procesul de selecție – PRM, PD, PLD, PSR, PAS, PSU.

Încercarea de construcție a unei clasificări nu este o sarcină facilă deoarece trebuie să se axeze pe o singură dimensiune iar categoriile trebuie să se excludă una pe alta, cu alte cuvinte un partid trebuie să poată fi încadrat doar într-o singură categorie. Dintre dimensiunile analizate, urmând modelul Hazan, una pare a avea o putere de discriminare semnificativă, și anume raportul dintre puterile organelor centrale și cele locale în procesul de selecție.

Pe baza acestei dimensiuni putem identifica următoarele categorii ale clasificării și partidele politice corespunzătoare:

- partide în care organele centrale au o poziție dominantă: PRM, PD, PLD, PSR, PAS și PSU;
- partide în care președintele are o poziție forte: PC, PIN și PNG;
- partide în care organele locale decid în mare măsură procesul de selecție: UDMR și PNTCD;
- partide în care raportul este echilibrat: PSD și PNL.

Selectorate și sisteme electorale: scurtă comparație

Această secțiune face o scurtă trecere în revistă a legăturilor – corelațiilor – dintre sistemul electoral și gradul de inclusivitate a selectoratului. Scopul este de a verifica dacă sistemele electorale uninominale majoritare sau mixte sunt însoțite sau produc în timp un selectorat de tip inclusiv care să asigure o implicare superioară a cetățenilor în viața internă a partidelor care să permită o apropiere consistentă între partide și candidați.

Dacă este adevărat că sistemele uninominale majoritare sau cele mixte asigură o mai stransă legătură între partide și electorat, atunci în țările în care sisteme de acest tip operează ar trebui ca metodele de selecție să se bazeze pe un selectorat cu un grad ridicat de inclusivitate, în timp ce în țările cu sistem proporțional ar trebui ca selectoratele să fie exclusive.

În următorul tabel vor putea fi urmărite aceste relații.

Țara	Statutele prevăd implicarea membrilor	Non-membri pot participa la selecție	Liderii sau organele centrale pot schimba lista sau pune veto	Sistem electoral
Australia	Partidul Laburist – în unele state	Nu	Partidul Laburist	Sistem alternativ
Austria	Verzii, OVP, SPO	OVP – parțial	FPO, OVP, SPO	Sistem proporțional de listă
Belgia	AGA, ECO, PVV	Nu	AGA, CVP, VU	Sistem proporțional de listă
Canada	Toate partidele	În unele cazuri	Da	Sistem majoritar uninominal sec
Danemarca	CD, KF, KRF, RV, SD, SF, V	Nu	CD, KRF, SF, SD	Sistem proporțional de listă
Finlanda	Toate partidele	Nu	Toate partidele	Sistem proporțional de listă
Germania	CDU, Gr, SPD	Nu	Toate cu excepția FDP și Gr	Mixt – cu efecte proporționale
Japonia	Nu	Nu	Toate partidele	Mixt
Irlanda	FG, Gr	Nu	Toate partidele	Sistem simplu transferabil
Italia	Nu	Nu	Toate partidele	Mixt – puternic majoritar*
Norvegia	Nu	Nu	Nu	Sistem proporțional de listă
Noua Zeelanda	Laburiștii	Nu	Laburiștii, Partidul Național	Mixt
Olanda	D'66	Nu	CDA, D'66, PvdA, VVD	Sistem proporțional de listă
Marea Britanie	Conservatorii, laburiștii liberali-democrații	Nu	Conservatorii, laburiștii liberali-democrații	Majoritar uninominal sec
Suedia	Ș, C – în unele cazuri	Nu	Nu	Proporțional de listă
Elveția	Nu	Nu	SD	Proporțional de listă
Statele Unite	Nu	Da – toate partidele	Nu	Majoritar uninominal sec

Sursa: Hazan (1988), p.185; * sistem folosit până la alegerile din 2006

O primă constatare este că sunt doar trei țări care folosesc un sistem majoritar sec: Canada, Marea Britanie și Statele Unite – toate țări de tradiție anglo-saxonă. Pentru că în Statele Unite procedura de selecție face obiectul reglementărilor oficiale ea trebuie exclusă din analiză. În Canada toate partidele prevăd posibilitatea ca membri obișnuiți să se implice în procesul de selecție și unele permit chiar implicarea non-membrilor. Toate dau posibilitatea ca organele centrale să controleze lista sau să își folosească dreptul de veto. În Marea Britanie principalele partide – Conservatorii și Laburiștii dau membrilor ordinari dreptul de a se implica, dar exclud posibilitatea non-membrilor de a lua parte la viața internă a partidelor. În ambele partide organele centrale pot modifica lista finală. O concluzie referitoare la legătura dintre sistemul majoritar sec și gradul de inclusivitate al procedurii de selecție nu se poate trage. Și în Canada și în Marea Britanie partidele permit implicarea membrilor însă nu și a non membrilor, situându-se în al doilea nivel al continuumului inclusivitate – exclusivitate. În ambele țări organele centrale pot interveni în componența listei.

În țările în care există un sistem electoral mixt – în diverse forme – Germania,

Italia, Noua Zeelanda și Japonia – doar în Germania și Noua Zeelandă unele dintre partide acordă dreptul membrilor de a se implica. În ambele țări non-membri sunt excluși de la participarea la procesul de selecție. În Italia și Japonia, țări care și-au schimbat sistemul electoral partidele politice nu permit implicarea înscrîșilor în procedura de selecție. Interesant este cazul Italiei, care a experimentat diverse sisteme electorale printre care și un sistem cu o forțe componentă majoritară. Însă acest lucru nu a produs nicio modificare în abordarea partidelor în ceea ce privește procesul de selecție la nivel parlamentar. Doar în ceea ce privește candidatii la funcția de premier, procesul s-a inclusivizat, ca urmare în primul rând a nevoii partidelor de a prezenta candidați cu *appeal*. Și în cazul Japoniei poziția partidelor nu s-a modificat în ciuda modificărilor de sistem electoral. Nici în Australia și Irlanda, unde se folosește un sistem de vot alternativ, respectiv un sistem cu vot simplu transferabil, partidele nu aleg în mod frecvent o procedură de selecție care să permită implicarea membrilor.

Să analizăm acum țările care folosesc un sistem proporțional de listă și care formează grupul cel mai numeros. Din grupul acestora doar în două țări – Norvegia și Elveția – membrii de rând nu au dreptul de a se implica direct în procesul de selecție. Însă în Norvegia organelor centrale nu le este permis să se implice în modificarea listelor sau a ordinii candidaților. În toate celelalte țări – Austria, Belgia, Danemarca, Finlanda, Olanda, Suedia – partidele prevăd ca membership-ul lor să se implice în procesul de selecție. Numărul acestora variază de toate partidele în Finlanda până la un singur partid în Olanda. OVP-Partidul Popular Austriac dă posibilitatea și non-membrilor de a participa (parțial), fiind singurul partid european care are această prevedere statutară. Interesant este că el se află într-o țară care folosește un sistem proporțional.

Din această scurtă trecere în revistă se poate trage o concluzie parțială – sistemele electorale, indiferent de tipul acestora nu garantează creșterea gradului de inclusivitate al selectoratului. Doar partidele, cu excepția cazurilor când selecția este reglementată prin lege-pot decide asupra metodelor prin care își aleg candidații. Introducerea unui sistem uninominal necorelat cu o creștere a inclusivității selectoratului partidelor nu va produce mult așteptata apropiere a electoratului de partide. Poate produce însă indisciplină în rândul partidelor, poate crește nivelul clientelismului și al populismului și poate scădea capacitatea agregativă a sistemului.

Concluzii

Așa cum a demonstrat scurta analiză comparată din secțiunea precedentă nu există o legătură directă între sistemul electoral existent într-o țară și gradul de inclusivitate al selectoratului. Prin urmare simpla introducere a unui sistem majoritar uninominal sau al oricărui al sistem nu garantează o apropiere a electoratului de clasa politică, cel puțin nu în sensul de inclusivitate în procesul de selecție a cetățenilor obișnuiți, fie ei și implicați în activitatea unui partid politic.

Legăturile dintre electorat și candidați se pot însă dezvolta spre o relație de tip clientelar. De asemenea este de așteptat să crească localismul și eventual populismul campaniilor electorale care vor fi personalizate, în detrimentul campaniilor axate pe programe. Aceasta este o amenințare reală și importantă deoarece ar putea să scadă capacitatea agregativă a sistemului de partide și la o scară mai generală ar putea influența chiar randamentul sistemului politic.

Introducerea unui sistem majoritar uninominal (sau alte combinații care să păstreze o componentă majoritară) poate influența și unitatea și disciplina partidelor pentru că parlamentarii vor fi tentați să susțină proiecte individuale care să le crească vizibilitatea în teritoriu și vor fi mai puțin receptivi la proiectele sistemice.

Consistența și democraticitatea relațiilor dintre partidele politice și cetățeni țin la nivel general de natura sistemului democratic, de cultura politică a unei țări, iar la nivelul sistemului de partide în sens limitat de alegerile făcute de partide în ceea ce privește propria activitate, inclusiv metodele de selecție a candidaților.

Sistemele electorale necorelate sau neînsoțite de schimbări operate cel puțin în metodele de selecție a candidaților nu pot produce efectele așteptate în ceea ce privește relațiile dintre cetățeni și partide.

BIBLIOGRAFIE

Bowler, Shaun *et al.* (2006), „Sistemi elettorali, leggi elettorali e fortune dei partiti politici in Europa occidentale, in Luciano Bardi (ed.) *Partiti e sistemi di partito*, Bologna: Il Mulino, pp.145-170

Calise, Mauro (2000), *Il Partito Personale*, Bari: Laterza

Farrell, David (2001), *Electoral Systems: A Comparative Introduction*, London-New York: Palgrave

Gallagher, Michael, Michael Marsh (1988), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics*, London: Sage

Hazan, Y. Reuven (2006), „Metodi di selezione dei candidati: le conseguenze delle elezioni interne ai partiti”, in Luciano Bardi (ed.) *Partiti e sistemi di partito*, Bologna: Il Mulino, pp.171-197

Katz, Ş Richard (2001) „The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy”, *Party Politics*, vol.7, no.3

Lijphart, Arend (1994), *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford: Oxford University Press

Massari, Oreste (2004), *I Partiti Politici nelle Democrazie Contemporanee*, Roma-Bari: Laterza

Preda, Cristian (2005), *Partide și Alegeri în România Postcomunistă*, București: Nemira

Radu, Alexandru (2003), *Partidele Politice Românești după 1999*, București: Paidea

Mașinăria politică, societatea civilă și critica culturii

■ ROMULUS BRÂNCOVEANU

Cei mai mulți dintr-înși și mai ales cei care se îndeletnicesc cu astronomia cred stăruitor în astrologia rațională, cu toate că le e rușine să mărturisească lucrul acesta. Dar ceea ce m-a mirat mai mult și mi s-a părut cu totul de neînțeles a fost interesul lor deosebit pentru politică; am băgat de seamă că le place să discute într-una despre treburile obștești, să-și dea cu părerea aspra problemelor de stat și să aperse cu patimă orice opinie, oricât de lipsită de însemnătate ar fi ea. Nu e mai puțin adevărat că aceleași înclinații le-am constatat la cei mai mulți dintre matematicienii pe care i-am cunoscut în Europa, deși nu am reușit niciodată să descopăr nici cea mai mică asemănare între cele două științe, afară doar dacă nu cumva acești oameni își închipuie că, deoarece cercul cel mai mic are tot atâtea grade ca și cel mai mare, tot astfel și cărmuirea și orânduirea lumii nu cere mai multă pricepere decât mănuirea și învârtirea unui glob. Sunt totuși înclinat să cred că această pornire izvorăște dintr-o foarte obișnuită meteahnă a firii omenеști, meteahnă ce ne face să ne băgăm nasul și să ne dăm aere de atotcunoscători tocmai asupra chestiunilor care ne privesc cel mai puțin și pentru care suntem cel mai puțin chemați, fie prin firea noastră, fie prin învățătura pe care o avem.

Swift – *Călătoriile lui Gulliver*

Taking as a starting point in discussion the new proposal issued by intellectuals in Romania on setting-up a new centre right political party, this article analyses the role of the intellectuals during the transition in Romania. Unlike to the period 1990 – 2000 when the intellectuals had rebuilt the civil society which then they handed out to be used by democratic political parties, in the last period of time intellectuals have been trying to invent new modes of participation in and influence on the political life. The civil society as it had been built by intellectuals was based various forms of communication and mobilization which now days became ineffective. Intellectuals are now trying to put at work the tradition of the Romanian critique of culture for building up new ideological form to be seen as common for both liberal and conservatory forces

Keywords:

Romanian civil society, culture critique, modernity, political participation, political transition in Romania

Introducere

Nu cunosc vreun studiu cuprinzător cu privire la implicarea intelectualilor în politică după 1989. Nu există la îndemână cercetare empirică și reflecție sistematică, dar avem numeroase mici teorii și relatări, observații, anchete și comentarii, mii de emisiuni de televiziune pe diferite teme de dezbatere etc. Toate acestea creează, oarecum, un cadru de lucru pentru discutarea diferitelor ipoteze cu privire la evenimentele politice care s-au petrecut și se petrec sub ochii noștri și, prin urmare, și cu privire la intelectuali și la rolul lor în tranziție. Pornind de la acest cadru de lucru, insuficient pentru o discuție ce compară diferitele ipoteze într-o minimă comunitate teoretică și metodologică, dar suficient pentru o discuție în care întrebuintarea publică a rațiunii să nu rămână vorbă în vânt, îmi propun să prezint și să analizez noua propunere ideologică de dreapta venită din partea unor intelectuali, prin intermediul revistei 22: **Polul de centru – dreapta**.¹ Lansarea acestui proiect, ur-

¹ *Polul de centru-dreapta*, Suplimentul revistei 22, anul XV (882) (02 februarie - 08 februarie 2007), <http://www.revistaz22.ro/html/>

mată de scrisoarea intelectualilor în sprijinul președintelui Bănescu, de discuțiile care i-au urmat și de mitingul în sprijinul ministrului justiției, Monica Macovei îmi oferă prilejul de a relua în context câteva ipoteze mai vechi: societatea civilă din România, așa cum s-a manifestat ea după 1989, a îmbrăcat forme bazate mai degrabă pe comunicare, mobilizare și participare politică, decât pe instituționalizare; fenomenul criticii culturii, caracteristic culturii românești moderne, care a contribuit imediat după 1989 la nașterea societății civile continuă să reprezinte și astăzi o sursă de înnoire în societate. În esență, observația mea mai nouă este că, după ce au contribuit la realizarea societății civile și a mașinării politice a așa-numitei opoziții democratice, intelectualii încercă, în ultima perioadă, alte modalități de participare și influențare a vieții politice, prin reinstrumentalizarea politică a criticii culturii. Această observația s-ar putea să pară neinteresantă din multe puncte de vedere. Însă ideea că activitatea societății civile așa cum s-a manifestat ea după 1989 se înscrie într-un proces mai amplu caracteristic pentru procesul de modernizare a societății românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, între manifestările criticii culturii adică, este clarificatoare pentru diferitele aspecte ale tranziției politice din România. Doresc să precizez că, fără să încerc să dezbăt neapărat într-un mod mai teoretic problema societății civile și a criticii culturii, am simțit nevoia unor precizări conceptuale cu privire la modul în care utilizez aceste categorii, mai ales că fiecare în parte și amândouă împreună joacă un rol important în argumentul pe care îl dezvolt (totuși, precizările rămân la stadiul de simple schițe).

Intelectualii au avut un rol hotărâtor în cele mai multe țări din Est în înlăturarea de la putere a partidelor comuniste și în creșterea noii societăți democratice și de piață. Din punctul meu de vedere, în România, intelectualii au jucat un rol mai pregnant decât acela pe care l-au jucat similarii lor în multe dintre celelalte țări ale Estului. În timp ce în alte țări din Est, prăbușirea comunismului a condus direct la inițierea pieței și a democrației, în România dimpotrivă, din cauze care nu ne interesează aici, vechiul sistem s-a răsturnat caleidoscopic pentru a se reproduce în forme multiple și nu în întregime lipsite de vitalitate. Este adevărat că în România „nu am avut un Havel”, așa cum nu a existat nici o mișcare cetățenească sau anticomunistă mai consistentă cu origini în ultima decadă a regimului comunist (deși, în anumite condiții, încercări notabile s-au petrecut și la noi). În schimb, după colapsul comunist, intelectualii au jucat un rol major în democratizarea societății, în situația în care proiectul politic al celor care acaparaseră puterea se îndrepta mai degrabă către un fel de *perestroika* ce limita transformările către o societate democratică și de piață. Poate tocmai de aceea rolul intelectualilor a fost mai important în context românesc, decât rolurile pe care le-au avut, de exemplu, Václav Havel și diferitele mișcări intelectuale care au îmbrăcat haină partinică în Cehia sau Ungaria. De altfel, într-o anumită măsură, termenii noștri de comparație n-ar trebui să fie Cehia, Slovacia, Ungaria sau Germania de Est, ci regiuni din vecinătatea noastră estică, cum ar fi Ucraina, Moldova sau Armenia, sau, în Sud, fosta Iugoslavie, țări în care transformările au eșuat sau au fost aproape de eșec și din cauza lipsei unei asemenea mișcări civice întârziate, de esență intelectuală, mai consistentă și mai prezentă în viața publică.

Societatea civilă din România nu a fost perfectă. Dar, cu toate neajunsurile ei, adeseori de-a lungul întregii tranziției, a reușit să sancționeze blocajele, să urnească lucrurile acolo și când a fost nevoie, să se opună și să dea o direcție bună de mișcare. Fără societatea civilă, schimbările din 1996 și 2004 n-ar fi fost posibile,

index.php?art=3424&nr=2007-02-02/ accesat 05.04.2007.

1 Vezi Romulus Brâncoveanu (2002), „Ultimele zile ale societății civile” în A.-P. Iliescu (coord.), *Mentalități și instituții. Carențe de mentalitate și înapoiere instituțională în România*, Ars Docendi, București, Romulus Brâncoveanu (1991), „Intelectualitatea și societatea civilă”, *Contrapunct*, an II, nr. 2 (54), vineri 11 ianuarie, Romulus Brâncoveanu (1991), „Teoriile mici”, 22, nr.6 (56), 15 februarie.

iar diferitele derapaje ar fi făcut poate și mai dificil cursul democratic. În opinia mea, „societatea civilă” din România și-a îndeplinit misiunea tocmai pentru că, lipsită de istorie și de experiență, a reușit în condițiile date și alături de alți factori să determine transformările de piață și democratice necesare pentru desprinderea de comunism. Astfel, tranziția și atingerea obiectivelor acestora sunt explicabile nu doar prin conjuncturile externe favorabile, ci și prin eforturile societății românești, cu calitățile și, paradoxal, cu defectele ei. Cine scrutează istoria românească din ultimele două secole nu poate să nu observe că modernizarea la noi s-a bucurat nu doar de auspiciile diferite conjuncturi internaționale, dar și de anumite caracteristici ale felului nostru de a fi, nu neapărat întotdeauna pozitive sau funcționale, dar care au făcut posibil, în anumite momente, treceri și schimbări bruște, organic greu de realizat. Tradiția criticii culturii și implicarea intelectualilor în ceea ce s-a numit după 1989 societate civilă sunt parte a unor asemenea caracteristici.

Tipuri de societate civilă

Expresia „societatea civilă”, la noi, are mai de grabă o utilizare parohială, destul de îndepărtată de înțelesurile prezente într-un dicționar istoric. Totuși, precizarea conceptelor e necesară nu doar din scrupul metodologic, ci și în vederea obținerii unei clarități oarecare a categoriei, așa cum a fost și este utilizată în sfera discursului public. Căci modul în care utilizăm termenul îndreaptă, totuși, către o anumită istorie și un anumit conținut.

„Societatea civilă” a fost conceptual politic esențial al istoriei ultimelor două decenii ale secolului al XX-lea. În spațiul nostru, pentru cei familiarizați pe atunci cu filosofia, acest concept suna mai de grabă marxist și chiar era utilizat într-un sens marxist. Societatea civilă era contra-statul, aceea pe care partidul-stat nu pregeta să o reprezente pentru a nu se învigoră și ieși mai mult la lumină. Dar s-a întâmplat ca tocmai acesta să devină cuvântul magic aflat pe buzele tuturor oponentilor regimurilor comuniste. După căderea comunismului și după legitimarea diferitelor încercări de autoorganizare a unei opoziții în cadrul sistemului, dintr-un stindard mobilizator al forțelor anticomuniste, conceptul societății civile a fost adoptat în programe politice și în metodologii de cercetare drept criteriu de apreciere a solidității transformărilor democratice, a stabilității sociale și a stilurilor dezirabile de viață socială și politică. Deosebim astfel, în anii care au trecut de la căderea comunismului, o utilizare ideologică a sa, de una normativă și, în fine, de una de tip descriptiv. Această polivalență este explicabilă nu doar prin diferitele conjuncturi în care gândirea și acțiunea dedicate societății civile s-au manifestat, ci și prin tradiția diferitelor înțelesuri ale categoriei. Astfel, Michael Walzer¹ vorbește de un argument al societății civile cu o natură multiplă: filosofică, istorică, morală și politică. Pentru fiecare dintre aceste fațete, întrebarea despre locul societății civile în raport cu statul este hotărâtoare: ce mai rămâne societății civile în raport cu statul și ce reprezintă, în acest raport, societatea civilă? Pentru a răspunde, o scurtă geologie a straturilor constituirii conceptului este relevantă: *societatea civilă ca stat și societate în genere; societatea civilă ca individ, societatea civilă ca societate de asociații, societatea civilă ca formă de capital social*.²

¹ Vezi Michael Walzer (1992), „The Civil Society Argument” în Chantal Mouffe (ed.) *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, Londra: Verso.

² Pentru o istorie a sintagmei „societate civilă” v. Lawrence E. Cahoone (2002), *Civil Society. The Conservative Meaning of Liberal Politics*, Oxford: Blackwell, pp. 211 – 217, Krishan Kusmas (1993), „Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term”, în *The British Journal of Sociology* 44, nr. 3, septembrie, pp. 375 – 396, James Schmidt (1982), „Paideia for the ‘Bürger als Bourgeois’: The Concept of ‘Civil Society’ in Hegel’s Political Thought”, *History of Political Thought*, 2 nr. 3, pp. 469-493

Mai întâi, prin termenul de societate civilă s-a înțeles societatea în genere identificată cu statul. Societatea civilă este societatea politică, „civil” fiind echivalent pentru „politic”. Acest înțeles se regăsește în distincția clasică dintre o stare naturală (*status naturalis*) și o stare socială (*status civilis*), distincție cu valențe deopotrivă istorice (omul a cunoscut înaintea civilizării o stare naturală), ipotetice (viața în afara societății nu poate fi decât una naturală) și metodologice (starea naturală ca model). Dacă inițial societatea civilă era un termen în contrast cu starea naturală, statul sau polisul sau *comonwealth*-ul suprapunându-se până la confuzie (grecii (Aristotel) vorbeau de *koinonia politike*, romanii de *societas civile*, iar modernii, începând cu Locke, în cel de *Al doilea tratat despre guvernare*, de *political or civil society*), în secolul al XVII-lea, în concepțiile lui Adam Ferguson¹ și Tom Paine², societatea civilă începe să însemne *acea parte din societate care scapă puterii statului*. Dar chiar și în condițiile în care societate civilă = stat, termenul „stat” din această ecuație nu se referă la guvernământ, la aparatul de stat, la putere, ci la stat în calitate de corp politic ca ansamblu al membrilor săi. În tradiția acestei sugestii, Hegel va fi cel care va da un contur definitiv opoziției dintre stat și societatea civilă (*bürgerliche Gesellschaft*), prin separarea completă a celor două sfere ale societății. El consideră societatea civilă *segmentul intermediar dintre familie și stat*. La Hegel *societatea civilă apare ca sumă a indivizilor* și independentă de stat. Este domeniul în care individul se află în căutarea binelui individual și, în acest sens, este nevoit să intre în interdependență cu ceilalți. Deosebirea esențială între societatea civilă și stat, în sistemul lui Hegel, este aceea că în societatea civilă individul reprezintă pentru sine singurul scop, astfel încât finalitatea sa este una particulară, în timp ce în stat, statul reprezintă scopul fiecărui individ, iar această finalitate este universală. Urmărindu-și însă interesul particular, individul servește în societatea civilă și universalul, deoarece în realizarea propriului bine atinge ceva și din binele general (de exemplu, din munca individului, considerată separat, beneficiază întreaga societate). În concepția lui Hegel, societatea civilă cuprinde un sistem al nevoilor și dorințelor, administrarea dreptului, poliția și corporațiile.³

Dacă pentru Hegel, societatea civilă se determină ca o societate a indivizilor situată undeva între familie și stat, pentru gândirea secolului al XX-lea, *societatea civilă se configurează ca un spațiu întins între individ și stat și ocupat de asociații rezultate din interacțiunea liberă și voluntară a indivizilor*. Din acest tip de societate trebuie excluse acele forme de asociere provenite din relațiile ce corespund comunității, așa cum apare aceasta în opoziția clasică dintre *societate - comunitate* (*Gesellschaft - Gemeinschaft*) a lui Fernando Tönnies⁴. În contextul acestui cuplu conceptual, societatea civilă trebuie înțeleasă ca o asociație de contract, iar diversele forme

1 Vezi Adam Ferguson (2001), *An Essay on the History of Civil society. Cambridge Texts in the History of Political Thought* (edit. Fania Oz-Salzberger) Cambridge: Cambridge University Press.

2 Vezi Thomas Paine (1986), *Common Sense*, London: Penguin Books

3 Ceea ce ar putea mira un spirit de astăzi este includerea justiției în societatea civilă (deși, spre exemplu, distincția, cu origini romane, între un drept civil privind disputele între cetățenii și un drept penal, adică acea justiție în care pedeapsa este administrată de stat, nu pare să fie problematică). Argumentul lui Hegel pentru alocarea administrării dreptului în societatea civilă (tribunalele) este, în sinteză, următorul: societatea civilă se ridică pe sistemul nevoilor în care fiecare își urmărește scopurile, suma acestora fiind bunăstarea individuală; a urmări propria bunăstare nu este numai ceva natural, ci și un drept; dreptul la bunăstare se exercită într-o lume reală ale cărei contingente tind continuu să-l limiteze și să-l suspende; societatea civilă precede din punct de vedere logic apariția statului; prin urmare administrarea dreptului, inclusiv activitatea de poliție ar trebui să revină societății civile. Societatea civilă trebuie să asigure, așadar, nu numai bunăstarea și reglementarea activității economice, ci și administrația dreptului (tocmai elementele care, în alte concepții, sunt înțelese ca fiind funcții de bază ale statului).

4 Fernando Tönnies (1988), *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

tradiționale care se manifesta în sânul ei trebuie considerate, în principiu, altceva decât societatea civilă (familia, neamul, clanul nu sunt forme de societate civilă, la fel cum nu sunt nici poporul sau națiunea – decât, poate, numai în măsura în care temeiul comunitar devine substanță a asocierii civile, cum este cazul asociațiilor pe baze etnice). Cele mai importante caracteristici ale acestui tip de societate civilă ar, fi în schița sintetică a lui Robert Dahl¹ voluntariatul și pluralismul (autonomia asociațională), în sensul că nici apariția și nici legitimitatea acestor forme nu implică statul și, de asemenea, în interpretarea de aici, nici formele de viață tradițională ca atare. *Societatea civilă este o societate de asociații.*

În sens clasic, societatea civilă privea diferitele forme de asociere dintre indivizi. Însă în ultima vreme, în societatea civilă sunt incluse și aspecte care fac posibilă asocierea sau, din altă perspectivă, sunt un distilat ale acesteia, cum ar fi participarea civică și încrederea mutuală între indivizi. Viața asociativă nu mai este înțeleasă separat de viața politică și economică, ci reprezintă o condiție pentru cooperare și acțiune colectivă.² Societatea civilă devine astfel o formă de viață ce conjugă într-un mod specific elementele culturale, politice și economice prin intermediul participării civice. În acest perimetru întâlnim societatea civilă care asigură și dezvoltă participarea cetățenească (R. Putnam); aceea care sintetizează diferitele valori în căutarea unei vieți mai bune (M. Walzer); aceea care reprezintă puntea subțire a căutării libertății în societatea modernă (Ch. Taylor); aceea care aduce decizia la nivel local și reduce birocratia (D. Bell); aceea care luptă împotriva autoritarismului (V. Tismaneanu).³ În felul acesta societatea civilă se recuplează cu sistemul politic, devenind o condiție pentru buna funcționare și pentru eficiența acestuia în democrație.

Ultimele accepțiuni menționate ale categoriei societății civile s-au profilat pe fondul renașterii interesului pentru societatea civilă, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, la conjuncția dintre intensificarea militantismul anticomunist în Est și adoptarea perspectivei antropologice în știința politică (studierea sistemului politic ca sistem într-o cultură). Astfel, spațialitatea raportului dintre stat și societate civilă s-a topit în serii de interacțiuni care ar sublinia importanța societății civile pentru buna funcționare a sistemului politic într-un sens mai larg și chiar a statului ca agenție. Așa se face că, pentru istoria mai recentă a termenului de societate civilă, este greu de spus cine are o contribuție mai importantă, Adam Michnik sau Gabriel Almond, Václav Havel sau Robert D. Putnam?

Pornind de la balansarea definiției societății civile ca *asociație* spre societatea civilă ca *participare*, Michael Foley și Bob Edwards au considerat că putem vorbi chiar de două feluri de societate civilă: de o „societate civilă I” și de o „societate civilă II”.⁴ Societatea civilă I se referă la rolul jucat de viața asociativă în general și

1 Vezi Robert A. Dahl (1988), *Democrația și criticii ei*, Iași: Institutul European

2 Vezi studiul clasic al lui Gabriel Almond și Simon Verba (1996), *Cultura civică: Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, București: Editura DU Style, CEU Press, și, mai ales, Robert D. Putnam (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton NJ: Princeton University Press, Robert D. Putnam (1995) *Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Shuster. O abordare și mai nouă în sens civic și cosmopolitan a participării este *postmaterialismul*, o mișcare a tinerilor, cu educație superioară, care promovează calitatea vieții și problematicile ecologice, feminismul, dezarmarea nucleară etc., mișcare specifică democrațiilor bine consolidate (Robert Inglehart (1997), *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Social Change in 43 societies*, London: Princeton University Press).

3 George F. McLean (1997) „Philosophy and Civil Society: Its Nature, Its Past and Its Future” în G.F. McLean (ed.) *Civil Society and Social Reconstruction*, Washington DC: The Council for Research in Values and Philosophy (<http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=olbp23446> / accesat 05.04.2007).

4 Michael W. Foley, Bob Edwards (1996) „The Paradox of Civil Society”, în *Journal of Democracy* vol. 7, nr.3 iulie (1996) 38-52 (<http://www.globalpolicy.org/ngos/role/intro/def/1996/1996paradox.htm> / accesat 05.04.2007)

de comportamentele asociative în special în asigurarea cadrelor civilității și în susținerea acțiunii cetățenești într-o societate democratică. Modelele societății civile I sunt schițate de către Tocqueville, A. Smith, Adam Ferguson și Francis Hutcheson. Modelul societății civile II corespunde teoretizărilor lui Jacek Kuron și Adam Michnik (sau într-o formă sistematizată și sustenabilă metodologic în cărțile lui Vladimir Tismăneanu¹), dar fiind prezentă mai ales în literatura privind redemocratizarea societăților din America Latină. Societatea civilă II trimite la întreaga sferă a acțiunilor independentă de stat, la acea parte a societății și la acele modalități prin care se opune rezistență acțiunilor unui stat abuziv. Foley și Edwards argumentează în favoarea interpretării societății civile II, războindu-se cu concepția lui Putnam din „Bowling Alone...”, dar mai ales din „Making Democracy Work: Civic Traditions în Modern Italy”, lucrare în care Putnam leagă complexitatea vieții sociale și nivelurile dezvoltării economice ale zonelor din nordul Italiei de existența unui puternic angajament civic generat de întinse rețele de asociații civile. Ei arată că diferitele mișcări sociale și chiar grupurile explicit politice pot să joace la fel de bine și cu același succes rolul pro-democratic și de bază într-o democrație, roluri pe care societatea civilă le îndeplinește potrivit criteriilor clasice, licate într-un fel sau altul de Putnam.

Potrivit lui Foley și Edwards, societatea civilă II este mai aptă pentru un asemenea rol decât societatea civilă I, acolo unde statul este mai puternic, iar democrația imperfectă. Acest tip de societate civilă este hotărâtor în țările în care statul este lipsit de responsabilitate sau în țările în care sistemul democratic nu este capabil să recunoască și să ofere un răspuns nevoilor cetățenilor – ceea ce se întâmplă în țările cu un sistem democratic sănătos. În asemenea societăți, este legitim ca cetățenii să se organizeze în vederea atingerii scopurilor lor civice și politice, de a căror realizare statul îi frustrează prin ignoranță sau prin represiune.

Societatea civilă din România anilor de tranziție semănă destul de bine cu societatea civilă II, propusă de Foley și Edwards. Societatea civilă de la noi însă are și ceva din aerul participării civice și al angajamentului civic de care vorbește Putnam. Totuși angajamentul civic specific societății civile românești nu este rezultatul unei rețele de asociații și al tradiției legate de aceste rețele: este un angajament programatic, asumat. Acest tip de angajament civic asumat caracterizează aproape în exclusivitate intelectualitatea și grupuri aflate sub influența acesteia: studenți, tineri, diferitele grupuri cu o educație superioară sau aleasă, grupuri ale populației urbane informate. Forma pe care o îmbracă acest tip de societate este numai în parte asociațională în sensul de organizație. În mare măsură societatea civilă a tranziției românești s-a caracterizat prin forme specifice de comunicare și mobilizare. Participarea civică, așa cum a fost și câtă a fost, n-a izvorât din viața asociațională, ci din rețele de comunicare și mobilizare invizibile, volatile uneori, persistente în anumite cazuri. În felul acesta societatea civilă a tranziției românești se deosebește și continuă să se deosebească de societatea civilă I și de societatea civilă II prin faptul că nu depinde de un design organizațional, formal sau informal, și cu atât mai mult de unul care să fi generat o tradiție a participării. Societatea civilă a tranziției românești poate fi un bun exemplu pentru explicații tip mână invizibilă pentru diferitele configurații, valori, angajamente și recunoașteri reciproce care se manifestă în cadrul unor comunități și forme de mobilizare. În aceste angajamente mutuale stă puterea și slăbiciunea societății civile din România.

Aș vrea, totuși, să subliniez că *societate civilă* a tranziției românești are prea puțin de-a face cu modul în care această sintagmă apare în discursul public de zi cu zi. Ea nu cuprinde doar GDS, Asociația Pro-Democrația sau diferitele organizații

¹ Vezi Vladimir Tismăneanu (1997) *Reinventarea politicului: Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Iași: Polirom

non-guvernamentale, în felul în care media vorbind despre societatea civilă se refera la ele, ci întregul context în care asociații, personalități și forme de comunicare și mobilizare coexistă și se manifestă. Pentru a marca această interpretare prefer transcrierea cu italice și voi continua în același mod ori de câte ori va fi vorba de acest sens conceptual. Altfel spus, *societatea civilă*, cu italice, nu este una și aceeași cu acea societatea civilă de tip asociațional sau asimilabilă în mod exclusiv participării civice. *Societatea civilă* este o formă de viață și este aceea pe care o *știm* într-un fel anume. *Știi* despre ce e vorba numai în măsura în care ai participat sau ai observat foarte atent și consecvent viața publică a ultimei perioade, dobândind astfel ceva de genul unei experiențe, a unei cunoașteri împărtășite. A sesiza, a percepe, a simți, a cataloga, a adera sau a respinge într-un mod similar cu ceilalți, a te regăsi în gesturile acestora și laolaltă cu ei sunt mai importante pentru *societatea civilă* de care e vorba aici, pentru sensul ei, decât existența unor asociații care exprimă voința sau modul de viață stabil al unor persoane. Acest tip de societate civilă a reprezentat, în toți acești ani, o formă de mobilizare în vederea realizării unor obiective politice. E vorba de o modalitate de mobilizare care ar putea fi lesne denumită tacită sau spontană, în sensul că toți cei care participă la ea au acționat sau au reacționat, nu o dată, asemenea unor coechipieri care nu mai au nevoie să-și coordoneze acțiunile prin verbalizare, se înțeleg din priviri în legătură cu ce au de făcut, știu dinainte care sunt sarcinile lor ca membri ai societății civile și care sunt ideile pe care trebuie să le apere sau să le difuzeze. Ei par să știe din capul locului cum trebuie să se orienteze și ce trebuie să facă. De pildă, ce opinii trebuie acceptate și care trebuie respinse, de ce și în ce cazuri unor persoane le-ar putea fi sau nu trecute cu vederea diferite comportamente din era comunistă sau din prezent, de ce cutare ziar sau revistă trebuie admirate pentru atitudinea lor, de ce anumite acțiuni sunt întotdeauna corecte etc. De asemenea, aceștia recunosc, aderă sau resping interpretările destul de fluide ale evenimentelor, justificându-le, de obicei, prin afirmarea de principii puternice și catalogări alb-negru (ceea ce nu împiedică, ba chiar favorizează, emiterea de judecăți și desfășurarea de acțiuni contradictorii, cam în același timp, uneori). Așadar, un gen de judecăți practice realizate prin serii de recunoașteri tacite în gesturile, concepțiile și acțiunile celuilalt și prelungite într-o modalitate de acțiune, de multe ori cu virtutea de a despărți apele de uscat dar, vai, și cu pretenția de a împăca apa și focul, cu destulă naturalețe. Totuși, această societate civilă în care nu organizarea joacă rolul important, ci mobilizarea intermitentă pe baza unor recunoașteri tacite în vederea realizării unor obiective asumate, a devenit în acești primi ani ai noului secol din ce în ce mai fragilă, mai nefuncțională și mai lipsită de șansa unei reproducții pe un termen mai lung.

N-aș vrea să se înțeleagă că interpretând sau caracterizând acest tip de societate civilă ca fiind unul bazat pe mobilizare și distingându-l ca atare înseamnă că aș presupune că în România există tot de felul „societăți civile” alături de societate civilă care apare sau e menționată în discuțiile obișnuite pe marginea vieții publice și a evenimentelor ei în articole de ziar, în reviste, în știrile de presă sau de televiziune, în *talk-show*-uri, la care se referă cei care se socotesc îndreptățiți să o reprezinte și pe care o ponegresc adversarii mai pe față sau mai ascunși ai acesteia. Dimpotrivă, în mod curent *societatea civilă*, ca formă de viață, trimite la tot ansamblul de atitudini, discursuri, acțiuni, persoane și organizații, evenimente chiar, ilustrat prin discursul anticomunist și prooccidental, prin misiunea etică anti-comunistă și prin evenimente cum ar fi Piața Universității, prin trimiteri la Alianța Civică, GDS, 22, la „elită” sau la personalități cum sunt Ana Blandiana, Gabriel Liiceanu etc.

Comunitatea de comunicare

Multe dintre elementele apărute în încercarea de fixare a societății civile ca formă de mobilizare au trimis la preexistența unei comunități de comunicare ce ar fi făcut-o posibilă. De altfel, aspectul tacit, spontan, al mobilizării este greu de explicat în absența unei comunități de comunicare bine închegate. În societate civilă caracterizată prin mobilizare, comunitatea de comunicare suplinește factorul organizatoric. Sau, într-o formulare mai slabă, organizația și organizarea joacă un rol mai puțin important în realizarea acțiunilor și atingerea obiectivelor decât acela al comunității de comunicare. Insist pe legătura între societatea civilă ca formă de mobilizare și comunitatea de comunicare deoarece modificările survenite în sfera acesteia din urmă sunt tocmai cele care explică, în parte, dificultățile din ultimii ani ai societății civile.

Comunitatea de comunicare proprie societății civile s-a format în ultimele două – trei decenii ale secolului al XX-lea. Este un produs al vieții publice din perioada comunistă și al perioadei de tranziție. În cadrul ei, evenimentele sunt receptate, și interpretate, li se furnizează sensul, sunt create, celebrate, date uitării ș.a.m.d., constituind, în același timp, cadrul necesar mobilizării în vederea atingerii obiectivelor propuse. Ar fi o greșeală să înțelegem comunitatea de comunicare reprezentată de societatea civilă numai prin noțiuni caracteristice teoriei discursului.¹ Înainte de a fi descrisă prin presupuziții, coduri și limbaje împărtășite sau competențele de a le întrebuința pe ultimele, această comunitate este una formată din persoane cu un trecut cultural comun. Din acest punct de vedere, poate că structurarea ei din comunism are o anumită legătură cu reproducerea și cu configurația ei de după prăbușirea acestuia și, mai departe, cu ceea ce pare să fie acum declinul societății civile înțeleasă ca formă de mobilizare. Dacă vom judeca așa, atunci *societatea civilă* își are originile în ultimii ani ai comunismului, în comunitatea de comunicare reprezentă pe atunci de ceea ce se numea viață sau lume literară sau cultural – artistică, al cărei principal discurs era cel literar (literatura, se spunea pe atunci, ținea loc de presă liberă, de cercetare istorică obiectivă, de filosofie etc.). Probabil sunt puțini cei care ar contraargumenta împotriva unei asemenea origini, dar cu siguranță sunt mulți cei care ar nega echivalarea comunității de comunicare proprie societății civile cu lumea cultural - artistică de dinainte de 1989. Chiar dacă n-aș avea dreptate decât, poate, parțial, este relevant că mare parte din comunitatea de comunicare pe care s-a bazat *societatea civilă* s-a constituit și s-a manifestat cândva în spațiul public al societății comuniste. De altfel, la originile sale, societatea civilă înțeleasă ca formă de mobilizare corespunde destul de bine unei definiții mai tari a conceptului, de vreme ce este îndeobște admis că totalitarismul comunist s-a caracterizat prin cotropirea aproape deplină a vieții publice de către partidul-stat. În acest context, viața sau lumea literară – artistică reprezenta o dislocare în monoliticul spațiu public al epocii comuniste. *Societatea civilă* a crescut într-un mod oarecum natural în fisurile apărute în urma retragerii, cât de cât, în cursul anilor șaiszeci și șaptezeci, a ideologiei comuniste din diferitele forme de discurs literar și artistic și, concomitent, prin recunoașterea parțială a autonomiei acestora. Recuperarea literaturii ca literatură a constituit, astfel, deopotrivă un prilej de „reîntoarcere a poeziei în cetate”, după ce nu cu mulți ani în urmă fuseseră alungați și înlocuiți cu vestitorii vremurilor noi, și de recunoaștere a unor forme de viață publică relativ autonome. Comunitatea de comunicare configurată în aceste procese s-a dezvoltat în nișele discursului ideologic comunist și ale vieții publice oficiale din acea perioadă, experimentând nu doar limbaje și discursuri proprii, ci și structuri de grup și chiar structuri instituționale, prin coabitarea cu și în instituții primite în

¹ Vezi Jürgen Habermas (2000), *Conștiință morală și acțiune comunicativă*, București: Editura All

gestiune din partea partidului – stat, adică edituri, reviste, teatre, uniuni de creație etc. Toate acestea au coagulat într-un fel de viață publică paralelă desfășurată în concurență cu cea oficială. Cărți, spectacole, cozi la librării, spectacole de teatru, cenecluri literare, conflicte între grupări, congrese ale scriitorilor, atâtea forme ale acestei vieți publice non-oficiale de pe vremea comunismului sunt deplânse astăzi de mulți! Această comunitate de comunicare constituită încă din comunism a oferit și a produs legitimități non-oficiale prin propriile sale mecanisme. Ulterior, acestea au fost capitalizate politic, grosul liderilor societății civile extrăgându-și noua legitimitate pe baza rolurilor jucate și a recunoașterilor reciproce provenite din viața publică non-oficială sau cvasi-oficială din perioada cEAUȘISTĂ. Imediat după prăbușirea comunismului, tocmai intelectualii care întreținuseră într-un fel sau altul această comunitate de comunicare au fost aceia care și-au fixat drept sarcină construirea societății civile, și acesta pare să fi fost și motivul neangajării lor politice în partide și în viața politică în general. Cine își mai amintește epoca începuturilor își mai aduce aminte, probabil, și de polemica dintre Nicolae Manolescu și Octavian Paler din *România literară* cu privire la misiunea intelectualilor în noile condiții politice. Reprezentanți proeminenți ai acestei comunități, denumiți generic sau peiorativ *intelectuali* sau *elită* de către adversarii lor, au clarificat această sarcină și au transmis-o în rețeaua de recunoașteri constituită deja. Cei care, deși cândva, în comunism, făcuseră parte din comunitatea de comunicare originală, dar din diferite motive nu i-au mai împărtășeau noile opțiuni, unii dintre ei figuri importante și care ar fi putut juca un rol, cum ar fi Augustin Buzura, au fost deconectați de la aceasta și criticați cu asprime.

Prima iluzie a intelectualilor a fost că discursul monolitic al puterii comuniste va fi înlocuit cu discursul cuprinzător al *societății civile* și că societatea civilă va ocupa întregul spațiu public rămas deschis după căderea comunismului (se proclama, oarecum, deținerea exclusivității în crearea și reprezentarea societății civile). Aceste iluzii s-au risipit încetul cu încetul. Povestea pierderii iluziilor e lungă, dar ele au fost risipite nu atât din cauza inabilității intelectualilor de face politică sau de a se insinua în politică, cât mai ales din cauza faptului că principala funcție a *societății civile*, aceea de mobilizare, cu timpul, a ajuns să fie din ce în ce mai greu de realizat. Sunt o mulțime de cauze care au contribuit la declinul *societății civile*, iar o analiză detaliată le-ar putea înșira una după alta. Dintre cauzele posibile aș detașa una mai importantă: restrângerea audienței și autorității interpretărilor furnizate de *societate civilă*, ceea ce a avut drept urmare sărăcirea sistemului de recunoașteri, esențial pentru funcționarea ei ca mobilizare. Cei care interpretează într-un mod autorizat evenimentele sociale nu mai sunt, de mulți ani, dar cu siguranță într-un mod decisiv începând cu 1996, liderii societății civile (Octavian Paler, de exemplu, unul dintre cei mai importanți înainte de 1996, a oferit și oferă în continuare mai degrabă interpretări contare recunoașterilor valide în societatea civilă), ci așa-numiții formatori de opinie. În formarea opiniei, adică în interpretarea evenimentelor, e ceva vreme de când Marius Tucă și Cristian Tudor Popescu, de exemplu, sunt cu mult mai vizibili, mai prezenți și, de aceea, mai importanți decât liderii societății civile. Prezența lor și a altora, aproape zilnică, în ziare și la televizor, a bruiat audiența și vizibilitatea *societății civile*. În plus, mulți dintre cei care făcuseră parte din comunitatea de comunicare inițială, adică publicul de până atunci al intelighenției literar – artistice, s-au retras fie în proiecte de viață individuale, fie spre literatura de consum, televiziune, fie au devenit pur și simplu indiferenți la idealuri publice. Comparând mecanismul monopolizării interpretării evenimentelor reprezentat de sistemul rubricilor fixe și al colaboratorilor permanenți, practicat în revistele de cultură înainte de 1989, de mecanismele căruia au beneficiat câțiva lideri ai societății civile, și valabil și astăzi, în alte forme, în interiorul societății civile, și sistemul bazat pe editoriale și *talk-show* trebuie să constatăm că ultimul, prin firea lucrurilor, a ieșit învingător.

Mașinăria politică

Oricine a urmărit viața politică din România post-comunistă știe că *societatea civilă* a constituit suportul noii societăți politice. Partidele politice ale opoziției, *opoziția*, nume drag din perioada 1990 – 1996, au stat pur și simplu pe umerii acestei societăți civile și au venit la putere prin capacitatea ei de mobilizare. Opoziție și societate civilă au format în perioada 1990 – 1996 mașinăria politică ce a suplinit slăbiciunea partidelor și capacitatea lor de a răspunde nevoilor unei activități politice cât de cât conturate și eficiente. Mai ales în primul deceniu de după revoluție, *societatea civilă* a fost aceea care a asigurat cunoștințe necesare unei asemenea activități, concepția și expertiza, mijloacele de difuzare și mobilizare și, nu în ultimul rând, grosul militanților în teritoriu în slujba opoziției. O parte din elementele care au dus la formarea acestui mecanism a fost descrisă mai înainte. Mecanismul a început să se gripeze o dată cu venirea la putere a CDR, partidele fostei opoziții emancipându-se de sub tutela *societății civile* (ca și președintele Constantinescu). De altfel, în mod formal, Alianța Civică a și părăsit, la un moment dat, CDR. Ulterior, destrămarea CDR a condus aproape la dispariția mașinăriei. Acest lucru a devenit evident în campania electorală 2000, profesionalizată, după cum s-a spus, dar lipsită de suflu tocmai din această cauză. Ansamblul CDR – *societate civilă* funcționase până atunci aproape de la sine, fără resurse și fără planificări sofisticate. Între timp, societatea civilă își pierduse, din motivele arătate mai înainte, mare parte din capacitate de mobilizare și, împreună cu ea, unitatea mesajului politic. Opțiunile divergente la vârf între CDR și PNL și între candidații acestora la președinție scăzuseră cu totul, în acei ani, autoritatea semnalelor transmise de liderii societății civile și încâlciseră sistemul de recunoașteri pe care se baza mobilizarea tacită din rândurile sale. După eșecul la alegerile din anul 2000, societatea civilă părea să fi împărțășit soarta PNȚCD. Totuși, o dată constituită Alianța D.A., noi lideri ai *societății civile* (Cristian Părvulescu, Alina Mungiu-Pippidi, Monica Macovei), poate nu la fel de pregnanți în viața publică pe cât fuseseră personalitățile legate de activitatea Alianței Civice, Grupului pentru Dialog Social și *României libere*, dar cu siguranță eficienți în noul context, au găsit iarăși motivația unei activități de sprijin mai direct pentru opoziția politică democratică. Ei au reactivat o parte din societatea civilă și formele de mobilizare și comunicare de care aceasta dispunea, utilizând aparițiile la televiziune și organizațiile în care activau. Și totuși, noua *societate civilă*, renăscută din propria cenușă, nu mai constituie neapărat un suport pentru partidele politice pe care într-un fel sau altul le sprijină. Probabil că noua societate civilă nu mai este nici la fel de naivă cum a fost precedentă. În noua societate civilă există partizanate politice de alt tip decât acelea care se manifestau față de așa-numita *opoziție*, din anii dominației FSN și a urmașilor săi. Astăzi, radicalismele sunt mai puțin vizibile, iar opțiunile pro sau contra unora sau altora dintre partidele pendante nu se mai produc în bloc. De asemenea, partidele s-au mai maturizat, beneficiază de piața marketingului politic și publicitar. Capitalul, și el, începe să-și îndeplinească funcția de influențare politică. Ajunsă în ultima vreme o societate bazată pe discursul câtorva lideri, în comunitatea de comunicare reprezentată de societatea civilă de astăzi se aude din ce în ce mai conturat discursul criticii culturii. Acest discurs a însoțit modernizarea României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, a supraviețuit în epoca comunistă și a contribuit la nașterea acelei *societăți civile* care a dominat perioada de tranziție. Motivele, întrebările și practicile criticii culturii au subzistat în comunism în fel și chip, de la teoria formelor fără fond, până la întrebări privitoare la lipsa soarta romanului românesc, de la obsesia excepționalismului ființei naționale, în bine sau în rău, până la nostalgia recunoașterii unui „conducător cultural” în „divinul critic”. Disputa dintre protocronism și sincronism în Epoca Ceaușescu a constituit chintesența acestei

critici a culturii. Din acest punct de vedere este semnificativ că aproape toți adversarii protocronismului s-au regăsit în *societatea civilă*, în timp ce partizanii protocronismului au îngroșat rândurile naționaliștilor și nostalgicilor comuniști. Acest episod din istoria criticii culturii în cultura noastră ar fi meritat aici un spațiu aparte, căci disputa protocronism – sincronism a pregătit terenul nașterii *societății civile*, în așa măsură încât în majoritatea lor covârșitoare protocroniștii au trecut de partea forțelor naționaliste și comuniste, în timp ce adversarii lor s-au constituit în ceea ce denumesc aici chiar *societate civilă*.¹

Modernizare, critica culturii și conducătorul cultural

În context românesc, în procesul modernizării, critica culturii a evoluat într-o direcție originală și particularizantă. Ca și în cazul termenului de societate civilă, voi insista și de această dată, poate prea îndelung și poate prea ocolitor, asupra unei istorii a conceptului, cu scopul de a lămuri cât de cât rațiunile pentru care și modul în care îl utilizez.

Critica culturii a reprezentat la sfârșitul secolului al XIX-lea și, apoi, în perioade mai de început a secolului al XX-lea, nu doar o disciplină în filosofie, cu mare putere de iradiere în viața publică (așa cum a fost cazul Germaniei, de exemplu), dar și o reacție intelectuală și chiar o formă de viață alternativă (dacă ne gândim la boema culturală franceză și cultura vieneză din ultimii ani ai imperiului²), atât în societățile care s-au confruntat cu efectele unei modernizări timpurii, cât și în cele societăți și culturi care s-au confruntat cu o modernizare întârziată și cu consecințele acesteia. Din acest punct de vedere, critica culturii de la sfârșitul secolului al XIX-lea îi cuprinde nu numai pe Baudelaire, dar și pe Nietzsche și Marx, pe John Stuart Mill și pe Titu Maiorescu. Critica culturii a fost, astfel, nu numai o critica a moravurilor, a vieții sociale, a obiceiurilor culturale și din educație, ci și a instituțiilor, a sistemelor politice, a sistemului de valori în sensul cel mai cuprinzător. Poate chiar din această cauză, critica culturii a evoluat pe parcursul secolului al XX-lea dinspre o manieră filosofică de abordare către o manieră mai largă de interpretare în care critica culturală, critica socială, critica moravurilor și critica artistică și-au dat până la urmă mâna într-un concept de bază de cultură interpretat antropologic, așa cum se întâmplă astăzi cu studiile culturale. Căci astăzi este un loc comun ca în judecarea tranziției, de exemplu, dar și a comportamentelor cotidiene cele mai banale, de la aruncatul hârtiilor pe stradă până la participarea politică, de la limbajul băieților din spatele blocului și până la cele mai rafinate *performări* artistice, să fie invocat conceptul de cultură.

În perioadele sale mai timpurii, critica culturii s-a dezvoltat în marginea a ceea ce Jürgen Habermas a denumit proiectul luminist al modernității, în care de astfel și-a avut originea, prin Rousseau³, proiect pe care Jean-Jaques Rousseau l-a contestat într-o privință sau alta și pe care unii dintre criticii târzii ai Luminării, de la Nietzsche la Heidegger, au încercat să-l reformuleze, să-l respingă sau să-l înlocuiască cu altceva. Cultura noastră modernă s-a constituit și ea într-o etapă mai târzie a expansiunii acestui proiect, nașterea sa petrecându-se sub semne zodiacale ale concomitenței încercărilor de împământenire și de critică a lui. Motivele criticii

1 Vezi Katherine Verdery (1994), *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceușescu*, București: Humanitas

2 Vezi Allan Janik, Stephen Toulmin (1988), *Viena lui Wittgenstein*, București: Humanitas, Carl E. Schorske (2001), *Viena fin-de-siècle. Politică și cultură*, Iași: Polirom

3 Vezi Jean-Jaques Rousseau (1987) *Discours sur les sciences et les arts, Lettre à d'Alembert sur les spectacles*, Paris: Gallimard (http://unzsg4.unige.ch/athena/rousseau/jjr_sca.html) accesat 05.04.2007)

culturii au circulat, astfel, dinspre culturi de referință pentru intelectualii români din secolele al XIX-lea și al XX-lea, cum au fost cultura germană și cultura franceză (nu și cea engleză, totuși) către mediul intelectual românesc. De aceea, nu trebuie neapărat să vedem în critica programului luminist o cauză a criticii culturii așa cum s-a petrecut ea în spațiul românesc. E vorba mai curând, de însușirea, mai mult sau mai puțin în cunoștință de cauză, a unui conținut și a unei problematici. Câteva sunt argumentele care pot fi aduse în sprijinul acestei interpretării, a trecerii motivelor criticii culturii în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea în cultura română!

Probabil cea mai sintetică imagine a programului luminist al modernității îi aparține lui Jürgen Habermas.¹ Acesta, pe urmele lui Weber, reîmprospătează accentul pus pe *instituționalizare* culturii ca factor de raționalizare a vieții.² El insistă, pe urmele lui Weber, asupra faptului că trăsăturile cele mai importante ale epocii moderne sunt puse cel mai bine în lumină de proiectul propus de filosofii luminiști. În acest proiect, modernizarea nu figurează ca un proces concret, așa cum este prezentat el în lucrările istoricilor și sociologilor, ci ca un țel cultural. Proiectul modernității, așa cum a fost el formulat în veacul al XVIII-lea de filosofii Luminilor, își propunea dezvoltarea științei, a dreptului și moralității, a artei, în baza unei autonomii date de logica lor internă. Filosofii Luminilor propuneau întrebuițarea culturii, specializate și profesionalizate astfel pentru organizarea și ameliorarea vieții de zi cu zi a oamenilor. Așteptarea lor era că științele și artele vor asigura controlul naturii și, printr-o înțelegere mai profundă a lumii și a omului, vor genera progres moral, instituții drepte și fericire pentru toți.³ Reconstrucția filosofiei luminiște schițată de Habermas urmărește schema weberiană a modernității. Ea preia ipoteza weberiană a separării rațiunii substanțiale exprimată originar în religie și metafizică în trei sfere autonome, știința, moralitate și arta. Potrivit acestei ipoteze în nucleul tare ale modernității se află *instituționalizarea* acestora. În felul acesta, domeniile culturii se despart de religie, în primul rând, și nu se mai subordonează decât propriilor lor țeluri, criterii și valori. În primul rând, instituționalizarea constă în specializare și *autonomizare* în raport cu celelalte sfere ale vieții sociale, pe baza unor standarde și criterii de validitate internă de tip rațional. Astfel, în nici o altă societate decât în societatea modernă occidentală și în acelea în care au adoptat acest model, cultura nu constituie un domeniu autonom, cu propriile sale granițe, valori și criterii. În al doilea rând, instituționalizarea constă în *profesionalizare*. În societatea modernă, cultura generează profesii și calificări. Omul de știință, filosoful, ca și poetul, sunt niște profesioniști. Dimensiunea luministă a instituționalizării a dus la apariția profesiilor culturale, a expertizei științifice, politice și estetice ș.a.m.d. În sfârșit, în al treilea rând, instituționalizare înseamnă *administrarea standardelor și criteriilor autonome de apreciere* în domeniile culturii prin intermediul organizațiilor și comunităților: academii, asociații, comunități, reviste de specialitate etc. Dimensiunea luministă în proiectul modernității schițat de Habermas este dată de idealul întrebuițării cunoașterii specializate în vederea raționalizării stilului de viață. Acest stil de viață, în întregime rațional pretinde două condiții: dezvrăjirea (*die Entzauberung*) lumii exterioare căreia îi corespunde ca într-o oglindă perfectibilitatea (*perfectibilité*) lumii interioare a omului. Deși luminiștii au promovat cu putere acest model, tot ei în calitate de critici au remarcat din capul locului dezechilibrul între raționalizarea vieții sociale exterioare, progresul cunoașterii și viața interioară și au atras, de asemenea, atenția și asupra pericolului reprezentat de raționalizare pentru transfor-

1 Jürgen Habermas (2001) „Modernitate versus postmodernitate”, în Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman (coord.) *Cultură și societate. Dezbateri contemporane*, Iași: Institutul European

2 Vezi Max Weber (1993) *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București: Humanitas, Max Weber (2002) *Politica, o vocație și o profesie*, București: Editura Anima,

3 Jürgen Habermas, *Op. cit.*

mare a vieții interioare, spirituale, morale, a omului. În Occident, critica modernă a culturii s-a învățit, încă de la Rousseau, în jurul acestei asimetrii: insuficiența raționalizării vieții exterioare pentru determinarea unei transformări a vieții interioare. Șlefuit la exterior – barbar în interior, spune Nietzsche.¹ Nemulțumirea care s-a manifestat în critica față de proiectului modernității s-au învățit în jurul ipotezei că raționalizarea lumii și raționalizarea omului în comportamente nu constituie dovezi pentru progresul său intern, spiritual. În pofida creșterii rolului rațiunii în organizarea societății, a ridicării nivelului de trai al individului, omul nu a progresat nici cum din punct de vedere moral. Această abordare se apropie și se desparte de ideea lui Rousseau potrivit căruia progresul științelor și artelor nu este suficient pentru perfecționarea omului, ba chiar este dăunătoare. Se apropie întrucât o acceptă și se desparte prin precizarea celor două dimensiuni ale ființei umane care trebuie conciliate: dimensiunea externă - *civilizația* și dimensiunea internă – *cultura*.

Cultura română participă mai târziu la realizarea proiectului modernității și într-o etapă în care el ajunsese la împlinire. Specificul modernizării românești îl constituie asimetria între preluarea rapidă – o adevărată ruptură – a modelului culturii instituționalizate în domenii autonome, specializate, și profesionalizate, caracteristică proiectului modernității, și întârzierea organizării capitaliste a relațiilor economice și a statului. De aceea, critica culturii în România a fost în primul rând o critică socială, o critică a modernizării, aplecată asupra noilor instituții și, abia în al doilea rând, și mai târziu, o critică a substanței filosofice a proiectului luminist (prin Nae Ionescu, în primul rând, prin Emil Cioran, dar și prin Constantin Noica, de exemplu). În critica română a modernizării, ceea ce este extern ține de procesul de occidentalizare, în timp ceea ce este intern și se strică, în loc să se perfecționeze, trimite la fond, la tradiția autohtonă. Contradicția *forme – fond* stă astfel, la noi, pentru contradicția *civilizație – cultură*, în Apus. În acest cadru, critica română a culturii este o critică a instituțiilor culturale și politice în sensul cel mai larg. Ea se referă, deopotrivă, la standarde, valori, activități specializate și profesioniști ai acestora, dar și la comportamente și instituții asimilate în răspăr cu acestea. Prima ei realizare majoră este teoria formelor fără fond a lui Titu Maiorescu.

Titu Maiorescu își bazează teoria formelor fără fond pe observarea discrepanțelor dintre funcționarea organizațiilor și activităților culturale din România și modelul lor occidental. În pofida adoptării modelului occidental al culturii instituționalizate în domenii autonome, specializate și profesionalizate, el observa la practicienii acestora (oameni de știință, scriitori, artiști plastici, politicieni) lipsa reală de specializare și profesionalizare, precum și lipsa unei minime conștiințe a necesității acestora. Cum exemplifică el, studiile literare sunt lipsite de cele mai elementare cunoștințe despre stil, gramatică și ortografie, cele istorice de metodă științifică, iar politicienii sunt lipsiți de conștiința menirii lor. Alegând exemple din istoriografie, el arată ca diferite ipoteze privind originea latină a poporului român sunt susținute printr-o argumentație care dovedește necunoașterea regulilor demonstrației științifice. Maiorescu nu condamnă ignoranța și neputința ca atare, ci pretenția unor asemenea studii de a fi recunoscute drept produse ale unei activități specializate și profesionalizate „ca realizări de știință valabile”.

Cauzele acestei stări de lucruri sunt preluarea „formelor exterioare ale civilizației occidentale”, preluarea de instituții culturale (Academie, universități, colegii, partide politice, constituție), fără suportul unor activități culturale specializate și profesionalizate care să se fi dezvoltat independent în societatea românească: „Înainte de a avea o umbră măcar de activitate științifică originală, am făcut

¹ Friedrich Nietzsche (1994) *A doua considerație inoportună: despre folosul și neajunsurile istoriei pentru viață*, București: Ararat

Societatea Academică română, cu secțiunea filologică, cu secțiunea istorico-arheologică și cu secțiunea științelor naturale și am falsificat ideea academiei. Înainte de a avea artiști trebuincioși, am făcut conservatorul de muzică; înainte de a avea un singur pictor de valoare am făcut școala de belle-arte ... și am disprețuit și am falsificat toate aceste forme de cultură.¹ Pe baza unor asemenea observații și prin compararea lor cu cerințele reieșite din proiectul modernității, Titu Maiorescu a descris modernizarea societății românești din perioada secolului al XIX-lea drept creare de forme fără fond. El apreciază că formele sunt incapabile să-și creeze fondul și că o consolidarea a formelor goale va avea drept consecință distrugerea posibilității apariției unor forme viabile în viitor.

Teoria formelor fără fond, tema centrală a criticii românești a modernizării, reflectă punct cu punct dificultățile implementării modelului științei, dreptului, artei, literaturii și politicii instituționalizate în societatea românească. Potrivit acestei tematici, formele culturale instituționalizate în societatea românească nu corespundeau criteriilor specifice ale evaluării activităților culturale specializate și profesionalizate caracteristice proiectului modern și modelului lor occidental. Totuși teoria formelor fără fond nu a apărut pe un teren gol. Ea reprezintă un prim apogeu al criticii care a însoțit modernizarea societății în secolul al XIX-lea.² Acest gen de critică a fost în același timp un agent al modernizării, contribuind la clarificarea opțiunilor și la orientarea acesteia. Probabil că cele mai importante rezultate ale ei au fost stabilirea formei limbii literare și realizarea unui canon literar național (ceea ce nu-i puțin lucru), iar ceva mai târziu înnoirea cultură reprezentată de modernism și avangarda literară și artistică, care poate fi pusă sub semnul sincronismului lovinescian, ca reacție față de teoria formelor fără fond. Critica românească a modernizării, așa cum apare ea în teoria formelor fără fond, și critica ulterioară care pornește de la aceasta, uneori chiar și contrareacțiile de tipul sincronismului, discută mai ales carențele culturii instituționalizate în varianta românească, fără să identifice în dimensiunea luministă a proiectului modernității opțiunea culturală programatică. Astfel, deși proiectul modern a rămas modelul normativ după care criticii partizani ai modernizării au judecat realitățile românești, aceștia au căutat să legitimeze necesitatea introducerii structurilor moderne în societate românească prin invocarea legilor. Eugen Lovinescu, vorbește despre o lege a sincronismului potrivit căreia civilizația se transmite prin imitație de la o cultură la alta³, iar Ștefan Zeletin, de exemplu, de legile dezvoltării capitalismului.⁴ Abia criticii cei mai înverșunați ai modernizării, cum a fost Nae Ionescu, au sesizat rolul esențial jucat de dimensiunea luministă în asumarea telurilor transformării României în sensul societății moderne. El a văzut însă în proiectul modern un proiect raționalist și luminist, creație a protestantismului, care nu ar fi fost potrivit cu ortodoxismul românesc.⁵

În concluzie, în România critica modernizării se confundă până la identificare cu critica culturii și are drept motiv central pătrunderea formelor moderne în instituții și în viața de zi cu zi. Ștefan Zeletin a sesizat acest aspect. El scrie că „spiritul român are o înclinație aproape morbidă de a privi toate așezămintele României moderne ca netemeinice, nesănătoase, netrainice: scurt, de a arăta că nu se împacă nici într-o privință cu felul cum este țara noastră acum. Criticism social, criticism politic, criticism cultural – atâtea forme sub care străbate în deosebite laturi ale vieții noastre sociale atitudinea negativă și dizolvantă, împiedicând desfășurarea

1 Titu Maiorescu (1864) „În contra direcției de astăzi în cultura română” (1868), în *Critice*, București: Minerva, vol. 1, pp. 162 - 163

2 Vezi Garabet Ibrăileanu (1984) *Spiritul critic în cultura românească*, București: Minerva.

3 Vezi Eugen Lovinescu (1992) *Istoria civilizației române moderne*, București: Minerva, 3 vol.

4 Vezi Ștefan Zeletin (1999) *Burghezia română*, București: Humanitas

5 Vezi Nae Ionescu (1990) *Roza vânturilor*, București: Editura roza vânturilor, 2 vol.

normală a activității creatoare.”¹

Acest criticism a produs nu doar motive cum ar fi formele fără fond, ci și un model de critic cultural – ceea ce Tudor Vianu a numit „conducător cultural”: „Lipsită de directiva sigură a tradițiilor, cultura noastră a început de la o vreme să se cugete pe sine, pentru că ea nu mai funcționează cu forța inconștientă a instinctelor. Atunci a apărut în literatura noastră acea preocupare despre ceea ce suntem, cugetarea asupra culturii românești și asupra ținutelor ei. Toți gânditorii noștri de seamă și-au pus această problemă. Ceea ce este încă mai interesant este că în ansamblul vieții noastre sociale a apărut un tip intelectual al cărui corespondent nu-l găsim cu ușurință în alte culturi, și anume tipul omului de cultură care nu cultivă numai o specialitate științifică anumită ci care reflectează la destinul global al culturii noastre și care se simte răspunzător de întreaga orientare a civilizației țării. În Franța, în Anglia, în Germania veți găsi mai degrabă tipul intelectualului mărginit în specialitatea lui. La noi, vom găsi desigur și acest tip, dar nu el ocupă primul plan al importanței culturale, ci conducătorul cultural, acela care caută sau crede că a fi găsit soluția globală a întregii probleme de cultură a țării.”²

Conducătorul cultural este și nu este ceea ce alții au numit critic de direcție. Conducător cultural este un expert, un specialist și un profesionist care crede, pretinde că deține criteriile adevăratei culturi occidentale (sau numai ale adevăratei culturi) pe care le aplică culturii naționale, cam de sus și în mod global. Însă conducătorul cultural nu este doar un îndrumător al culturii, ci și un îndrumător al tineretului intelectual și un far al procesului civilizației. Titu Maiorescu, Eugen Lovinescu, Nicolae Iorga, Nae Ionescu, George Călinescu, Constantin Noica au fost sau au năzuit să fie asemenea conducători culturali. În perioada comunistă, mai ales în ultima ei parte, conducător cultural a fost criticul literar. Poate că nu întâmplător, după 1989, Nicolae Manolescu a capitalizat cel mai intens poziția sa culturală. Ba chiar la începuturile carierei sale de om politic, a evocat în sprijinul deciziei sale modelul lui Maiorescu. Cu toate aceste trebuie spus că Nicolae Manolescu a fost mai degrabă ales, desemnat de către ceilalți drept conducător cultural, decât a pretins vreodată că ar fi fost sau ar fi rămas ceva asemănător.

În orice caz, modelul conducătorului cultural este o parte integrantă a culturii noastre moderne. În ultima vreme, aspiranții mai noi la acest rol, migrează din ariile sofisticate ale culturii în zone mediatizate și atrăgătoare, cu un public oricum mai larg decât acela al lucrărilor de specialitate. Conducătorul cultural de ultimă oră vrea să fie în același timp scriitor, profesor, filosof analitic și gânditor existențialist, manager, vedetă de televiziune, politolog și critic de artă, înalt funcționar de stat și, în același timp, opozant înverșunat al guvernului etc.

Societatea civilă și critica culturii

Grupajul consacrat schițării unei ideologii conservatoare, apărut nu demult în 22, se așează sub semnul criticii culturii, așa cum s-a refăcut și a continuat să evolueze această dimensiune a culturii naționale după prăbușirea comunismului. Cercetând conformitatea formelor politice românești cu formele occidentale, noua încercare vizează constituirea unui cadru ideologic de natură liberală și creștină, etichetat drept conservator, care să constituie o bază pentru coagularea forțelor politice de dreapta. Deși proiectul pare să vină în primul rând în sprijinul noii aripi desprinse de PNL, Partidul Liberal Democrat, totuși, în același timp, el apare ca un

¹ Ștefan Zeletin, *Op. cit.*, p. 19

² Tudor Vianu (1982) „Filozofia culturii” în *Studii de filozofia culturii*, București: Editura Eminescu, pp. 349-350

proiect destinat perioadei de după o eventuală fragmentare sau dispariție chiar a PNL, ca urmare a eșecului său la guvernare.

Reprezintă, însă, un grupaj de articole (după câte se pare, pe deasupra și lipsit de ecouri notabile) dintr-o revistă oricât de serioasă, un punct important în evoluția implicării intelectualilor în viața publică? Este el semnificativ în vreun fel? Răspunsul meu este afirmativ, deoarece avem de-a face cu *primul proiect girat de societatea civilă însăși care abandonează programatic scopurile și misiunea civică asumate de intelectualitate după căderea comunismului*. Tematic, în spiritul tradiționalei critici a culturii, noul proiect încearcă să pună în ordine exteriorul cu interiorul, integrarea europeană și viața politică internă, occidentalizarea cu fondul nostru, necorupt de tarele mai noi sau mai vechi ale aceluiași Apus, ținut totuși drept model. Structural, în limitele deja istorice ale criticii culturii, este *un proiect al experților, al cunoscătorilor, al occidentalizaților în cunoaștere*, al unui fel de nou conducător cultural colectiv care nu mai vede în dezvoltarea societății civile un obiectiv dezirabil al evoluției societății românești. Nemulțumiți că instituțiile politice de tip occidental introduse în România sunt departe de a fi implementate în măsura și în modul în care se cuvin, autorii proiectului propun o nouă misiune pentru intelectualitatea de la noi: realizarea unei autentice forțe de dreapta pe scena politică.¹ Personalități cu profiluri intelectuale diferite, ei sunt împreună partizani necondiționați ai unui liberalismului economic și politic occidental, și, în același timp, critici ai evoluțiilor moderne și post-moderne ale acestui model! Dacă până de curând se părea că, ideologic și politic, nu dreapta reprezintă o problemă în România, căci tradițiile și opțiunile intelectuale la noi ar fi nesmintite în întregime de dreapta², din acest proiect aflăm, dimpotrivă, că stânga ar fi lipsită de probleme, iar dreapta, o formulă încă necoagulată și inconsistentă. Prin urmare, adevărat problemă constă în delimitarea unei drepte politice românești, intelectuale și politice, împărțită acum între diferitele doctrine de dreapta, în raport cu o stângă bine definită și consolidată. Proiectul este girat de Virgil Nemoianu.³ Acesta, deși afirmă că personal nu știe mare lucru despre politica românească și nu înțelege relațiile dintre Bănescu și Tăriceanu, se arată pur și simplu cucerit de Platforma și programul noului Partid Liberal Democrat. Platforma PLD n-ar fi doar un eveniment politic, ci și unul ideologic, în sensul tare, cultural, al cuvântului, căci ar implica „și doctrinele, în loc să se mărginească la obișnuitele împunsături personale sau la dezacordurile politice obișnuite”. Totodată, aceste documente de partid, luate ca un punct de plecare, îl îndeamnă pe Virgil Nemoianu să se gândească la anumite schimbări care ar putea avea loc pe scena politică.

Gestul său de a trage într-un context cultural mai cuprinzător o platformă ideologică ar trebui salutat! De asemenea, trebuie să fim de acord că, în general, partidele de la noi sunt lipsite de doctrină (sau, poate, mai exact spus, membrilor unui partid nu le este prea clară doctrina pe care partidele din care fac parte o reclamă). Multă vreme, doctrina a fostă văzută ca un aspect formal al activității partidelor și, nu de puține ori, ideea că doctrina este importantă pentru electorat și activitatea acestora a fost luată în derâdere. Teza că în climatul politic din România,

1 Se înțelege că vorbind despre intelectuali, mă refer mai curând la o identitate de grup decât la una privind indivizii. De altfel, Virgil Nemoianu consideră ceva de la sine înțeles că oameni precum „N. Manolescu, Th. G. Pavel, M. Zamfir, G. Grigurcu, Monica Spiridon” împărtășesc convingeri de centru-dreapta, la fel cum regretă lipsa contribuțiilor mai tinerilor Sorin Antohi, Cristian Bădiliță, Andrei Brezianu, Sanda Cordos, Aurelian Crăiuțu, Ion Ică, Augustin Ioan, Robert Lazu, Silviu Rogobete.

2 Gaspar Miklos Tamas (2001) „Scrisoare către prietenii mei români”, în *Dilema*, nr. 416 (16-22 feb 2001)

3 Virgil Nemoianu (2007) „Introducere” *Polul de centru-dreapta*, Suplimentul revistei 22, anul XV (882) (02 februarie - 08 februarie) (<http://www.revista22.ro/html/index.php?art=3424&nr=2007-02-02/> accesat 05.04.2007).

importante nu sunt doctrinele, ci personalitățile, este larg acceptată (dacă n-am presupune că doctrina de partid este înțeleasă într-un manieră cu totul formală, ar fi greu de înțeles cum un întreg partid social-democrat s-a transformat peste noapte în partid popular, e cazul PD, fără ca măcar un singur membru, darmite un grup, să se fi împotrivit într-un fel sau altul). De altfel, mulți analiști politici au scris și continuă să scrie doctrine și programe la comandă. Unii chiar își revendică rolul de doctrinari de partid, iar multor oameni politici nu li se pare nimic nelalocul lui în a încredința cuiva scrierea doctrinei, a programului de guvernare ș.a.m.d. În aceste condiții, o dezbatere publică în legătură cu doctrina unui partid trebuie remarcată favorabil. Dar proiectul prezent în paginile revistei 22 este important și prin faptul că filosofi, ideologi, istorici, economiști, teologi și comentatori adună sub o umbrelă politică toate discursurile prezente în critica culturii de astăzi, discursuri pe care le putem identifica cu ușurință în revistele culturale, în ziare și emisiuni de televiziune, într-un cuvânt în spațiul public: discursul filosofic, discursul expertului, discursul ideologului, al comentatorului politic, al moralistului. Argumentele aduse în discuție nu seamănă deloc cu cele din *Federalistul*. Mai de grabă, fiecărui discurs specializat în parte îi poate fi atribuită specificația „ – literar”, în sensul „filosofico-literar”, „ideologico-literar” etc., „ – literar” stând în asemenea expresii pentru stilul dintotdeauna al criticii culturii de la noi care plasează ambiția literară, în sensul artistic al termenului, în domenii care, prin definiție, nu o presupun. În fine, voi considera intervențiile din 22 drept contribuții de critică a culturii, dar le voi prezenta în continuare, criticându-le la rândul meu acolo unde cred că e cazul, mai de grabă din punct de vedere politic, decât cultural. Încerc, astfel, să pun mai bine în evidență semnificația acestei recente încercări de a fixa o nouă misiune pentru intelectualitate, dincolo de sfera societății civile. Din punctul meu de vedere, această încercare este benefică și lipsită de beneficii deopotrivă. Benefică, întrucât deschide calea unei abordări în cunoștință de cauză a activității politice (câți politicieni de la noi sunt interesați de teoria și știința politică, dincolo de trainingul electoral și de chestiuni de imagine?) și lipsită de beneficii, câtă vreme ar putea delegitima pe termen lung inițiative necesare ale societății civile față de un eventual stat abuziv.

Contribuția cea mai de seamă din proiect îi aparține lui Virgil Nemoianu. El pare să fie acela care, în pofida unei declarate lipse de informații privind societatea românească și politica de la noi, a simțit nevoia să aducă în discuție o problemă serioasă, sugerată de „interesanta Platformă dată publicității la finele anului trecut.” Reflecția sa se înscrie de departe în linia obișnuită a criticii culturii, în care critica modernității se desfășoară sub forma criticii modernizării și a comparației cu Occidentul. În această figură de gândire cuprinzătoare, Occidentul este prezentat în sens normativ drept criteriu, standard și exemplu de urmat. În viziunea lui Virgil Nemoianu, după al doilea război mondial, Vestul ar fi reușit ceva formidabil, și anume blocarea manifestării extremismelor de dreapta și de stânga (eliminarea radicalilor). Acest succes ar fi explicabil printr-o înțelepciune comună a elitelor politice și a electoratului care, împreună, ar fi schimbat „destul de prompt situația” de după război. În țările occidentale, după război, electoratul și elitele politice ar fi luat decizia de a constitui partide social-democrate moderate și ample partide de dreapta. Este destul de complicat să înțelegem cum s-au luat asemenea decizii, dar am putea reformula spunând că în societățile respective s-au coagulat o cale moderată de dreapta și o cale moderată de stânga, eliminându-se astfel din jocul politic extremele. Totuși, opțiunea pentru moderație a fost o chestiune pragmatică, o renunțare, o chestiune de prudență, și nu o schimbare peste noapte a convingerilor, lasă să se înțeleagă autorul articolului din 22. „Amplele partide” s-ar fi format nu printr-o grupare potrivit convingerilor sau prin coagularea intereselor, ci prin autoreformarea înțeleaptă a societății pe axa stânga moderată – dreapta moderată. Întrucât ipoteza alegerii înțelepte, pragmatice, este greu de susținut, iar descrierea

destul de schematică printr-o structură ideologică unidimensională stânga - dreapta nu poate fi exemplificată în multe cazuri (cum s-a *moderat* stânga, până în anii 70, în Italia și în Franța?), cred că descrierea pe care ne-o oferă Virgil Nemoianu trimite mai degrabă la anumite procese politice din Spania post-franchistă, poate (din cauza asimetriei sociolisto-comuniste) din Portugalia, din Italia post-musolineană chiar, din Germania Federală, desigur, și poate din Grecia, în care s-a realizat o pacificare formală stânga – dreapta, după dictatura coloneilor. Modelul stânga moderată – dreapta moderată este un tip ideal încadrat în teoria votantului mijlociu, în vreme ce bipartidismul admirat de Virgil Nemoianu pare a fi unul de nuanță corporatistă, pluripartidistă, diferitele grupuri cu orientare de stânga sau cu orientare de dreapta negociind un compromis ideologic: „sistemul bipartid era întemeiat pe coexistența unor grupuri cu autonomie mai mare sau mai mică în interiorul aceluiași partid, grupuri care negociau, tenace, dar de bună credință de obicei, definirea orientării generale”. Acest model, destul de curios dacă se pretinde empiric, în care un sistemul pluralist devine bipartidist prin federalizare internă a doctrinelor în sens larg, iar distanța ideologică dintre partide se reduce prin moderare negociată, ar trebui urmat de țările care se refac acum politic după căderea comunismului și, împreună cu ele, și de România. Căci, potrivit lui Virgil Nemoianu, țările din Europa Centrală și de Est se află în chiar în fața aceleiași probleme: pulverizare a forțelor care împărtășesc doctrine compatibile sau creștere în unitate. El propune sistemul de mai sus, nu în calitatea de specialist, ci „amatoricește” și sugerează că singura problemă importantă a societății noastre o reprezintă însușirea acestui model. Măsurile împotriva fumatului, interzicerea icoanelor în școli, „zgomotele mediilor de comunicare”, paradele homosexualilor etc. și chiar „trâmbițele alianțe militare” nu vor conduce la „nivelurile cele mai dezirabile ale modernizării accelerate”. Modernizarea la niveluri dezirabile se va putea petrece doar în cadrul unui echilibru asigurat de contrabalansul dintre un pol socialist și unul liberal. Polul socialist, consideră Virgil Nemoianu, există și este reprezentat de o mașinărie politică bine articulată, la nivel central și local, și de oameni politici redevabili precum Ion Iliescu, Răzvan Theodorescu, Adrian Năstase, Mircea Geoană și diverșii baroni locali (așa se vede de peste Ocean și poate se vede bine). Polul de dreapta este slab și lipsit de rețele necesare la nivel central și local oricărei mișcări politice de amploare. De aceea, renunțând la a privi în trecut, forțele fărămițate de dreapta ar trebui să se reunească într-o federație. Federalizarea n-ar reprezenta o noutate pe scena politică românească, pentru că, istoric, și în Partidul Conservator și în Partidul Liberal, diferitele orientări au coexistat de-a lungul timpului. Prin urmare, am putea avea o forță unită în dreapta spectrului politic, în care diferitele facțiuni și-ar putea păstra orientarea ideologică și chiar o anumită formă de independență. Care ar fi acest forțe?

Federalizarea este privită, mai întâi, ca o chestiune ideologică. Potrivit lui Virgil Nemoianu, în România, ar exista, astăzi, mai multe feluri de orientări liberale de bază: libertarianismul, liberalismul clasic și un liberalism socio-popular care și-ar avea originea într-o tradiție doctrinară Rawls – Habermas. De asemenea, ar mai exista un liberalism aflat undeva foarte aproape de conservatorism și creștin-democrație. Cred că această fotografie este departe de realitate și nu doar din cauza alăturării lui Rawls și Habermas¹, atunci când discutăm de un liberalism, totuși, de tip european, în care opțiunile economice sunt determinante. Dar cam toate orientările ideologice identificate de Virgil Nemoianu sunt într-un stadiu

1 Deși în cunoscuta polemică dintre Rawls și Habermas acesta din urmă se recunoaște ca făcând parte din aceeași familie ideologică cu Rawls, totuși originile lui Habermas, vizibile metodologic și în idealurile politice, se trag, vrem nu vrem, din marxism (v. Jürgen Habermas (1995) „Reconciliation through the public use of reason: remarks on John Rawls's Political Liberalism” și John Rawls, „Reply to Habermas”, în *The Journal of Philosophy*, XCII, 3, martie)

incipient și neclar, departe de a fi naturalizate. Libertarianismul, de exemplu, este încă într-o perioadă de conspecte și note de lectură. Care ar fi oamenii politici care profesează idei libertariene? ¹De asemenea, îmi este teamă că creștin-democrația, deși are mulți partizani, nu prea are doctrinari. Se poate vedea cu ochiul liber că dezbaterile cu privire la asemenea orientări ideologice este timidă, iar dezvoltarea și rafinarea lor în context românesc sunt practic absente. De aceea și aderarea la ideologii, cum spuneam, este mai de grabă formală, cazul cel mai relevant fiind acela al Partidului Democrat. Dincolo de adoptarea orientării populare, care dintre poziționările PD în probleme de bază ale societății românești se sprijină pe ideologia pe care o proclamă? De altfel, dacă zumzetul ideologic se aude cât de cât în anumite cercuri de dezbateri, nu același lucru se poate spune despre partide, unde domnește o liniște apăsătoare. Care sunt rezolvările libertariene, populare, liberale, conservatoare etc. față de corupție, adică față de tema politică a zilei propuse de doctrinari sau de partide? Doctrinile politice nu reprezintă un subiect al dezbaterii politice sau al dezbaterii publice mai largi, iar frământările ideologice sunt departe de a caracteriza viața politică a vreunui partid.

Virgil Nemoianu nu remarcă, totuși, mai apăsător curentul liberal pur și simplu, probabil singurul curent ideologic mai precizat din spectrul politic actual, reprezentat, orice s-ar spune de PNL. PNL este, din orice perspectivă am întoarce lucrurile, partidul cu o doctrină cât de cât clară, conformă cu o tradiție doctrinară naturalizată în spațiul nostru politic și în cadrul căreia există de bine de rău dezbateri nu doar în cercurile intelectuale, ci și în cele politice. Virgil Nemoianu preferă să descopere în interiorul acestui liberalism mai împlinit doar nuanță conservatoare pe care o ilustrează prin profilul ideologic al lui Alexandru Paleologu, cel din ultimul deceniu de viață. Aceasta este indicat, de altfel, ca un antemergător pentru grupul de tineri intelectuali cu care face echipă în scrierea și lansarea manifestului intelectual și politic de centru – dreapta. Pomenit la un moment dat, Alexandru George ar fi fost, poate, un nume la fel de nimerit când vine vorba de liberalismul românesc actual (gândirea liberală de la noi). Cel care a avut un ochi atent asupra dezbaterii de idei și nu s-a rezumat la comentariul politic din presa de mare tiraj, nu se poate să nu fi remarcat că Alexandru George este un gânditor politic al perioadei de tranziție care nu s-a abătut în judecăți de la principiile liberalismului, oricum le-am întoarce.² În treacăt fie spus, dacă mediul intelectual de la noi ar fi vibrat la idei, iar oamenii politici ar fi fost cu adevărat interesați de reflecția politică (mi-e teamă că nu dau un ban pe ea), atunci numele lui Alexandru George ar fi fost amintit ceva mai des. Este adevărat însă că opiniile curat liberale ale lui Alexandru George nu prea rimează cu liberalismul conservator propus drept bază minimală a unei viitoare coaliții de centru – dreapta: subsidiaritate și descentralizare, demnitatea persoanei umane, legătura dintre libertate și tradiție, dintre individ și grup și „colaborarea respectuoasă și afirmativă dintre credință în transcendent și funcționarea pragmatică a societății”.³ Acest tip de conservatorism, consideră Virgil Nemoianu, ar asigura o justă cumpănă între cerințele modernizării și cele ale păstrării memoriei, solida-

1 O viziune mai optimista cu privire la starea libertarianismului o puteți desprinde tot dintr-un supliment 22, *Libertarienii* (v. <http://liberalism.ro/media/libertarienii.pdf>/accesat 11.02.2007)

2 Vezi de exemplu Alexandru George (1997), *În istorie, în politică, în literatură*, București: Editura Albatros, Alexandru George (1999), *Pro libertate*, București: Editura Albatros etc. Semnalează că unul dintre contributorii proiectului politic pe care îl discut aici a publicat de curând, chiar în aceste zile când finalizez acest text, un articol dedicat lui Alexandru George: Ion Stanomir (2007), „Un intelectual burghez: Alexandru George”, *Ideii în dialog*, nr. 3, martie 2007 (<http://www.romaniaculturala.ro/Pages/Eseuri.aspx> / accesat 11.04.2007)

3 Virgil Nemoianu (2007) „Introducere” *Polul de centru-dreapta*, Suplimentul revistei 22, anul XV (882) (02 februarie - 08 februarie), <http://www.revista22.ro/html/index.php?art=3424&nr=2007-02-02> / accesat 05.04.2007.

rităților locale, istorice, sociale, culturale și umane. O asemenea doctrină ar recunoaște, în spiritul liberalismului anglo-saxon, imperfecțiunea naturii umane, ar limita puterea statului, ar așeza proprietatea drept piatră unghiulară pentru societate și ar respinge din capul locului „corectitudinea politică”.

Din păcate, Virgil Nemoianu nu arată cum ar putea deveni o bază minimă de colaborare sau de reprezentare pentru un viitor pol liberal atotcuprinzător, genul acesta de conservatorism, cu accente comunitariene și creștin-democrate, programatic declarat și, prin aceasta, oarecum parohial, împotriva corectitudinii politice.

Această propunere ideologică ce încearcă să creeze un cadru pentru cam toate orientările politice existente sau presupuse care își reclamă în mod deschis și legitimator descendență liberală în sens politic (și nu cultural cum ar face-o, de pildă, și social- democrația) este însoțită de un colaj alcătuit din mărturii personale, amintiri, analize politice și studii teoretice: Teodor Baconsky, „Dreapta mărturisire”, Ioan Stanomir, „O educație în spiritul libertății”, Dragoș Paul Aligică, „Doctrina dreptei românești: provocări și direcții”, Gelu Trandafir, „Pledoarie pentru recuperarea dreptei creștin-democrate”, Traian Ungureanu, „La dreapta prin realism”, Cassian Maria Spiridon, „Un posibil *modus vivendi*”, Eugen L. Nagy, „Despre fundamentele politicii”, Mircea Platon, „Pentru o politică la scară umană”, Toader Paleologu, „Liberalul”.¹

Conservatorism, liberalism, creștin-democrație (libertarianism?)

Din intervenția lui Teodor Baconsky se înțelege că o bază de consens în viitorul pol politic liberal trebuie să fie anticomunismul. În acest sens el evocă și încearcă să explice pozițiile anticomuniste ale generației încă de mijloc prin tendința de a idealiza perioada interbelică pe care o descrie drept „naționalism” și ca o reacție față de comunism. În cazul său, conservatorismul ar fi un accident existențial. Accident pentru că prăbușirea comunismului ar fi putut să fie sau să nu fie și poate atunci opoziția față de comunism ar fi luat alte forme. După căderea comunismului a lăsa lucrurile să rămână așa cum au ajuns să arate ar însemna o trădare față de generațiile viitoare, față de proprii copii. Personalizarea acestei variante de „luptă cu sistemul” împinge totuși la dreapta și nu așa cum ne-am fi putut aștepta la stânga, pentru că stânga, afirmă Teodor Baconsky, „e prima și singura beneficiară a capitalismului”. Noul proiect politic n-ar mai fi consacrat redistribuirii fondurilor, ci unei cimentări valorice într-o majoritate care dorește inaugurarea unui nou ciclu istoric. România are nevoie de un „respiro de dreapta” petrecut o dată cu integrarea europeană, așa cum s-a întâmplat în Portugalia, când partidele de stânga aduse la putere de căderea dictaturii lui Salazar au pierdut puterea. Unificarea la dreapta, față de o stângă ce se revendică în continuare mai de grabă de la Gheorghiu Dej, decât de la Titel Petrescu, este o necesitate. Dacă „acest mare proiect va capota, ne vom pierde, iarăși, dreptul de a fi noi înșine și solidaritatea de a fi mai buni.”

Pe același ton, Ion Stanomir identifică un mod de funcționare a politicii românești în care personalitățile și logica atașamentului față de acestea sunt mai puternice decât instituțiile și coerența opțiunilor. Pe fondul unei descrieri vii și bine conturate a scenei politice de astăzi, din care, până la urmă, nimeni și nimic nu iese tocmai bine, Ion Stanomir schițează o istorie a eșecurilor succesive de a reînoda și reinventa tradiția politică întreruptă în 1938 de valul dictaturilor și, mai apoi, de totalitarismul comunist. Sunt criticate Partidul Conservator și Partidul Democrat pentru incoerența dintre genealogia doctrinară și opțiunile ideologice către actualele lor familii politice europene, liberală la primul, populară la al doilea, dar mai

¹ *Polul de centru-dreapta*, Suplimentul revistei 22, anul XV (882) (02 februarie - 08 februarie), <http://www.revistaz22.ro/html/index.php?art=3424&nr=2007-02-02> / accesat 05.04.2007.

ales Partidul Național Liberal, adept al social – liberalismului (Theodor Stolojan și Teodor Meleșcanu sunt considerați emblematici pentru această orientare ce trădează credințele originare atribuite venerabilului partid). Ținând cont de aceste eșecuri și ambiguități, societatea românească trebuie să reinventeze politicul și identitățile ideologice, iar din acest punct de vedere, trebuie să conchidem că un cadru ideologic de tipul aceluia care ni se propune este parte a unui asemenea proces.

Dragoș Paul Aligică pleacă de la ideea că doctrinele partidelor dreptei democratice contemporane – cunoscute și ca partide de centru-dreapta – pun două mari aspecte în evidență: o recuperare a liberalismului clasic individualist, pe de o parte, și o reformulare a unor teme conservatoare legate de rolul comunității, al familiei și al religiei, pe de altă parte. Această orientare ar fi schimbat în cursul ultimilor 20 de ani discursul politic occidental. Care este stadiul și locul dreptei din România în cadrul acestui proces mai general de schimbare ideologică? Încercând să răspundă acestei întrebări, Dragoș Paul Aligică propune o angajare în dezbatere în așa fel încât „clarificarea doctrinara” să nu fie ca o „decizie sinodala, ci ca un proces asociat dialogului public”. Aceasta clarificare nu cade în sarcina politicianilor, ci în sarcina intelectualilor, publiciștilor și comentatorilor politici, pe care Dragoș Paul Aligică îi asociază unei „clase intelectuale având interesul, intenția și capacitatea de a se angaja în acest proces”. De fapt, el vede în existența unui asemenea clase o precondiție a întregului proces de clarificare doctrinară (existența unei clase intelectuale), o a doua precondiție fiind o infrastructură instituțională formată din „organizații, publicații și canale mass-media și de comunicare”. Abia când aceste precondiții ar fi satisfăcute, abia atunci s-ar putea vorbi de pașii și elementele procesului propriu-zis de dezbatere. Din păcate, constată autorul, aceste precondiții au o prezență încă „fragilă” și propune un fel de program de cercetare prin care s-ar putea „identifica fațetele, școlile de gândire sau curentele de idei existente sau cele ce ar putea fi coagulate pornind de la elementele existente.” Autorul însuși identifică, fără să exemplifice, un curent conservator care ar pleca de la tradiția europeană, un conservatorism occidental, și un altul care se revendică de la conservatorismul clasic românesc. Alături de Virgil Nemoianu, el descoperă în liberalismul românesc fațete libertariene, clasic liberale și liberal-conservatoare. Programul de cercetare și programul politic schițat de Dragoș Paul Aligică își propun să lămurească, să faciliteze un consens și să lipească una lângă alta toate aceste piese pentru a obține în mozaicul lor o dreaptă românească. Piese sunt, lasă să se înțeleagă el, totuși prea numeroase și prea sfărâmcioase pentru a se aduna într-un desen coerent. Ca și în cazul articolului articolului semnat de Virgil Nemoianu și în articolul lui Dragoș Paul Aligică este destul de neclar cum și unde sunt identificate elementele conservatoare, unde se manifestă politic libertarienii și în ce ar putea consta liberalismul – social (poate e o impresie greșită, dar uneori se dă de înțeles că liberal-social ar fi PNL, *social* pentru că nu ar fi tocmai consecvent în politica sa liberală). Sunt toate acestea, curente politice, sunt ele curente de idei, sau sunt doar încercări izolate de a pune în discuție, în diferite cercuri, diferite ipoteze? Discuția libertariană, de pildă, care este cea mai înaintată, atât cât este, nu are nici un ecou dinspre partidele politice, la fel cea conservatoare. Este adevărat că nu ar fi neapărat nevoie de contribuții teoretice românești la libertarianism sau conservatorism pentru a avea curente de idei și chiar curente politice care se raportează la asemenea doctrine, cum la fel de adevărat este că s-ar putea să existe politici social-liberale fără ca artizanii acestora să fie prea conștienți de natura lor. Dar cum ar putea să negocieze pragmatic și în ce cadru, gânditori libertarieni, liberali de câte feluri sunt ei și diferite curente conservatoare, când unii au, iar alții nu au partid? Cercurile de dezbatere și grupurile de inițiativă, confreriile între cei care împărtășesc aceleași convingeri etc. nu sunt suficiente, nu constituie masa critică necesară declanșării unui curent de idei, a unei debateri publice și cu atât mai puțin a unui curent politic ceva mai așezat, cum

măcar în teorie ar trebui să fie unul de o nuanță conservatoare. Sesizând inconsistența, Dragoș Paul Aligică vede un prim pas de făcut în construirea aparatului conceptual și ideologico-simbolic – ceea ce aduce întregul proiect, cum spuneam, în stadiul unui proiect de cercetare.

Gelu Trandafir identifică, în mod corect după opinia mea, problemele dreptei românești. E vorba de sectarism și de necesitatea urgentă a unor măsuri de reducere a consecințelor electorale ale luptelor interne. Propunerea lui este confederarea forțelor de dreapta pe baza principiului retragerii statului din societate și al descentralizării. Gelu Trandafir propune o structură bazată de o unitate minimală, care să se opună stângii, inspirată din activitatea partidelor din Parlamentul European. Sectarismul dreptei românești, observat de Gelu Trandafir, derivă tocmai din inconsistența ei doctrinară. Tutorii dreptei, am putea adăuga la cele scrise de Gelu Trandafir, au prea multe idei și au prea multă mică inițiativă. Nimeni nu se gândește, de exemplu, la consolidarea a ceea ce există. Failibilitatea nu intră în vocabularul lor politic și nu îndeamnă niciodată către o practică descrisă de un asemenea vocabular. Aceștia, fiecare în parte, vor să dea direcția, să inventeze tot timpul nuanțe ideologice și să proiecteze, în spirit conservator de bună seamă, noi „construcții politice”.

Textul lui Traian Ungureanu este al unui militant. După părerea lui „cadrul politic de bază al României postcomuniste e glandular, masificat și preconceptual”. De aici, remanența extraordinară, aproape transistorică a formulei care duce de la FSN la PSD, „peste violentul Iliescu, scindări, scandaluri și lăcomia țarigrădeană a lui Năstase.” Asemenea metafore, nu neapărat de respins atunci când vine vorba de analiza politică, mai ales la noi, unde singurul ghidaj metodologic este constituit de pregnanța expresiei literare (o verificare în plus a tezei criticii culturii), sunt într-un fel exemplare pentru stadiul clarificărilor doctrinare promise. Dincolo de propozițiile memorabile, ca formulă stilistică, tabloul pe care Traian Ungureanu îl schițează societății românești combină vechi motive ale criticismului social, „nevroza istorică”, „dezordinea românească”, lipsa de coeziune socială, exasperanta realitate politică și socială, cu teme priticote în laboratoare de propagandă, cum ar fi aceasta, de ultimă oră, a „oligarhiei”. După Traian Ungureanu, România s-ar afla acum într-o eră a oligarhilor care împiedică exercitarea rolului unei burghezii favorabile progresului, dar anemice, situație generată de o societate din care lipsesc ideile și forțele cu adevărat noi. Societatea românească este o societate fără repere, în care cei care o domină simbolic, oligarhi, parlamentari și vedete media, departe de a manifesta strategii sofisticate în exercitarea dominației, ascund „o brutalitate pe care lumea românească s-a obișnuit să o ia drept capacitate.” Viața socială este complet ruinată, iar relațiile sociale sunt mizere. Traian Ungureanu indică și el forțele care ar trebui să se coalizeze. Acestea ar fi libertariene, liberale și conservatoare și ar trebui să se unească într-o „mișcare de concepție politică elitară și intelectuală”. Dar o asemenea dreaptă reconstruită, cum spune Traian Ungureanu, pe un ton de la începutul secolului al XX-lea, în mod elitar, va trebui să aibă aliați. Aliații sunt mijlocitori, intermediari care apropie elita de grosul societății. Călăuzele-intermediari indicate de Traian Ungureanu sunt Valeriu Stoica și Traian Băsescu. Aceștia ar urma să fie instrumentalizați în vederea atragerii maselor largi de partea viitoarei forțe de centru-dreapta.

Cassian Maria Spiridon încearcă să găsească argument pentru o apropiere între liberalism și conservatorism, apropiere ce ar avea o anumită tradiție, întrucât, liberalii și conservatorii români au acționat împreună după Unirea din 1859. Nu e de foarte clar care ar fi legătura dintre acest episod istoric și unele elemente ale argumentului pe care îl construiește Cassian Maria Spiridon în vederea unei apropieri liberalism-conservatorism în spiritul criticilor lui John Gray la adresa liberalismului clasic. Astfel, liberalismul ar trebui să renunțe la impunerea viziunii sale abstracte, raționale, cu scopul de a concilia, în spiritul recunoscutei sale toleranțe, diferite

stiluri de viață. S-ar părea că invocându-i pe pe E. Lovinescu, Bentham, J. S. Mill, J. Gray, Locke, Kant, Hobbes, Rawls, Hayek, I. Berlin, M. Oakeshot, nu obține nici o sugestie privind reducibilitatea modurilor de viață, Cassian Maria Spiridon propune o interpretare a conflictului valorilor cu ajutorul unei teorii a nivelurilor de realitate aparținând lui Basarab Nicolescu. Acesta ar oferi metodologia unei asemenea alăturări, bazate pe un așa numit terț inclus, la capătul căruia s-ar afla obligația de a susține un *modus vivendi* național, dar și unul integrator european, în care modurile de viață coexistă sub protecția legii.

O contribuție teoretică în spirit conservator semnează Eugen L. Nagy. El listează o serie de interogații și încearcă să le găsească un răspuns: Ce este un conservator? Ce este progresul? Ce este omul? De ce am putea acorda un interes, de orice fel ar fi acesta, persoanei umane? Întrebări interesante, de bună seamă, cărora le dă răspunsuri de felul: „Persoana umană este constituită de dublul fapt al existenței sale ca individ, însă ca individ născut și constituit într-un sistem de relații: familie, localitate, societate. În acest sens, nici individul nu poate fi imaginat fără societate și nici societatea fără indivizi, iar implicația directă este că interesul individual este inseparabil de interesul public.” Îmi vine greu să apreciez, din nou, dacă acest mod de a reconsidera discursul conservator poate avea vreun ecou politic. Totuși, în asemenea luări de poziții, sunt de remarcat interogațiile și lipsa obișnuitelor lecții privind adevăratul conservatorism, adevăratul liberalism etc., de care sunt pline considerațiile diferiților experți vizibil pretutindeni în critica culturii.

Opiniile lui Mircea Platon se regăsesc de asemenea în spațiul criticii culturii. Pentru Mircea Platon, marxismul și comunismul, globalismul sunt fețe ale aceleiași monede, iar starea dificilă în care se găsește România ține de o anumită neputință a societății românești. Partea conceptuală pe care o țintește este corectitudinea politică, un concept, un curent de idei și o sumă de practici în legătură cu care realizează o analiză de caz sofisticată și interesantă. Corectitudinea politică este produsul unui stil cultural american, identificabil în discursul politic, în arhitectura și societatea de acolo. Ea a fost necesară, deoarece într-o lume caracterizată de nivelare și uniformizare stilistică e nevoie de un fel diferențiere care, paradoxal, în același timp, să contribuie la adâncirea uniformității. În spațiul american, uniformizarea politică și uniformizarea în arhitectură sunt de același tip. Față de catedrale cu care se aseamănă prin dimensiuni, zgârie norii din America nu mai au dimensiune umană. Ușa pe care se intră în catedrală rămâne umană, este umană, fiind de aceleași dimensiunii ca și ușile bisericilor din sate, pe când intrarea dintr-un zgârie nori este alienantă și uniformizatoare. Într-un asemenea cadru, normele corectitudinii politice, deși se legitimează prin diferență, nu fac decât să exprime mai abiter uniformitatea.

De asemenea, Mircea Platon este interesat de rolul bisericii într-o societate cum este aceea a zilelor noastre și consideră că acesta este acela de a oferi sprijin manifestării responsabilității. Biserica nu poate deveni partid, susține el, dar un partid conservator ar putea să aducă în viața politică valorile bisericii. Ar fi vorba, astfel, de o întâlnire a liberalilor și conservatorilor. Concluziile sale merg foarte departe, de altfel: socialismul, liberalismul și ecologismul reprezintă niște specializări ideologice ale tradiției creștine. Acestora li se adaugă, de bună seamă, conservatorismul, care în chip de „suspensie” la mașinăria liberală, ar putea fi o rezolvare pentru societatea românească.

Ultima contribuție este a lui Toader Paleologu. Acesta îl invocă pe tatăl său, Alexandru Paleologu, sugerând că liberalismul este un stil de viață rafinat, detașat și civilizat, marcat de bun gust. Amintirile lui Toader Paleologu marchează în mod simbolic acest proiect politic scos de sub auspiciile societății civile și adus în forumul criticii culturii, în care se aud de pretutindeni ecouri suprapuse ale unui discurs ce combină critica moravurilor cu propensiunea metafizică și corectitudinea expresiei

cu metafora strălucitoare. Alexandru Paleologu este, într-adevăr, cel mai bun și mai prestigios exemplu de critic al culturii care și-a păstrat discursul de esență culturală și în spațiul politic.

*

Deși invocă figura unui critic cultural de modă veche și, totodată, reprezentant al societății civile și al liberalismului, drept simbol al noului proiect politic și invită conducători culturali cum sunt Nicolae Manolescu sau Gabriel Liiceanu în cercul inițiatorilor, totuși proiectul marchează o încercare de preluare a inițiativei simbolice din mâinile unor asemenea personalități. Societatea civilă este societatea vechilor conducători culturali, literați sau filosofi. Critica de direcție, literară sau filosofică, este astăzi inefficientă. Acum, e nevoie de creație ideologică, de lămurire ideologică, iar această sarcină revine noilor critici culturali, experților în cunoașterea occidentală asupra politicii. Aceștia nu mai consideră necesară o intermediere filosofică sau literară a intențiilor lor programatice de natură politică. Din păcate sau, poate, din fericire, dând o mână de ajutor dreptei politice, contributorii în proiect, introduc în lupta politică, uneori, propriile lor planuri de cercetare. Aceasta ar fi o un bun exemplu pentru rolul hotărâtor jucat de critica culturii în modernitatea și modernizarea românească. Să speram că exemplul acesta va contribui la întărirea dreptei și nu la slăbirea acesteia prin construirea culturală a luptelor intestinale din PNL.

P.S. După trimiterea la tipar a acestui articol, proiectului politic de dreapta analizat aici i s-a răspuns, oarecum indirect, printr-o serie de numere tematice ale revistei Observator cultural dedicate stângii (Avem nevoie de stânga?, în nr. 368 și, din nou, în nr. 369, <http://www.observatorcultural.ro> accesat la 2.05.2007). Întrezărita ceartă intelectuală între o dreaptă și o stângă democratice confirmă ipoteza de la care a plecat articolul meu privind rolul intelectualilor și al criticii culturii în tranziția românească. Reașezările de astăzi de pe scena politică au legătură cu această disputa intelectuală. Va avea ea consecințe pe termen lung în viața politică de la noi?

Jurnalism european. Corespondenți români la Bruxelles

■ LIANA IONESCU

The present study, based on the research carried out with the Adequate Information Management in Europe (AIM) Project, provides an important perspective on the factors influencing the type of news media coverage the European Union receives. The news being produced in terms of quality, depth and variety is dependent on a wide variety of factors, evident in the interview materials, as following: Media Organisations' Commitment and Interest in European Union Affairs, Experience and Resources of Press Corps, Relationships with Home Newsrooms and Perceptions of Audience Needs, Relationships with the Sources, The Sophisticated Information Planning and News Management of the European Commission.

The analysis of the nine interviews with the Romanian correspondents in Brussels draws some initial conclusions on the communication environment in Brussels, highlights certain trends in reporting, and assesses the development of a „European journalism”.

Keywords:

European journalism, mass media and public opinion

Introducere

Uniunea Europeană, organizarea, supranațională și multinațională, a Europei este un proiect extrem de amplu, care angajează energiile naționale ale celor (acum) 27 de țări. Pe de altă parte, conform sondajelor de opinie, majoritatea cetățenilor din țările membre ale Uniunii nu par foarte interesați de problematica Uniunii Europene.¹ Tot sondajele de opinie relevă realități discutabile sub acest aspect: în urmă cu doi ani, doar 7% dintre intervieuați se considerau atât cetățeni ai țării lor, cât și cetățeni europeni, și numai 4% își vedeau viitorul ca fiind, în primul rând, cetățeni europeni.² Un sondaj din 2006 relevă: cunoașterea și înțelegerea modului de funcționare a instituțiilor europene și a rolului acestora în rândul cetățenilor țărilor membre ale UE este cvasinulă.³

Mass media neglijează, în general, și ea, problematica UE: numărul relatărilor despre UE este încă scăzut în toate

1 Eurobarometer 64. *Public Opinion in European Union*, Publication: June 2006, p.90, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_en.pdf [August 30, 2006]

2 Eurobarometer 2006, *Being European*, apud. Peter Golding, 2006, Comunicare la Conferința AIM de la Tartu (Estonia), www.aimproject.net

3 Eurobarometer *The Future of Europe*, May, 2006, apud. Peter Golding, *ibid.*

țările membre, iar acoperirea temelor UE este adesea lipsită de detalii și de profunzime.¹

Absența dezbaterii publice și a informării privind problematica UE este descrisă ca un fenomen structural și ca un serios deficit de comunicare și de politici în domeniu. Analizele științifice privind cauzele acestui deficit de comunicare structural sunt subsumate perspectivelor teoretice privind sfera publică europeană. Nu este însă clar dacă proasta funcționare sau chiar inexistența unei sfere publice europene este cauzată de un deficit democratic sau dacă deficitul democratic este rezultatul absenței unei sfere publice europene. Dezbateră publică din țările care au organizat referendumuri privind Constituția Europeană în 2005 arată că existența unei sfere publice europene și șansele de participare democratică sunt dependente reciproc.

Rolul central al mass media în crearea unei părți importante a realității europene cotidiene, în măsură să-i facă pe „cetățenii din Europa” să se simtă „cetățeni europeni”, este dincolo de orice îndoială. Numeroase cercetări acreditează acest rol.² Mai mult, se consideră că mass media nu doar informează publicul despre UE, ci este și un element al controlului public necesar asupra puterii. Funcționarea mass mediei este, de aceea, importantă pentru politicile europene și pentru aducerea Europei mai aproape de cetățean.

Care sunt însă structurile și mecanismele ce asigură circulația informației europene prin mass media? Pe ce criterii este selectată și cum devine știre o informație privind UE? Ce rol joacă audiența și așteptările pieței? Dar dinamica naționale și culturile profesionale jurnalistice? Ce influență exercită instituțiile europene asupra procesului de selecție și transformare a unei informații în știre? Sunt numai câteva din aspectele pe care și-a propus să le clarifice un amplu proiect european de cercetare academică, *Adequate Information Management in Europe* (AIM), derulat pe parcursul a trei ani (2004-2007), ca parte a Programului-Cadru 6 al Comisiei Europene „Cetățenii și guvernarea într-o societate bazată pe cunoaștere”. Proiectul AIM este coordonat de Institutul Erich Brost, din Dortmund (Germania), și realizat de un consorțiu de universități și institute de cercetare din 11 țări europene: Belgia, Estonia, Finlanda, Franța, Germania, Irlanda, Italia, Lituania, Norvegia, Marea Britanie și România, reprezentată prin Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București. Studiul de față folosește o parte din rezultatele cercetării desfășurate în cadrul proiectului AIM, la obținerea cărora autoarea a contribuit în mod direct.

Conceptul central al cercetării este cel de „management al știrilor”. Acesta trebuie înțeles nu în sens tradițional, unidirecțional, ca strategie de PR sau campanie politică, ci multidirecțional, ca procese de management și de producție a știrilor, desfășurate de jurnaliști și de purtători de cuvânt ai instituțiilor europene, care acționează, împreună, într-un mediu de standarde profesionale, așteptări reciproce și rutine de lucru. Această abordare presupune concentrarea pe aspectele factuale ale structurilor și proceselor de lucru de la Bruxelles, considerat ca loc/spațiu de producere a știrilor. Rapoartele inițiale, bazate pe cercetări de teren, prezintă, în primă instanță, reconstrucția activității zilnice a managementului știrilor, din perspectiva tuturor actorilor implicați: instituțiile UE, organizații de media, corespondenți de presă. Este o perspectivă nouă de analiză în câmpul cercetării, prin care se încearcă mai întâi înțelegerea proceselor și practicilor cotidiene, apoi angajarea într-o interpretare generală și în construirea teoriei.

1 AIM Research Consortium (ed.) (2006), *Understanding the Logic of EU Reporting in Media. Analysis of EU media coverage and interviews in editorial offices in Europe*, Adequate Information Management in Europe (AIM) – Working Papers 2006/1, Bochum: Projekt Verlag.

2 Deindre Kevin (2003), *Europe in the Media. A Comparison of Reporting, Representation, and Rhetoric in National Media Systems in Europe*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah & London. Christoph O. Meyer (2003), *Exploring the European Union's Communication Deficit*, Central European Political Science Review, 4 (11), pp.35-43.

Studiile efectuate la Bruxelles au fost precedate de o primă etapă a cercetării, referitoare la managementul știrilor privind UE în redacțiile din țările participante la proiect.¹

Repere metodologice

Bruxelles, ca locație de presă, diferă de alte asemenea locuri din mai multe puncte de vedere, relevate în literatura de specialitate.² O primă trăsătură definitorie este că la Bruxelles există un „cartier european”: instituții ale UE, ca și multe alte organizații, grupuri de lobby, jurnaliști își au birourile în zona clădirii Berlaymont (sediul Comisiei Europene). Politicieni, anagajiți civili, lobbyști, jurnaliști se întâlnesc acolo pentru scopuri profesionale și private. Corespondenți și purtători de cuvânt se întâlnesc, și ei, cu regularitate în timpul briefing-ului de la amiază al Comisiei Europene, care pentru mulți dintre ei este un ritual sau un punct central de interes. În fiecare zi la prânz, între 50 și 200 de jurnaliști se reunesc în sala de presă pentru a asculta declarațiile purtătorilor de cuvânt despre activitățile prezente și viitoare ale Comisiei și pentru a pune întrebări. Cum toți acei oameni care lucrează profesionist cu temele UE locuiesc același spațiu, Bruxelles este adesea considerat ca un „micro-cosmos” populat de „europeni”.³

Interviurile relevă opiniile acestor „europeni” despre propria activitate zilnică, despre modul în care răspund așteptărilor redacțiilor și ale audienței, despre cum interacționează cu actorii UE și cu sursele, și în final, despre identitatea europeană și sfera publică europeană. Ele au fost realizate în martie/aprilie 2006, echipa de cercetători intervievând în total 142 de corespondenți din cele 11 țări participante la proiect, 14 (din 24) purtători de cuvânt ai Comisiei Europene, precum și purtători de cuvânt ai reprezentanțelor UE în țările participante la proiect și purtători de cuvânt/diplomați ai reprezentanțelor țărilor respective la UE. Analizele interviurilor au fost publicate de curând în AIM Research Consortium (ed.).⁴

Scopul principal al acestei etape a cercetării fiind acela de a configura opiniile personale ale corespondenților și ale purtătorilor de cuvânt asupra proceselor de management al știrilor și al informării la nivelul instituțiilor europene, ca și experiența lor în acoperirea problematicii UE, s-a recurs la o metodologie specifică studiului calitativ: *interviul provocat și observația directă*. Așa cum arată D. Silverman⁵ „Autenticitatea, mai degrabă decât certitudinea este tema cercetării calitative”. Cum scopul a fost de a dobândi o înțelegere *autentică* a experiențelor persoanelor implicate, s-a recurs la întrebări deschise, semistructurate pe baza unui ghid comun. Interviul semistrukturat asigură cercetării un coeficient de siguranță suficient de mare, întrucât repondentul trebuie să se exprime în limitele unor anumite rigori, și, totodată, o necesară ancorare în datele concrete. Pe de altă parte, cercetătorul beneficiază de o anumită autonomie, având libertatea de a schimba ordinea între-

1 AIM Consortium Research (ed.) (2006), *Understanding the Logic of EU Reporting in Mass Media. Analysis of EU media coverage and interviews in editorial offices in Europe*, Adequate Information Management in Europe (AIM) - Working Papers 2006/1, Bochum: Projekt Verlag.

2 Olivier Baisnée 2002, *Can political journalism exist at the EU level?*, in: Kuhn, Raymond & Neveu, Erik (eds.): *Political Journalism. New challenges, New practices*, London & New York: Routledge, pp.108-128.

3 *Ibidem.*, p. 112.

4 AIM Consortium Research (ed.) (2007), *Understanding the Logic of EU Reporting from Brussels. Analysis of interviews with EU correspondents and spokespersons*, Adequate Information Management (AIM) - Working Papers, 2007/3, Bochum/Freiburg: Projekt Verlag.

5 David Silverman (2001), *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage, p.13.

bărilor din ghidul de intervievare, de a furniza explicații pe marginea unor întrebări, de a solicita, în unele cazuri, răspunsuri mai ample. Această flexibilitate generează o atmosferă favorabilă comunicării deschise și nedistorsionate, încurajând respondentul să împărtășească experiențe, percepții, opinii și să formuleze sugestii.¹

Interviurile au fost realizate față-în-față, înregistrate audio și apoi transcrise. Fiecare interviu a durat aproximativ o oră, jurnaliștii arătându-se, în general, deschiși și dispuși să împărtășească din experiența lor de corespondent la Bruxelles.

Ghidul de interviu a fost structurat pe următoarele direcții:

- Profilul profesional al corespondentului (studii, carieră, experiență).
- Procesul de socializare profesională la Bruxelles și specificul acestei locații de presă.
- Organizarea activității de acoperire a problematicei UE și relațiile cu redacția din țară.
- Criteriile de selectare a știrilor și rolul audienței în acest proces.
- Sursele de informare folosite de corespondent, evaluarea rolului acestora, modalități de îmbunătățire a comunicării realizate de Comisia Europeană.
- Valorile împărtășite de jurnaliștii specializați pe problematica UE. Rolul jurnaliștilor în procesul de integrare europeană, de conștientizare a existenței unei identități europene și în constituirea unui spațiu public european.

Interviurile au fost completate cu observațiile directe făcute de cercetători la conferințele de presă de la amiază (*midday briefing*), de la sediul Comisiei Europene. Scopul observațiilor a fost de a vedea cum decurge procesul elaborării știrilor în mediul în care corespondenții își desfășoară activitatea, în ce măsură *midday briefing* influențează agenda corespondenților, ce informații trezesc interesul jurnaliștilor și ce informații sunt ignorate, care sunt modalitățile de comunicare ale Comisiei și cum interacționează purtătorii de cuvânt și jurnaliștii.

Profilul profesional al corespondenților români

Din cei 142 de jurnaliști intervievați, nouă sunt corespondenți pentru media din România. Un număr mai mare de intervievați au avut: Germania-50, Italia-20, Spania-13, Marea Britanie-12, Franța-10. Un număr mai mic decât România au avut: Finlanda și Norvegia-câte 7, Irlanda-6, Lituania-3, Estonia-2.

Numărul jurnaliștilor acreditați anual - temporar sau permanent - la instituțiile europene de la Bruxelles a sporit în ultimii ani, odată cu extinderea Uniunii Europene, dar și cu creșterea semnificativă a importanței construcției europene (Raeymaeckers, K., Cosijn, L., 2006). Comisia Europeană face publică anual lista jurnaliștilor acreditați. De exemplu, în 2004 au fost acreditați la instituțiile UE 1012 jurnaliști, între care 775 din țările membre ale UE. În același an, în sălile de presă ale instituțiilor UE erau reprezentate 65 de naționalități. Cei mai mulți corespondenți erau germani-131, englezi-97, belgieni-90, italieni-65, francezi-56, spanioli-64. Lor li s-au adăgat jurnaliști din țări care nu fac parte din spațiul UE: americani-43, elvețieni-32, japonezi- 23, turci, chinezi etc.²

În 2006, la Comisia Europeană au fost acreditați 1147 de jurnaliști. 11 dintre ei figurau ca jurnaliști acreditați permanent pentru mass media din România. Doar puțini erau/sunt trimiși de redacțiile din țară. Cei mai mulți au job-uri la Bruxelles, chiar cariere de succes, de obicei în mass media de prestigiu, și trimit corespondențe pe baza unor înțelegeri (contracte) cu redacțiile. Pe lângă cei 11, există jurnaliști

1 Vezi, Jabel F. Gubrium, James A. Holstein (1997), *The New Language of Qualitative Method*, apud. David Silverman, *Op.cit.*

2 Apud. Karin Raeymaeckers, Lieven Cosijn, (2006), The steadily growing number of accredited journalists at European institutions: An historical analysis by medium and national context, (<http://www.aim-project.net/index.php?id=107>); (http://www.aim-project.net/uploads/media/eu_correspondenten.pdf).

acreditați pentru alte media decât cele românești, dar care colaborează cu redacții din țară.

În total, pot fi considerați corespondenți permanenți la Bruxelles (și) pentru mass media în limba română 13 jurnaliști, dintre care nouă au acceptat să fie intervievați în cadrul proiectului AIM: Magdalena Anghel (TVR), Daniela Filipescu (cotidianul „Adevărul”), Mihaela Gherghișan (RFI Romania), Gabriela Langada (Radio România Actualități), Dan Luca (cotidianul „Adevărul de Cluj”), Oana Lungescu (BBC), Sonia Rusu (TVR), Dana Spinanț (la momentul intervieării, PROTV), Dragoș Tăbăran (TVR). Lor li se cuvin mulțumiri pentru interesul manifestat și pentru răspunsurile detaliate și utile cercetării.

Majoritatea corespondenților intervievați sunt tineri, au studii universitare și competențe în domeniul problematicei UE și lucrează în calitate de corespondenți străini de mai mulți ani. Șapte dintre intervievați lucrează în domeniul *audiovizual* - patru pentru televiziune și trei pentru radio-, iar doi în domeniul *presei scrise*. Nici unul nu lucrează pentru o agenție de presă din România. Această dispunere preferențială pentru audiovizual diferă de configurația generală, pe tipuri de media, a totalității jurnaliștilor acreditați la Bruxelles: aproape jumătate dintre corespondenți, 48,8%, sunt jurnaliști pentru presa scrisă; 26,3% lucrează pentru audiovizual; 22,4% - pentru agenții de presă; 2,4% - pentru media pe internet. (European Commission, 2004). Opțiunea organizațiilor de media din România de a avea corespondenți mai ales pentru audiovizual se pliază, însă, pe o realitate evidențiată, an de an, de Eurobarometru, și anume că televiziunea este principala media de informare a cetățenilor despre problematica UE.¹

Correspondenții pentru televiziune lucrează: trei - pentru *televiziunea publică* și unul - pentru o *televiziune comercială*. De precizat că cei trei reporteri ai televiziunii publice nu se află concomitent la Bruxelles, ci, câte unul, prin rotație la fiecare trei luni. Sistemul rotației a fost introdus în 2006, anterior televiziunea publică având un singur corespondent permanent. Dintre cei trei corespondenți pentru radio, unul lucrează pentru *radioul public*, unul pentru un *post comercial*, iar corespondentul BBC World Service realizează corespondențe și pentru *BBC Romanian Service*. Cei doi corespondenți pentru presa scrisă lucrează: pentru un *cotidian național* și pentru un *cotidian regional*.

Correspondenții români nu acoperă doar problematica UE, ci și a NATO, iar doi dintre ei, relația bilaterală Germania-România (radioul public) și Belgia-România (televiziunea publică). În timp ce problematica UE este acoperită cu regularitate, subiectele legate de NATO și cele de politică a unor țări europene sunt tratate punctual, atunci când apare ceva important.

Dintre cei nouă corespondenți, numai patru sunt delegați de redacțiile din țară, între care trei lucrează, cum am arătat deja, prin rotație. Practic, potrivit cercetării, România are la Bruxelles doi corespondenți permanenți delegați de media din țară: unul al radioului public și unul al televiziunii publice. Ceilalți cinci corespondenți intervievați sunt fie freelanceri, fie angajați ai altor organizații media decât cele din România (Dana Spinanț, redactor șef al săptămânalului „European Voice”, Dan Luca, director PR la EurActiv.com).

Din acest sistem de lucru decurg avantaje și dezavantaje privind acoperirea problematicei UE pentru România. Avantajele țin mai ales de faptul că jurnaliștii stabiliți în Bruxelles, fiind profesioniști de succes și reprezentând instituții media de prestigiu, sunt foarte bine informați, au o rețea de contacte bine pusă la punct, obțin mai ușor declarații, interviuri de la înalți oficiali ai UE. Un alt avantaj ar fi că spiritul de competiție este mai accentuat între jurnaliștii care lucrează mai degrabă

¹ Eurobarometer 63, *Public Opinion in European Union*, Publication: September 2005 (http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf)

ca individualități, decât ca membri ai unei echipe. Iar competiția face ca știrile să nu fie atât de „șablonizate”. Dezavantajul major este, așa cum au subliniat unii dintre intervievați, că România nu are la Bruxelles un grup de presă național, ai cărui membri să interacționeze și să fi fost un factor de influență pentru România în perioada de preaderare la UE. Cu privire la rolul activ pe care corespondenții îl pot avea în procesul de aderare la UE, doi dintre intervievați au citat modelul Poloniei, țară comparabilă ca mărime cu România, care în perioada negocierilor de aderare a avut la Bruxelles o echipă numeroasă și foarte activă de jurnaliști. „Aceștia au influențat chiar, în anumite momente, cursul negocierilor și evoluția procesului de extindere a UE” (O.L.).

Motivul esențial al absenței unui corp de presă încheiat ține de costurile ridicate necesare întreținerii unui corespondent la Bruxelles. Un alt motiv de natură economică este permanenta preocupare a mass media de sporire a audienței, lucru mai greu de realizat cu subiecte în general abstracte și mai puțin populare, cum sunt cele privind UE. Unul dintre intervievați este însă de părere că, dincolo de considerentele economice, politica redacțională a instituțiilor media din România este marcată, în general, de un dezinteres față de problematica UE, materializat în fraze de tipul: „Bruxelles e departe, ce ne interesează pe noi, și, oricum, tot intrăm în UE, ce ne trebuie la Bruxelles un jurnalist specializat, cu relații etc., etc.”

Priorități și valori ale agendei europene în media din România

Producerea știrilor privind UE, în termeni de calitate, profunzime, varietate depinde de o multitudine de factori. De mare importanță este *agenda națională*, care, așa cum rezultă din interviuri, *dictează, agenda știrilor pe teme europene*, stabilește prioritățile, valorile care determină ca o informație să fie considerată *adecvată* pentru România. Toți corespondenții români intervievați au afirmat că prioritatea absolută în materie de știri de la UE sunt informațiile – inițiative, luări de poziții, decizii, declarații, rapoarte - care se referă la România sau au consecințe directe în plan național. Interesul național dă valoare știrii și structurează agenda. O corespondentă pentru TVR susține că acesta este criteriul sigur de „vindere” a știrii: „Dacă subiectul privește România, este exclus să nu fie acceptat în redacție” (S.R.).

Decupajul național este impus atât de factori din interiorul media (organizaționali și individuali), cât și de factori extra-media: politici, sociali, economici, culturali. În primul caz, interesele editoriale invocă așteptările audienței, care ar merge, exclusiv, în direcția știrilor care implică România. Din a doua categorie de factori, cei politici, demersurile privind aderarea României la UE erau în momentul efectuării cercetării, prioritatea națională în stabilirea agendei. Alături de contextul politic național, agenda știrilor mai poate fi influențată de interesul social față de unele teme discutate la Bruxelles: decizii, legi, norme la care România trebuie să se alinieze și care vor afecta categorii largi de oameni. Este vorba, în special despre măsuri care vor schimba practici, obiceiuri în probleme concrete, cum ar fi: tăierea porcului sub anestezie, dezinfectarea ugerului vacii înainte de mulgere, etichetarea produselor alimentare.

Unul dintre criteriile care intervin în procesul de selectare a știrilor este *reducerea incertitudinii* din sistemul public.¹ În cazul știrii pe teme europene adecvate contextului românesc, incertitudinea se referea în momentul realizării cercetării la aderarea României la UE și la data aderării. „Scrii despre stegulețele roșii pe care le

¹ J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen (1998), *Știința comunicării*, București: Humanitas, pp.24-35.

mai are România și știrea întră sigur” (corespondent pentru presa scrisă). Referindu-se la același criteriu de selectare a știrilor, corespondenta pentru televiziunea comercială a remarcat o relativă schimbare în cerințele redacției sale, chiar dacă, în esență, exigențe privind acoperirea problematicii respective rămân aceleași: „Până de curând, treceau mai ales știrile negative legate de pregătirea României pentru aderare: rapoartele negative, declarațiile negative, criticile, dar în ultimul timp, situația s-a mai echilibrat. Rămâne însă o predispoziție pentru critici și pentru senzaționalul unei știri, în dauna informației care ar putea fi utilă și interesantă pentru omul de rând”(D.S.).

În structurarea agendei, *proximitatea*, înțeleasă nu atât spațial, cât simbolic¹, este un alt criteriu operațional. O problematică relativ îndepărtată, cum era cea privind Europa, a devenit, o dată cu Uniunea Europeană apropiată românilor. În acest sens, majoritatea intervievaților ne-a mărturisit preocuparea de a apropria această problematică, de a o „umaniza”, de a prezenta informația prin prisma consecințelor economice, dar și a felului în care o decizie sau lege adoptată la Bruxelles va afecta viața de zi cu zi a cetățenilor. De exemplu, în perioada când a fost făcută cercetarea de teren, Comisia Europeană a dezbătut teme cum ar fi: tarifele ridicate de roaming la telefonie mobilă, introducerea permisului european de conducere a mașinii, norme privind transportatorii pe drumuri europene. Aceste teme au fost primite cu interes și în media din România.

Referindu-se la criteriile de selectare a temelor, o corespondentă a semnalat diferența semnificativă dintre *interesant* și *important*. „Există știri și informații care sunt importante, decizii ale UE, dar care au un aer arid sau neatractiv pentru omul de rând. Redacția admite că ele sunt importante, dar îmi semnalează că nu sunt interesante. Deci, din acest motiv, nu vor trece” (D.S.).

Când sunt prezentate teme care nu se referă strict la România, ele privesc mai ales *controverse, conflicte, crize* care au loc în interiorul Uniunii. Definiția dominantă a valorii de știre devine : *știri „fierbinți”, crize, scandaluri*. „Cum intervine o declarație care inflamează spiritele, telespectatorul este mai interesat” (S.R.). Dar chiar și în aceste cazuri, interesul redacțiilor este limitat. O altă corespondentă pentru televiziunea publică și-a amintit de încercarea - eșuată - de a convinge redacția de importanța dezbaterilor privind bugetul Uniunii, de la sfârșitul anului trecut. Dezbaterile, aprinse, ar fi oferit o imagine despre implicarea concretă pe care fiecare stat membru este dispus să o aibă în construcția europeană, despre pozițiile față de cuantumul ajutoarelor pentru noii veniți și în fiecare zi ar fi fost ceva de dat pe această temă. Editorul șef i-a spus însă jurnalistei: „Ne-am săturat de problema asta cu bugetul. Lasă-i să se certe, și când s-or înțelege, atunci să dai știrea” (M.A.).

Noutatea este, și în cazul informației europene, un criteriu esențial de știre. Noutate și, dacă se poate, exclusivitate. „Aceleași criterii care acoperă relatarea cu știri în general, interne și externe, se aplică și Bruxelles-ului”, afirmă o corespondentă pentru televiziune. *Proeminența* este un alt criteriu important de știre. „Pentru a da greutate știrii și a o publica cu succes pe prima pagină a ziarului este nevoie ca informația să fie însoțită de poziția unui oficial european cu nume important”, spune o corespondentă pentru presa scrisă. Pentru o corespondentă a televiziunii publice, lucrurile sunt și mai clare: „Dacă am o declarație cu imagine a Comisarului Olli Rehn, în momentul acela subiectul este ca și vândut. Chiar dacă informația nu este cu totul nouă” (M.A.). Agenda știrilor europene se structurează și în funcție de *concretețea, evenimențialitatea* informației. Redacțiile cer și publicul așteaptă știri orientate pe eveniment, și nu pe conținuturi, pe background-uri, pe dezbateri ample, pe legi care se vor implementa în 10-20 de ani. Acoperirea problematicii europene devine *factuală*: știri simple, la obiect, cu impact pe termen scurt.

¹ Patrick Charaudeau (1997), *Le discours d'information médiatique*, Paris: Nathan.

Toate aceste criterii care structurează agenda europeană în media din România determină, prin interacțiunea cu cele două mecanisme de producere a știrii – organizațiile de media și sursele de informare – standarde și reguli profesionale specifice, proceduri de rutină în selectarea informațiilor și fabricarea știrilor privind Uniunea Europeană.

Interacțiunea cu redacția. Așteptările audienței.

Un alt factor important care influențează producerea știrilor privind UE sunt considerentele de ordin editorial-organizatoric din cadrul instituțiilor de media și, implicit, așteptările, estimate, ale audienței. Interviuurile au pus în evidență că, pentru un corespondent la Bruxelles, cea mai mare constrângere ține de eforturile zilnice de a *convinge redacția de importanța subiectului propus*. O expresie a conflictului clasic relevat de studiile de specialitate, dintre jurnalistul de teren (*field journalist*) și jurnalistul de birou (*desk journalist*), sau jurnalistul în picioare (*debout*) și jurnalistul de birou (*assis*).¹

În general, jurnaliștii s-au plâns de interesul scăzut pe care îl au redacții și în rândul audienței știrile despre UE. Pretutindeni, nu numai în România, știrea de la Bruxelles se „vinde” greu. Prea „rece”, „tehnică” și „instituțională”, ea nu se încadrează în concepțiile despre valoarea de știre care prevalează în instituțiile de media și care urmăresc să atragă un public cât mai larg posibil.²

Iată cum prezintă o jurnalistă oferta-standard: „Vorbim despre instituții, bărbați în costume negre sau gri, care discută despre lucruri abstracte și iau decizii care se aplică, adesea, în luni și ani. Deci, discutăm despre ceea ce se numește proces. Nu sunt lucruri spectaculoase, în general. Sunt pași mici, care se fac într-o anumită direcție. Astea nu sunt lucruri ușor de vândut într-un peisaj mediatic care devine tot mai obsedat de spectaculos” (O.L.).

Unii corespondenți, cu excepția celor ai televiziunii publice, au semnalat *absența unei politici redacționale clare, coerente* de tratare a temelor privind Uniunea Europeană. Chiar dacă, spun ei, în ultima vreme s-au făcut unele progrese sub aspect cantitativ, se merge încă prea mult pe eveniment și prea puțin pe educarea cetățenilor pentru a deveni cetățeni europeni.

Spațiul (sau timpul) alocat temelor privind UE este considerat ca *insuficient*, mai mulți jurnaliști evidențiind dezechilibrul dintre spațiul/timpul afectat știrilor interne și cel afectat știrilor externe. „Ponderea informației europene este diminuată din cauza unei reflectări la maximum a actualității interne. Nu pentru că actualitatea internă ar fi întotdeauna importantă, dar există acea tendință, sau prejudecată, că internul prevalează, chiar dacă acel intern se repetă de cinci ori pe zi, la fiecare emisiune informativă” (G.L.).

Concentrarea maximă a informației este un alt factor de constrângere editorială pentru corespondentul la Bruxelles. În special jurnaliștii din audiovizual s-au plâns de faptul că este greu să vorbești într-un minut sau un minut și jumătate despre o problemă complexă, și să te faci și înțeles. „Din păcate, la noi se merge pe pastiluțe: un minut și ceva, în care trebuie să mai intre și sincroane. Ar trebui să se mai umble la acest aspect și să se învețe de la alții. De exemplu, la BBC, jurnalul de știri are 10-12 subiecte, care sunt disecate pe toate părțile și omul înțelege la sfârșit.

1 Dan Berkowitz (1997), *Social Meanings of News*, Thousand Oaks, California: Sage Publications, pp.105-192.

Mihai Coman (2004), *Introducere în sistemul mass media*, Iași: Polirom, pp.217-268, (ediția a II-a).

2 Olivier Baisnée. (2003), *Une actualité „invendable”: Les rédactions françaises et britanniques face à l’actualité communautaire*, în Le Torrec, V., Garcia, G., L’Union Européenne et les médias. Regards croisés sur L’information européenne, Paris: L’Harmattan, pp. 43- 66.

La noi se dau multe subiecte, poate sunt peste 20 în jurnal, dar sunt superficial tratate. Asta este boala de care suferă televiziunile în România. Există teama că plictisim publicul" (M.A). O consecință a concentrării informației este aceea că *declarațiile (statements)* reprezintă modul cel mai frecvent de a transmite informația europeană, iar genurile jurnalistice precumpănitoare sunt *știrea*, *relatarea* și uneori *interviul*. Foarte puține comentarii și analize. Jurnaliștii intervievați sunt de părere că informațiile singure nu sunt suficiente pentru ca o problemă să fie înțeleasă sau pentru a crea, în rândul cetățenilor, opinii, convingeri, atitudini pro-europene. Totodată ei consideră că ar trebui mai mult antrenați, de redacții, în realizarea de analize și comentarii, dat fiind că ei se află în miezul problemelor.

Audiența constituie un important un factor constrângător, care-l determină pe jurnalist să se adapteze în permanență așteptărilor publicului. Confruntat cu publicul ca „arbitru” al succesului unui subiect, corespondentul la Bruxelles trebuie să țină seama, pe de o parte, de dificultatea receptării temelor europene, iar pe de alta, de *nivelul relativ scăzut de cunoaștere a acestor teme* în rândul audienței. În realizarea știrilor, toți corespondenții au în vedere nivelul de cunoaștere al audienței: „Întotdeauna când redactez un subiect, mă gândesc la niște personaje standard din orașul respectiv. Mă gândesc cum privește articolul un profesor universitar, un muncitor care cumpără eventual ziarul și e tentat să citească politică, un student. Trebuie să «vizualizezi» omul de rând care ia publicația, un director de companie care răsfoiește pentru 5-10 minute cotidianul respectiv” (D.L.). În aceste condiții, modalitățile de procesare a informației vizează, în primul rând, *inteligibilitatea și accesibilitatea*. Iar modul cel mai sigur ca mesajul să ajungă la audiență este de a prezenta consecințele practice ale unei decizii asupra omului de rând.

Gradul de autonomie în selectarea și impunerea subiectelor depinde de experiența și de vechimea în serviciu a fiecărui corespondent. Decizia finală de a publica sau difuza o știre aparține exclusiv editorului șef sau producătorului jurnalului, întrucât se consideră că acesta are o viziune globală asupra ziarului/jurnalului de știri și cunoaște cel mai bine interesele și așteptările audienței. După negocieri asupra unui subiect cu factorii de decizie din redacțiile din țară, se ajunge la un consens între corespondent și editorul din țară. Adesea, consensul are la bază criterii de selecție a știrilor cum ar fi: proximitatea, personalizarea, conflictul, informația negativă. Uneori conflictul între ceea ce corespondentul consideră ca fiind important și ceea ce redacția din țară consideră că este important pentru audiență este ireconciliabil, și atunci știrea un intră.

Relația cu sursele. Politica de comunicare a UE

În procesul procurării, selectării, organizării și semnificării informației, punctul de răscruce se află în relația dintre jurnalist și sursele de informare. Specificul Bruxelles-ului este acela că sursele oficiale, autorizate, credibile oferă informații din abundență și sunt consultate de toți corespondenții, indiferent câtă informație valorifică, până la urmă. Confruntat cu un surplus de „materie primă”, corespondentul are de făcut față dificultăților legate de *selectarea informației*, mai degrabă decât de căutarea ei. Pentru majoritatea corespondenților, *timpul de selecție* a informației este, sub acest aspect, principala constrângere.

Selectarea informației este îngreunată de *complexitatea sferei politice europene, ca și din mecanismul de funcționare a instituțiilor europene*: structuri instituționale complexe, procese decizionale complicate. Acoperirea corectă a informației europene, reclamă, în opinia jurnaliștilor intervievați, cunoașterea temeinică și înțelegerea mecanismelor de funcționare și de decizie ale UE. De aceea, ei sunt de părere că familiarizarea cu mediul politic, instituțional, jurnalistice de la Bruxelles

durează între șase luni și un an. „Trebuie să înțelegi un sistem și să-ți faci loc în acest sistem. Contează foarte mult să înțelegi mecanismul, să înțelegi de unde poți să culegi informația și, după aceea, să înțelegi ce informație îți este utilă” (D.L.).

Aproape la fel de importantă ca buna cunoaștere a problematicei UE, este, în opinia intervievaților, cunoașterea persoanelor care îți oferă acces la informație. Selectarea unei *rețele de contacte relevante*, înțelegând prin aceasta oameni care să îți ofere informația atunci când ai nevoie, care să îți explice ceva atunci când soliciți, care să aibă încredere în tine, este pentru jurnalist un obiectiv foarte important. „Nu contează atât de mult ce știi, cât *pe cine* poți să accesezi să-ți dea knowledge-ul despre un anumit subiect” (D.L.).

Correspondentul la Bruxelles se confruntă cu problema tradițională: *surse formale- surse informale*. Sursele formale (oficiale) sunt considerate de intervievați *necesare și utile* și recomandate să fie folosite ca informație primară. „Informațiile oficiale sunt ca o schelă pe care îți construiești reportajele” (S.R.). Conferințele de presă zilnice ale Comisiei Europene (*midday briefing*) sunt apreciate drept un canal important de informare și procurare de documente. Indiferent câtă informație preiau de la aceste conferințe de presă, corespondenții se concentrează pe ceea ce se întâmplă acolo. Foarte apreciate sunt briefing-urile tehnice (*on background*), în care se prezintă istoricul unei probleme, se explică modul cum s-a ajuns la o lege, decizie. În acest sens intervine o constrângere: respectarea regulii jocului, ceea ce este *off the record*, să rămână ca atare.

Referindu-se la sursele *formale*, majoritatea corespondenților români au semnalat dificultatea de obținere a informației detaliate cu privire la relațiile României cu UE. Și mai greu, consideră unii dintre intervievați, este de a contacta pe această temă înalți oficiali ai UE. Se consideră, în general că accesul la informație, inclusiv la înalți oficiali ai UE, depinde de organizația de media pe care o reprezintă corespondentul.

Sursele *informale* sunt considerate *indispensabile* și sunt *utilizate frecvent*. După cum observa o corespondentă pentru televiziune, „Bruxelles este un loc în care este foarte ușor să fii ziarist, sau foarte greu. Este foarte ușor, dacă vrei să acoperi problematica UE cu surse oficiale, *on the record*. Este foarte greu, dacă vrei să mergi dincolo de linia oficială, să sapi și să vezi ce este în culise, care sunt tendințele care se dezvoltă” (D.S.). Pentru aceasta, sunt necesare surse informale. O altă corespondentă, cu 10 ani de experiență la Bruxelles, a fost și mai categorică: „Numai pe căi informale obține cineva, ceva, aici” (O.L.).

A fi corespondent la Bruxelles înseamnă a acționa ca un interpret. A traduce limbajul tehnic „de tip Bruxelles” într-o relatare comprehensibilă și interesantă pare a fi una dintre sarcinile care îi răpesc cel mai mult timp corespondentului la UE. Este o impresie împărtășită nu numai de jurnaliștii români, ci de majoritatea celor intervievați.

Uniunea Europeană și-a lărgit, în ultimii ani, activitățile informative și de comunicare și poate fi considerată cea mai mare instituție de PR din lume.¹ Cu toate acestea, informația europeană este greu asimilată și asimilabilă, principala cauză fiind *maniera prea tehnică de comunicare a informației*. Limbajul oficialilor și al comunicatorilor, ca și al materialelor pentru presă este considerat de intervievați ca *birocratic*, conținând prea mulți termeni de specialitate, din jargon. Comunicatele de presă sunt prea descriptive, nu merg în profunzime. Uneori mesajul este criptic și greu de explicat: „E greu să spui: e albă sau e neagră, pentru că în UE sunt tot felul de nuanțe” (S.R.). În aceste condiții, jurnalistul este supus unui dublu efort: de a înțelege ceea ce i se comunică și de a transpune mesajul în cuvinte simple, pe înțelesul publicului larg.

¹ Gerd Kopper (1997), *Journalisten und Europa: Sand im Getriebe*, în „Journalist” 4, pp.11-15

Pentru corespondentul la Bruxelles, există modalități diferite de comunicare cu cele trei instanțe europene: *Comisia Europeană, Consiliul și Parlamentul European*.

Comisia Europeană este percepută drept cea mai bună sursă de informare, chiar dacă, subliniază unii jurnaliști, comunicarea la acest nivel este „bine structurată în formă, dar nu și în conținut”. Ceea ce înseamnă că este facilitat accesul la informații cu caracter general, nu însă și la informații precise, exacte, referitoare, de exemplu, la un raport sau o decizie. Mai mult, afirmă unii jurnaliști, la conferințele de presă pot fi puse întrebări, dar multe răspunsuri sunt de procedură, și puține de substanță. La insistențele jurnalistului de a obține detalii, clarificări, răspunsul invariabil al unor purtători de cuvânt este: „Vă reamintesc Comunicatul X, în care instituția zice Z”. Calitatea informației depinde de competența fiecărui purtător de cuvânt: unii par a înțelege mai bine solicitările jurnaliștilor și răspund acestor solicitări. Cu excepția comisarilor europeni, purtătorii de cuvânt sunt singurele persoane care vorbesc *on the record*. Unii intervieuați consideră că ca și oficiali CE de rang mai mic - directori simpli, șefi de departamente - ar trebui să răspundă *on the record* întrebărilor jurnaliștilor, considerând acest lucru o parte a *job description*-ului lor, și nu să îi trimită la oficialul lui superior.

Comunicatele de presă ale Comisiei sunt descrise ca fiind, de multe ori, foarte generale, evitând punctele nevralgice. În schimb este apreciat faptul că Comisia are o strategie de comunicare pe termen lung.

Comunicarea cu Consiliul UE este considerată ceva mai dificilă decât cu Comisia, mai ales pentru că *nu există un singur mesaj*, ci un mesaj al Președinției și mesajele țărilor membre.

Comunicarea cu Parlamentul European implică și ea dificultăți, chiar dacă Parlamentul European este apreciat de jurnaliști drept cea mai deschisă dintre instituțiile UE. Parlamentarii au interesul de a fi vizibili, vorbesc întotdeauna *on the record*, dar de foarte multe ori ceea ce spun îi reprezintă numai pe ei înșiși. Jurnalistul trebuie să diferențieze între mesajele care vin de la Parlamentul European, ca instituție, unde s-a luat o decizie pe bază de vot, și mesajele venite de la parlamentari, care exprimă, de multe ori, doar poziții individuale. Pentru corespondentul român, comunicarea cu Parlamentul European s-a îmbunătățit odată cu înființarea departamentului de presă în limba română.

Politica de comunicare a instituțiilor europene este privită cu ochi destul de critici. Există însă și destule cuvinte de apreciere pentru eforturile Comisiei Europene de îmbunătățire a comunicării cu mass media.

Trei dintre intervieuați s-au referit la buna comunicare realizată de Misiunea permanentă a României la Bruxelles, apreciind mai ales informația de background pusă la dispoziție de experții pe domenii care lucrează în cadrul Misiunii. Doi dintre intervieuați au menționat buna comunicare realizată de Delegația Comisiei Europene în România, mai ales pentru marea cantitate de informații pe care o oferă *on line*.

Identitate europeană și cultură jurnalistică europeană

Identitatea europeană, concept cheie în discursul despre sfera publică europeană, este percepută diferit de corespondenții intervieuați. Unii cred că esențiale sunt drepturile și îndatoririle, care ar trebui să fie aceleași pentru fiecare cetățean din toate țările membre ale UE. Alții sunt de părere că valorile și standardele de viață dau identitatea europeană. Nu există consens nici în ceea ce privește modalitățile de a produce „europenizarea”, de a stimula, cu ajutorul informațiilor și al cunoașterii, dorința cetățeanului de a se considera, înainte de toate, „european”. Toți cei intervieuați sunt însă de acord că identitatea europeană nu trebuie și nu poate fi impusă, ci dezvoltată, și că în acest proces jurnaliștii au o misiune comună. Între altele, de a

arăta care sunt beneficiile integrării, care sunt rațiunile, interesele și năzuințele presupuse de construcția europeană.

Mulți dintre intervievați cred în dezvoltarea unui jurnalism comun european, iar unii consideră că acesta deja există la nivel informal și este împărtășit de toți corespondenții la Bruxelles. Jurnalismul privind UE s-ar caracteriza printr-un limbaj profesional specific, abordare analitică și preferință pentru teme serioase, practici jurnalistice specifice, rutina și efortul zilnic de a acoperi problematica UE, un anumit mod de interacțiune cu instituțiile și oficialii UE. „Jurnaliștii care relatează despre UE se află cu un pas înaintea celorlalți jurnaliști în înțelegerea procesului de integrare europeană” (D.T.).

Pe de altă parte, relevă unii intervievați, dezvoltarea unei culturi jurnalistice europene comune întâmpină obstacole, care țin de: supralicitarea unghiului de abordare național al informației privind UE, cultura politică și jurnalistică diferită a statelor membre, diferențele la nivelul limbajului, al angajamentelor organizațiilor de media (timp, resurse), al interesului acestora de a plasa UE pe agenda știrilor.

Un corespondent a enumerat câteva argumente care arată că nu se poate vorbi deocamdată despre un jurnalism comun european: Nu există presă europeană, ci doar națională (90%) și internațională, adică branduri naționale cu audiență internațională, cum ar fi BBC World, Financial Times, (5%); doar 5%, adică 10-15 organizații de media ar reprezenta presa europeană (EurActiv.com, European Voice, Agence Europe, Europolitique, câteva site-uri de news). Nu există personalități europene proeminente pentru audiență. Lipsește abordarea europeană echidistantă; presa națională reflectă puncte de vedere naționale, iar presa internațională, puncte de vedere anglo-saxone. Limba este un obstacol în câștigarea audienței internaționale; pe de o parte engleza câștigă tot mai mult teren, iar pe de altă parte este dificil pentru presa italiană, germană, spaniolă să iasă din spațiul național (D.L.).

Correspondenții sunt de acord, în majoritate, că este necesar ca în școlile de jurnalism sau în redacții să existe forme instituționalizate de pregătire jurnalistică în domeniul UE.

Concluzii

Agenda europeană a corespondenților români la Bruxelles este aproximativ aceeași. Ei au de făcut față, în general, acelorași constrângeri și provocări.

Dincolo de cadrul național, care dictează interese specifice în abordarea problematicii UE, cu accent pe știrile care se referă la sau implică România, strategiile producerii și „vinderii” informației privind UE diferă în funcție de tipul de media căruia jurnaliștii îi aparțin: o televiziune comercială este interesată să acopere problematica UE numai atunci când e ceva foarte important; un ziar local este mai puțin interesat de subiecte privind UE decât unul cu circulație națională; televiziunea are nevoie de mai multă vizualizare, iar presa scrisă, de mai multe relatări de interes uman.

În formularea acestor exigențe, piața de media, preocupată de sporirea audienței, joacă un rol foarte important. De exemplu, o televiziune comercială se adaptează cât mai mult cu putință cerințelor și așteptărilor targetului său, pe când televiziunea publică încearcă să își asume rolul de educator și formator la nivel național. O serie de constrângeri în selecția și procesarea informațiilor ține, pe lângă așteptările audienței, de nivelul de cunoaștere pe care aceasta îl are despre a problematica UE, nivel încă destul de scăzut. În ciuda acestor diferențe, corespondenții operează cu aceleași valori, clasice, de știre: proximitatea, în spațiu, timp și simbolică, proeminența, impactul, conflictul, factualitatea.

Sursele majore de informare ale corespondenților români sunt cele oficiale: Comisia Europeană este o sursă zilnică, iar briefing-ul de la amiază stabilește, de obicei, agenda corespondenților. Dar un material interesant, bine informat și argu-

mentat presupune, spun ei, aproape obligatoriu, consultarea surselor informale sau/și a unor specialiști externi.

Cei mai mulți dintre intervievați cred în dezvoltarea unui jurnalism comun european, bazat pe convergența dintre diferitele culturi profesionale naționale. Toți sunt conștienți de rolul și reponsabilitățile ce le revin în configurarea unei identități europene, chiar dacă au opinii diferite despre elementele care ar trebui să definească această identitate.

Rezultatele cercetării AIM sunt deschise interpretării. Analiza transnațională a procesele de management al știrilor privind UE va permite regândirea și redefinirea standardelor profesionale dintr-o perspectivă europeană comparativă. Cum miza proiectului este teoretică, cercetarea se va finaliza cu definirea stadiului de dezvoltare a sferei publice europene și cu trasarea unui cadru teoretic adecvat de analiză a acesteia.

BIBLIOGRAFIE

AIM Research Consortium (ed.) (2006), *Understanding the Logic of EU Reporting in Mass Media. Analysis of EU media coverage and interviews in editorial offices in Europe*, Adequate Information Management in Europe (AIM) – Working Papers 2006/1, Bochum: Projekt Verlag.

AIM Research Consortium (ed.) (2007), *Understanding the Logic of EU Reporting from Brussels. Analysis of interviews with EU correspondents and spokespersons*, Adequate Information Management (AIM) – Working Papers, 2007/3, Bochum/Freiburg: Projekt Verlag.

Baisnée, Olivier (2002), *Can political journalism exist at the EU level?* în Raymond Kuhn, & Erik Neveu, (ed.): *Political Journalism. New challenges, New practices*, London & New York: Routledge.

Baisnée, Olivier (2003), *Une actualité „invendable”: Les rédactions françaises et britanniques face à l'actualité communautaire*, în Le Torrec, V., Garcia, G., L'Union Européenne et les médias. Regards croisés sur L'information européenne, Paris : L'Harmattan.

Berkowitz, Dan (1997), *Social Meanings of News*, Thousand Oaks, California: Sage Publications
Charaudeau, Patrick (1997), *Le discours d'information médiatique*, Paris: Nathan.

Coman, Mihai (2004), *Introduce în sistemul mass media*, Iași : Polirom, (ediția a II-a).

European Commission, 2005, *Eurobarometer 63, Public Opinion in European Union*, Publication: September 2005 (http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf).

European Commission, 2006, *Eurobarometer 64. Public Opinion in European Union*, Publication: June 2006 (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_en.pdf).

Golding, Peter (2006), Comunicare la Conferința AIM de la Tartu - Estonia (www.aim-project.net).

Kevin, Deindre (2003), *Europe in the Media. A Comparison of Reporting, Representation, and Rhetoric in National Media Systems in Europe*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah & London.

Kopper, Gerd (1997), *Journalisten und Europa: Sand im Getriebe*, în „Journalist” 4, pp.11-15

Meyer, Christoph O. (2003), *Exploring the European Union's Communication Deficit*, Central European Political Science Review, 4 (11).

Raeymaeckers, Karin, Cosijn, Lieven (2006), The steadily growing number of accredited journalists at European institutions: An historical analysis by medium and national context, (<http://www.aim-project.net/index.php?id=107>); (http://www.aim-project.net/uploads/media/eu_correspondenten.pdf).

Silverman, David (2001), *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage.

Van Cuilenburg, J.J., Scholten, O., Noomen G. W. (1998), *Știința comunicării*, București: Humanitas.

Kosovo, pe drumul către „statutul final”

■ GEORGE SURUGIU

This article shows up what are the difficulties encountered throughout the process of working out the international status the region of Kosovo as a result of confrontation between the stand points of Belgrade on one side and the ones of the Albanian leadership in Kosovo on the other side. For Belgrade, participating in the negotiations chaired by Martti Ahtisaari constitutes, in line with a real politik outlook, going for the smallest evil if one would compare that with refusing any involvement at all. While the majority of Albanian politicians who stay under pressure of public opinion and language excesses of radical elements, avoid to make any significant compromises to addressing the demands of Serbia and international pressures, and prefer to postpone any firm commitment.

Keywords:

Kosovo international status, international pressures, Albanian politicians, Serbs politicians

La 21 mai 2006, 55,53 la sută dintre alegătorii muntenegreni care au participat la referendumul privind independența republicii (86,49% dintre alegătorii înregistrați pe liste) au votat pentru ieșirea din Uniunea Serbia-Muntenegru. Rezultatele referendumului au fost primite, la Podgorica, cu focuri de artificii și manifestări de bucurie ce au durat toată noaptea. În acest timp, dezamăgirea și tristețea își făceau loc la Belgrad, unde oficialii sârbi au avut nevoie de aproape două zile pentru a se acomoda cu șocul și pentru a face declarații formale de recunoaștere a rezultatului.

Din păcate pentru sârbi, atmosfera de stupoare amară simțită la Belgrad a doua zi după anunțarea rezultatelor referendumului din Muntenegru are mari șanse să nu rămână unică în amintirea contemporanilor. Două evenimente cu valoare de șoc pentru societatea sârbă se apropie de deznodământ. Unul este legat de cei doi suspecți de crime de război, foști lideri ai sârbilor bosniaci (acum doar fugari) – Ratko Mladic și Radovan Karadzic – ale căror posibilități de a se mai sustrage justiției Tribunalului Internațional pentru Fosta Iugoslavie de la Haga scad pe zi ce trece. Al doilea ține de procesul de negociere a statutului final al provinciei Kosovo, coordonat de Emisarul Special al ONU, finlandezul Martti Ahtisaari, proces care nu merge deloc în direcția sperată de oficialii de la Belgrad și, probabil, de nu-

meroși sârbi, inclusiv aceia care trăiesc în provincia administrată în prezent de Națiunile Unite.

Momentul în care ne aflăm – decembrie 2006 – oferă o oportunitate unică în a analiza poziția și direcțiile de acțiune vizibile și/sau posibile ale fiecăreia dintre cele trei părți implicate în negocierile asupra statutului final al provinciei Kosovo¹.

Comunitatea internațională și Kosovo, „cartoful fierbinte” din Balcani

În martie 2004, la patru ani de la sfârșitul bombardamentelor NATO care au forțat retragerea trupelor sârbe din Kosovo, tensiunile dintre majoritatea albaneză (aproximativ 80% dintre locuitorii provinciei) și minorități, îndeosebi cea sârbă, au răbufnit în violente lupte de stradă. Kosovarii albanezi, frustrați ca urmare a lipsei de perspective economice și radicalizați de ritmul lent în care provincia avansa către independență, au declanșat un val de violențe soldat, după trei zile de haos, cu 19 morți, aproape o mie de răniți, 30 de biserici ortodoxe sârbești și mai multe sute de case locuite de sârbi și romi distruse, respectiv peste 4.500 de oameni (majoritatea sârbi și romi) siliți să-și părăsească locuințele. Dincolo de discuțiile privind caracterul premeditat sau accidental al evenimentelor din martie 2004, rapoartele ulterioare ale organizațiilor internaționale active în Kosovo au subliniat nevoia de a accelera procesul de reglementare a statutului final al provinciei, ca o garanție a prevenirii unor astfel de incidente și, implicit, a rezolvării finale a conflictului. Recomandarea oficială în acest sens a fost făcută de Emisarul Special al ONU ambasadorul Kai Eide, în al său raport *A comprehensive review of the situation in Kosovo* (S/2005/635, publicat la 7 octombrie 2005). Raportul lui Eide sublinia că, deși autoritățile kosovare (predominant albaneze) instalate prin alegeri democratice la Priștina mai au încă multe de făcut în ceea ce privește asigurarea standardelor de protecție a minorităților din provincie, începerea discuțiilor pentru statutul final al acesteia nu trebuie să mai întârzie.

La 24 octombrie 2005, Consiliul de Securitate al ONU l-a autorizat pe Secretarul General Kofi Annan să numească un Emisar Special care să supravegheze negocierile privind statutul final al provinciei Kosovo. Emisarul a fost ales în noiembrie același an în persoana fostului președinte al Finlandei, Martti Ahtisaari, care a primit o marjă de manevră destul de ampă din partea statelor care formează așa-zisul Grup de Contact pentru fosta Iugoslavie (format în 1994): Statele Unite, Marea Britanie, Rusia, Franța, Germania și Italia. Practic, Ahtisaari are ca mandat să ghideze negocierile dintre Belgrad și Priștina către o soluție finală – ideal, acceptată de ambele părți – care să salvgardeze stabilitatea regională și să contribuie la dezvoltare firească, pașnică și durabilă, a Kosovo-ului și statelor vecine (incluzând aici Macedonia, Albania și, desigur, Serbia).

În octombrie 2005, membrii Grupului de Contact au făcut clar tuturor părților implicate că odată pornit, negocierile nu vor fi blocate, lucru care pune o serioasă presiune atât asupra sârbilor cât și asupra albanezilor; în același timp, marile puteri au subliniat că nu vor accepta decizii unilaterale și nici folosirea violenței de către oricare dintre actorii implicați în proces. Kosovo, așa cum va rezulta după încheierea negocierilor, va trebui să aibe un caracter multietnic, în care drepturile minorităților sunt respectate la nivelul standardelor europene.

Pentru comunitatea internațională, prioritatea numărul unu este evitarea unui exod masiv al sârbilor din Kosovo, precum și a oricăror noi izbucniri de violențe, care ar compromite procesul de stabilizare a regiunii și ar radicaliza ambele părți. În

¹ Precizez că opiniile și sugestiile incluse în prezentul studiu au caracter personal și nu reprezintă poziții oficiale ale OSCE sau ale Misiunii OSCE în Kosovo – în cadrul căreia am activat, ca purtător de cuvânt regional, în perioada 2004 – 2005;

timp ce Belgradul respinge categoric ideea independenței, sârbii din Kosovo, presați inclusiv de comunitatea internațională să coopereze cu majoritatea albaneză, continuă să acuze condițiile de viață cu care se confruntă, mai ales în enclavale aflate la sud de Ibar, în zona centrală a provinciei. Cât despre albanezii majoritari, opiniile acestora oscilează între declarații liniștitoare, majoritatea la timpul viitor, privind multietnicitatea Kosovo-ului, și respectiv amenințări voalate cu declararea unilaterală a independenței și alungarea „internaționalilor”.

Planurile Belgradului pentru Kosovo – între ambiții și realism

Potrivit analiștilor politici din Balcani, ieșirea Muntenegrului din uniunea cu Serbia poate fi considerată ca având un efect colateral previzibil dar imposibil de împiedicat: înverșunarea oficialilor sârbi în legătură cu dosarul Kosovo. Belgradul a reacționat cu evident resentiment și amărăciune la deznodământul referendumului muntenegrean, deși acceptase procesul politic care, sub supervizarea Uniunii Europene, a dus la rezultatul în cauză. Potrivit experților *International Crisis Group*, „O situație haotică se manifestă în cercurile guvernamentale sârbe, ca urmare a dificultăților politice și administrative provocate de independența Muntenegrului. Dacă această reacție poate constitui un indicator, autoritățile belgradene ar putea intra într-o accentuată stare de confuzie ca urmare a independenței Kosovo-ului”¹.

Șocul pe care îl prognozează analiștii ține de nivelul așteptărilor induse populației sârbe de cercurile politice de la Belgrad, în ceea ce privește rezultatul negocierilor privind viitorul provinciei Kosovo. Practic, în Serbia, a vorbi despre acceptarea independenței provinciei Kosovo înseamnă sinucidere politică, iar această axiomă nu și-a pierdut valabilitatea în cei cinci ani de la încetarea bombardamentelor NATO. Dincolo de discursul oficial privind suveranitatea Belgradului asupra întregului teritoriu al Serbiei, impresia multor observatori, jurnaliști și responsabili implicați în problemele regiunii este că, pentru politicienii sârbi, Kosovo reprezintă un subiect folosit mai degrabă ca instrument în luptele politice interne. Viitorul și problemele sârbilor din Kosovo sunt, cel mai adesea, trecute pe planul al doilea – iar aceasta este o opinie pe care o împărtășesc, mai mult sau mai puțin vocal, din ce în ce mai mulți sârbi din provincie.

Pentru Belgrad, participarea la negocierile prezidate de Martti Ahtisaari reprezintă, în perspectiva unei atitudini de tip *real politik*, alegerea răului cel mai mic, în comparație cu refuzul implicării. Inflexibilitatea cu care autoritățile sârbe au respins permanent ieșirea Kosovo-ului din granițele republicii dă indicii serioase privind speranțele nedeclarate ale Belgradului: fie prevenirea adoptării, la capătul negocierilor, a oricărei noi rezoluții a Consiliului de Securitate al ONU care ar menționa independența provinciei (rezoluție care ar înlocui-o, într-o logică normală, pe cea cu numărul 1244 din 1999), fie măcar amânarea și întârzierea unei astfel de eventualități *sine die*, în speranța ivirii unor circumstanțe mai favorabile pe plan internațional.

Până atunci, sloganul Belgradului pare să fie „*mai mult decât autonomie, mai puțin decât independență*” – o formulă destul de vagă, dar care a permis unor oficiali sârbi să propună o serie de concesii, în ultimele săptămâni ale lui 2005. Astfel, după ce președintele Boris Tadić a subliniat, la sfârșitul lui septembrie 2005, că Serbia nu poate abandona leagănul poporului său și nici pe cei o sută de mii de sârbi care mai locuiesc încă în provincie², ministrul sârb de externe Vuk Drasković declara unui

1 *International Crisis Group, Europe Briefing no. 43*, Belgrad/Priștina/Bruxelles, 27 iunie 2006, p.11;

2 „Serbia President: Need To Take Care Of Serbs In Kosovo”, Associated Press, 23 septembrie 2005;

ziar german, la 15 noiembrie¹, că atâta vreme cât granițele actuale ale Serbiei rămân neschimbate, albanezii din Kosovo ar putea primi dreptul de a decide independent cu privire la propriile forțe armate, poliție, parlament, impozite, precum și statut de membru cu drepturi depline în majoritatea organismelor internaționale (inclusiv Fondul Monetar Internațional) cu excepția ONU.

O altă propunere a fost făcută de Tadic însuși la sfârșitul lui noiembrie 2005, în timpul unei vizite la Moscova. Propunerea viza posibila împărțire a provinciei Kosovo în două entități separate pe baze etnice, similar organizării Republicii Bosnia-Herțegovina (în care există Republica Srpska și Federația Croato-Musulmană). Sugerția a fost respinsă vehement de premierul albanez de la Priștina, Bajram Kosumi², care a profitat de ocazie pentru a reafirma principiul conform căruia independența provinciei față de Serbia este în afara oricărei discuții³.

Poziția Serbiei față de statutul final al Kosovo-ului se bazează, în esență, pe argumente ce țin de dreptul internațional. Astfel, la 25 octombrie 2005, în fața Consiliului de Securitate al ONU, premierul Vojislav Kostunica afirma că a dezmembra un stat democratic împotriva voinței sale va crea un caz fără precedent în istoria relațiilor internaționale și a Națiunilor Unite, afectând principiile ce stau la baza ordinii internaționale, respectiv inviolabilitatea granițelor și suveranitatea tuturor statelor. Observatori externi ai situației din Kosovo atrag însă atenția că albanezii se pot simți îndreptățiți să pună la îndoială buna-credință a Belgradului, câtă vreme suveranitatea acestuia asupra provinciei nu a ținut seamă, până în 1999, și de *responsabilitatea sa în a-i proteja* pe toți cetățenii proprii, indiferent de origine etnică.

Poziția Serbiei rămâne la fel de inflexibilă și atunci când vine vorba despre posibilele compensații de care ar putea beneficia în schimbul unei atitudini conciliatorii. Printre aceste avantaje se detașează promisiunea unei integrări în Uniunea Europeană *on the fast track*, însă liderii de la Belgrad s-au simțit destul de confortabil în ceea ce privește opinia generală a electoratului sârb pentru a respinge astfel de propuneri. Potrivit unui politician sârb, intervievat de *International Crisis Group*, doar 100.000 de alegători ar fi motivați de perspectiva integrării europene⁴; această perspectivă îi determină pe analiștii *think tank*-ului sus-menționat să concluzioneze că „atitudinea și politica Serbiei față de Kosovo se manifestă într-un mediu mult mai pătimaș decât unul în care «basteanele și morcovii» comunității internaționale pot avea efect”⁵. Oricum, relațiile dintre Belgrad și Bruxelles au intrat într-o nouă fază la 3 mai 2006, când Uniunea a întrerupt negocierile în vederea unui acord de asociere cu Serbia, după ce autoritățile acesteia nu au reușit să îl aresteze pe Ratko Mladici, inculpat pentru crime de război de către Tribunalul Penal Internațional pentru Fosta Iugoslavie de la Haga.

Pe lângă dezinteresul și chiar opoziția față de proiectul integrării europene, electoratul sârb pare să resimtă tot mai puternic oboseala provocată de neconținută discuție pe seama soartei provinciei Kosovo. Un sondaj de opinie efectuat în Serbia în noiembrie 2005 a arătat că aproape jumătate dintre cei chestionați consideră că un Kosovo independent este cel mai probabil rezultat al negocierilor demarate la Viena. Mai mult, doar 21% dintre repondenți s-au pronunțat pentru o așa-numită „împiedicare prin luptă a independenței provinciei”, în timp ce 45% acceptau

1 Interviu publicat de *Frankfurter Rundschau*, la 16 noiembrie 2005;

2 La începutul lui martie 2006, Bajram Kosum a demisionat, premier fiind numit, la 10 martie, Agim Ceku, fost comandant în cadrul Armatei de Eliberare a Kosovo-ului, forța de gherilă albaneză;

3 *Balkan Watch*, 28 noiembrie 2005, vol. 7.24, consultat de autor la www.publicinternationallaw.org/docs/BW2005/Balkan_Watch.28Nov_05.pdf;

4 Apud. *International Crisis Group, Kosovo: The Challenge of Transition. Europe Report no. 170*, Belgrad/Priștina/Bruxelles, 17 februarie 2006, p. 22;

5 *Ibidem*, p.22;

pierderea acesteia. Cu toate acestea, este de așteptat ca unii politicieni sârbi să continue să se raporteze la Kosovo prin prima posibilului sprijin popular adus de o poziție radical-naționalistă, așa cum fac, de exemplu, reprezentanții Partidului Radical Sârb (formațiune care se bucură în sondaje de aproximativ 40% din simpatiile alegătorilor sârbi).

Priștina – speranțe mari, eforturi puține

Poziția oficială a albanezilor din Kosovo a fost expusă cât se poate de clar de noul președinte Fatmir Sejdiu, ales de Adunarea Parlamentară după decesul lui Ibrahim Rugova: „Independența Kosovo-ului nu este negociabilă. Pentru noi este foarte important ca procesul de obținere a independenței să fie unul rapid”². Cuvintele lui Sejdiu reflectă convingerea cvasitotalității albanezilor³ potrivit căreia anul 2006 este hotărâtor pentru viitorul provinciei. La Priștina, a accepta orice altceva mai puțin decât deplina independență înseamnă sinucidere politică. Separarea provinciei de Serbia a ajuns să fie văzută de populația albaneză drept o soluție pentru toate problemele din Kosovo, inclusiv cele economice și de dezvoltare – lucru pe care oricât de hazardat l-ar considera, puțin reprezentanți ai comunității îndrăznesc să-l contrazică. Lupta politică și discuțiile în jurul acestui subiect au fost și continuă să fie atât de importante pentru albanezii kosovari încât acum liderii lor politici nu mai pot da înapoi de teama de a nu fi acuzați de trădare. Confrunțați cu presiunea opiniei publice dar și cu excesele de limbaj ale elementelor radicale, majoritatea politicianilor albanezi ezită în a face concesii semnificative față de cererile Serbiei și presiunile internaționale, preferând să amâne angajamentele ferme.

Mulți dintre liderii albanezi sunt conștienți de inflexibilitatea electoratului lor în privința separării de Serbia. În ultimii șase ani, acesta a fost subiectul care a dominat masiv discursul politic de la Priștina, sincronizat cu o vizibilă tendință de a arunca responsabilitatea pentru eșecuri și problemele de zi cu zi ale oamenilor fie în curtea Belgradului, fie în cea a comunității internaționale. Sloganul „independenței” a fost repetat într-atât de mult încât s-a golit de sens, în același timp în care atributele formale ale acesteia – loc la ONU, ambasade, armată proprie și sportivi care, la Olimpiade, să poarte tricouri pe care să scrie „KOSOVO” – au intrat în conștiința albanezilor drept lucruri fără de care nu pot concepe viitorul. Oamenii politici știu, pe de altă parte, că de obținerea unor astfel de trofee atârână viitorul lor politic, în condițiile în care economia și infrastructura provinciei sunt doar cu puțin mai sus decât nivelul de colaps.

Toate acestea explică limita autoimpusă de liderii albanezi, anume de a nu negocia sub nici-o formă independența Kosovo-ului. Ei se așteaptă ca tratativele coordonate de Marri Ahtisaari să rezulte mai întâi în recunoașterea formală a suveranității Kosovo-ului, și abia apoi să abordeze probleme precum descentralizarea și aranjamentele practice privind protecția minorităților ori accesul la lăcașurile de cult ortodoxe sârbe. În plus, ideea acordării de puteri sporite autorităților locale – recte, și celor din enclavile sârbești – stârnește nervozitate la Priștina, care se teme de o posibilă divizare a Kosovo-ului pe criterii etnice (propunere deja avansată de Belgrad în noiembrie trecut), după modelul Bosniei-Herțegovina.

1 *Axis Information and Analysis Agency*, www.axisglobe.com, „From the Wisdom of Suffocating Serbia”, 22 iunie 2006, consultat de autor la <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=929>;

2 Associated Press, AP, 2/10/06).

3 Aproximativ 86% dintre albanezii din Kosovo susțin independența necondiționată a provinciei, și doar 7% acceptă independența condiționată, dacă altfel nu se poate (apud. *Early Warning System Fast Facts*, UNDP, Report no. 11, disponibil la www.kosovo.undp.org/publications/publications.asp);

Un lucru important, în acest context, ține de faptul că voința politică a albanezilor din Kosovo merge către construirea unui al doilea stat albanez, și nu către o ipotetică „Albanie Mare”. Există o serie de argumente în acest sens, printre care și sprijinul redus, la nivelul populației, pentru un proiect de unificare a teritoriilor locuite de albanezi. Acesta este, poate, și unul dintre puținele subiecte de dezbatere politică extrase din tradiția istorică a poporului albanez pe care liderii de la Priștina își permit să le dezavueze public¹. Există însă suspiciunea că acest al doilea stat albanez se vrea a fi, neoficial, unul monoetnic. Deși puțini politicieni albanezi admit deschis o astfel de perspectivă, oamenii de rând sunt mult mai deschiși: 72% dintre albanezii din Kosovo se declară convingși că „ar fi mai bine dacă, sub auspiciile Comunității Internaționale, noi granițe ar fi stabilite pe teritoriul fostei Iugoslavii astfel încât fiecare naționalitate să trăiască într-o țară separată”². Aceasta înclinație către un Kosovo etnic-omogen explică, parțial, și faptul că nu doar sârbii din Kosovo, ci și celelalte minorități din provincie – roma, ashkalia, turci, bosniaci, gorani – se simt amenințate și lăsate deoparte politic, posibil vizate de asimilare în următorii ani. Un semnal negativ a fost transmis de Priștina și atunci când minorităților nu le-a fost acordat nici-un loc în delegația albaneză la negocierile privind statutul final al provinciei.

În noiembrie 2005, premierul albanez al Kosovo, Bajram Kosumi, a declarat public că sârbii din provincie nu trebuie să plece, viitorul lor fiind mult mai bun aici decât în Serbia, unde ar putea fi considerați „cetățeni de gradul al doilea” și tratați ca atare.”³. Nu a fost nici prima și nu va fi, cu siguranță, nici ultima declarație conciliatoare a unui lider albanez, adresată sârbilor kosovari. Aceștia din urmă însă, rămân pesimiști și suspicioși. Ei acuză faptul că, dincolo de declarații, albanezii nu dau nici-o dovadă palpabilă că ar fi interesați în mod sincer să găsească o soluție viabilă pentru perpetuarea existenței celorlalte grupuri etnice existente în Kosovo. Incapacitatea minorității sârbe de a găsi o voce separată de a Belgradului este văzută de albanezi drept o dovadă de permanentă ingerință a Serbiei, însă comunitatea majoritară în Kosovo s-a dovedit la rândul ei incapabilă de a oferi motive convingătoare care să-i determine pe sârbii din provincie să-și ia soarta în mâini.

Lipsa unei strategii pentru acomodarea minorității sârbe – cea mai numeroasă⁴ – ridică un serios semn de întrebare cu privire la sinceritatea declarațiilor responsabililor albanezi privind „statul multi-etnic” pe care afirmă că doresc să îl creeze. Există suspiciunea că albanezii nu fac altceva decât să aștepte ca sârbii să vândă proprietățile pe care le dețin și să plece – proces care a luat proporții până într-atât încât mai mulți reprezentanți ai comunității internaționale s-au văzut nevoiți să reamintească Priștinei că multi-etnicitatea Kosovo-ului nu trebuie privită ca o pretenție a „internaționalilor”, ci ca însăși o garanție pentru menținerea granițelor actuale ale provinciei

1 În septembrie 2005, un sondaj realizat în Kosovo arăta că doar 10% dintre albanezii kosovari sprijină ideea unirii provinciei cu Albania (apud. *Early Warning System Fast Facts*, UNDP, Report no. 11, disponibil la www.kosovo.undp.org/publications/publications.asp);

2 „The Balkans in Europe's Future. Report of the International Commission on the Balkans”, aprilie 2005, disponibil la <http://www.balkan-commission.org>;

3 Balkan Watch, 28 noiembrie 2005, vol. 7.24, consultat de autor la www.publicinternationallaw.org/docs/BW2005/Balkan_Watch.28Nov_05.pdf;

4 În acest moment (iulie 2006) nu există statistici demografice oficiale privind Kosovo; ultimul recensământ a avut loc în 1991, însă rezultatele lui sunt contestate de albanezii din Kosovo și de alte comunități etnice din provincie, care l-au boicotat, acuzând autoritățile de la Belgrad de manipularea rezultatelor; precedentul referendum a avut loc în 1981, iar datele sale sunt citate doar ca termen de comparație; neoficial, sunt luate în calcul următoarele cifre (raportate la aproximativ 2 milioane de locuitori prezenți în Kosovo): 100.000 – sârbi, 35.000 – turci, 40.000 – bosniaci (slavi musulmani), 35.000 – roma și 15.000 – gorani (populație de origine bulgară, de religie musulmană); restul de cca. 1.800.000 sunt albanezi (vezi și raportul *Amnesty International* AI EUR 70/010/2003, publicat în aprilie 2003, accesibil la <http://web.amnesty.org/library/index/engneur700102003>);

și refuzul partiționării acesteia între sârbi și albanezi.

Cu toate acestea, atitudinea clasei politice de la Priștina continuă să sufere de pe urma lipsei de inițiativă și a impresiei că problema independenței se va rezolva de la sine, poate cu ajutorul Statelor Unite (pe care mulți albanezi le văd mult mai apropiate decât țările mari din Uniunea Europeană). Politicienii albanezi nu par să fi înțeles că inflexibilitatea la masa negocierilor (sau cel puțin lipsa de efort creativ în a identifica și propune soluții viabile spre dezbatere) este ultimul lucru de care are nevoie echipa de negociatori a lui Ahtisaari, confruntată cu la fel de dura poziție a Belgradului.

Absența compromisului de natură să pună lucrurile în mișcare aduce vânt în pânzele corabiei radicalilor. Astfel, mișcarea „Vetevendosje!” (Auto-determinare) condusă de militantul radical Albin Kurti¹ a reușit, în ultimii doi ani, să catalizeze în mod vizibil energiile și emoțiile tinerilor albanezi cu ajutorul unei platforme politice maximaliste și iluzorii, dar care a reușit să monopolizeze atenția mass-media cerând nici mai mult nici mai puțin decât plecarea „internaționalilor” și recunoașterea independenței Kosovo-ului fără alte negocieri și pertractări. Gruparea nu s-a sfiit să picteze mașinile UNMIK din fața sediului Misiunii ONU de la Priștina, la 19 octombrie 2005, cu literele „F” și „D”, înainte și respectiv după sigla „UN”, rezultatul („FUND”, „sfârșit” în limba albaneză) sugerând ideea că prezența internaționalilor în provincie a ajuns la capăt². Recent, la 8 iunie 2006, aproape o mie de persoane s-au adunat la chemarea grupării „Vetevendosje!” în fața cartierului general al UNMIK de la Priștina, pentru a cere plecarea administrației internaționale din Kosovo, acuzată că „face rău” provinciei. Manifestarea a luat sfârșit a doua zi, când poliția locală a dispersat manifestanții, arestând mai multe persoane, eliberate după câteva zile³.

Indiferent cât de slabă ar fi priza la public a unor astfel de manifestări, un lucru este sigur: tensiunile și frustrările populației albaneze din Kosovo nu vor scădea sub limita de avarie câtă vreme politicienii de la Priștina nu vor obține ceea ce ei văd ca „rezultatul minimal” al negocierilor de la Viena: anularea suveranității Serbiei asupra provinciei. Iar pentru a obține așa ceva, negociatorii albanezi vor trebui să cadă la învoială cu partea sârbă în privința a cel puțin trei chestiuni fundamentale: i) sistemul de includere și reprezentare a minorităților în administrația centrală și mai ales în domenii-cheie precum cultura și învățământul (în care Serbia ar trebui să primească dreptul de a se implica); ii) descentralizarea administrației astfel încât comunitățile locuite de sârbi în Kosovo să abandoneze „starea de asediu” în care se găsesc acum și să poată să se gospodărească în interesul cetățenilor lor; iii) negocierea cu Biserica Ortodoxă Sârbă a unui mecanism care să asigure protecția mănăstirilor, bisericilor și siturilor religioase din provincie, în beneficiul patrimoniului cultural internațional și al tuturor comunităților din Kosovo. Reglementarea acestor trei probleme va deschide calea spre discuția finală, aceea asupra statutului viitor al provinciei. Însă responsabilitatea orientării negocierilor către găsirea unei soluții durabile, indiferent de costurile ei diplomatice de moment, va continua să fie împărțită între toți cei implicați: sârbi, albanezi și, nu în ultimul rând, reprezentanții comunității internaționale.

1 Albin Kurti a fost unul dintre liderii manifestațiilor studențești ce au avut loc la Priștina, în 1998-1999; a fost arestat de poliția sârbă și a stat în închisoare pînă în decembrie 2001; în ultimii doi ani, organizația formată de el s-a specializat în acțiuni de protest față de prezența forțelor internaționale în Kosovo: tăierea cauciucurilor mașinilor UNMIK, desenarea de grafitti-uri pe clădirile oficiale, atacuri cu ouă împotriva vizitatorilor sârbi primiți la cartierul general al UNMIK din Priștina ș.a.;

2 *Kosova Sot*, 20 octombrie 2005, p.1;

3 „Radicalii din Kosovo protestează fata de «ocupația» ONU”, comentariu semnat de Krenar Gashi, *Rețeaua Balcanică de Investigații Media* (www.birn.eu.com), 10 iunie 2006;

România și securitatea energetică

studiu de caz pe summit-ul NATO de la Riga (noiembrie 2006)

OCTAVIAN MANEA

The article intends to provide an analytical assessment of the Romanian foreign policy agenda promoted in the time of the NATO's Riga Summit (November 2006), an agenda that summarizes the core issues of what we can call Basescu's grand strategy towards the wider Black Sea Region. All these issues are very sensitive particularly because the pro-active agenda of energy securitization promoted by the Romanian President may collide with the interests of the pro-status-quo regional powers; the sensitivity of the problem involved is maximized because there is no clear consensus at the level euro-atlantic community on the right strategy or which should be the forum for debating primary policy options involving security energy-EU or NATO? More, it seems that this topic revived the fault lines of the past years between new and old Europe. But at the end of the day were the Romanian interests secured?

Keywords:

Romanian foreign policy, NATO's Riga Summit (November 2006), Black Sea Region, security energy - EU and NATO

Credem că dezbaterea asupra politicilor României legate de problematicile multidimensionale ale spațiului Mării Negre, rămâne un imperativ mai ales în contextul în care UE este forțată prin extinderea membership-ului său de la 1 ianuarie 2007, să-și definească o poziție de ansamblu în raport cu dezvoltările din acest spațiu. În acest context trebuie să chestionăm compatibilitatea inițiativelor României cu proiecțiile oficiale asumate la nivelul UE, mai ales în contextul în care poziția României este articulată din perspectiva unui mindset profund euroatlantic vizând chestiuni de maxim interes pentru UE precum securitatea energetică europeană. Mai mult decât atât, ambele părți sunt puse în fața imperativului articulării unor politici care fie integrează interesele unor actori regionali de importanță strategică precum Rusia și Turcia, fie se definesc în antiteză cu acestea. Din punctul nostru de vedere până la acest moment UE pare să articuleze o poziție care integrează interesele Turciei și Rusiei, pe când România pare să promoveze politici care afectează profund status-ul lor geopolitic.

Identificăm global două mari perspective articulate la nivelul unor think-tank-uri occidentale și asumate public de elitele anumitor state ca opțiuni de *policy*, legate de spațiul Mării Negre. Subiectul și topica sunt extrem de relevante în măsura în care România a adoptat poziții ferme pe aceste problematici și pare să devină

cel puțin la nivelul UE un stat catalizator al unei dezbateri a cărei finalitate rămâne coagularea unei poziții comune a Uniunii față de subiectul securității energetice dar și al problematicilor multidimensionale de securitate specifice spațiului Mării Negre.

Una dintre strategiile avansate la nivelul anumitor think-tank-uri este, în substanța sa, profund revizionistă în sensul în care își propune să afecteze status-quo-ul caracteristic sistemului geopolitic al Mării Negre. Statele pro status-quo și care dezvoltă politici orientate spre conservarea unei stări de lucruri care le avantajează sunt prin excelență Rusia și Turcia. În acest sens aceste state au dezvoltat formate regionale de gestiune a problematicilor subsistemului geopolitic al Mării Negre dar care în esență lor și sub aspectul soluțiilor asumate în raport cu amenințările de securitate rămân mecanisme conservatoare, pro status-quo. Pe fond însă, în opinia lui Bruce P. Jackson o strategie de **revizionism geopolitic**, își propune înlocuirea clasicului sistem de balanță a puterii cu o configurație de secol XIX care diviza controlul politic, economic și militar al Mării Negre între imperiile Rus și cel Otoman¹. În ansamblu o astfel de strategie își propune înlocuirea dominației Rusiei dar și a Turciei cu un sistem regional cooperativ, interdependent de state democratice care dezvoltă un format integrat de gestiune a problematicilor de securitate, paralel cu o permeabilizare și integrare graduală a acestui spațiu de către instituțiile euro-atlantice. Logica acestui construct rămâne crearea unei structuri autosustenabile care să protejeze tinerele democrații regionale. O altă componentă majoră a acestui revizionism geopolitic vizează contestarea acelor norme care au permis menținerea unei militarizări anacronice pentru secolul XXI, precum Convenția de la Montreux din 1936 care stabilește controlul militar turc asupra strâmtorilor Dardanele.² În logica aceleiași proiecții strategice, o miză majoră euroatlantică este aceea a deschiderii/permeabilizării spațiului pontic de către instituțiile europene în scopul **securizării coridorului energetic** al Mării Negre o componentă vitală care asigură tranzitul energetic dinspre statele producătoare din Asia Centrală spre statele consumatoare ale Europei. Miza rămâne securizarea unui traseu energetic alternativ în scopul reducerii dependenței europene de furnizorul principal de gaze-Rusia.³

În ansamblu însă toată această strategie este intrinsec conexată de o anumită optică de lecturare a proiecțiilor strategice ale Rusiei în spațiul fost-sovietic și la nivelul întregului areal al Mării Negre. Global Rusia percepe această zonă a „străinătății apropiate” (near abroad) ca fiind spațiul său vital de securitate iar Marea Neagră ca un lac rusesc, astfel ca încearcă prin diverse mijloace să își conserve dominația și influența regională. Două sunt mijloacele care maximizează poziția de putere și influența regională a Rusiei accentuând în egală măsură dependență politică și economică a celorlalte state: monopolul energetic și așa numitele conflicte înghețate („frozen conflict”). Practic după 1990 și mai ales sub mandatul președintelui Vladimir Putin, Rusia descoperă și se reinventează sub aspectul ambițiilor geopolitice datorită uriașelor potențialități ale componentelor de *putere soft* dar și de *putere hard*. Cele două instrumente de mai sus sunt în esență lor mijloace coercitive care induc și determină o influențare a deciziilor politice în statele în care acest potențial de șantaj este utilizabil, orientând politica acestor state în sensul dorit de Rusia. Însă potențialul energetic al Rusiei poate fi perceput și ca un formidabil capital de soft power care îi maximizează poziția de putere în statele dependente energetic de Rusia. Spre exemplu spațiul străinătății apropiate nu este numai un uriaș consumator de energie dar în egală măsură există la nivelul acestor societăți segmente majoritare rusofile, consumatoare de cultură rusă.⁴ Și în aceasta constă potențialul nebănuit al puterii

1 Bruce P. Jackson (2006) „The Soft War for Europe's East”, in Ronald ASMUS, editor, *Next Steps in forging a EuroAtlantic Strategy for the Wider Black Sea*, Washington D.C: George Marshall Fund of the United States, p.105

2 *Idem*

3 *Ibidem*, p.110

4 Fiona Hill (2006), „Moscow Discovers Soft Power”, in *Current History*, October, p. 341

soft: în a obține finalitatea dorită deoarece celelalte state doresc să te urmeze, admirându-ți valorile, urmându-ți exemplul, aspirând la nivelul tău de prosperitate și securitate.¹ Invadând practic fostele-state sovietice cu o astfel de ofertă multidimensională culturală, de prosperitate și securitate, Rusia le determină agenda politică menținându-le în sfera sa de influență și dependență. Ucraina, Belarus, statele din Caucaz și Asia Centrală, toate se încadrează în acest pattern. În egală măsură Rusia rămâne una dintre cele mai importante piețe de consum pentru aceste economii foste-sovietice. În acest context, Bruce Jackson definește și miza confruntării geopolitice dintre Occident și Rusia în spațiul străinătății apropiate și al Mării Negre: o luptă între puterea soft a Rusiei și puterea soft a democrațiilor occidentale pentru orientarea politică în aceste state, pentru influența economică în aceste regiuni și pentru extinderea sistemelor de alianță și a instituțiilor multilaterale adiacente, cu alte cuvinte configurarea unui viitor alternativ în spațiul sau sub influența democrațiilor euro-atlantice, altul decât cel monodimensional rus². Pe scurt: „*we should not hesitate to state plainly what we do face: namely, a soft war over influence, alignment and values.*”³

A doua mare strategie ce poate fi asumată în raport cu gestionarea problematichilor spațiului Mării Negre rezidă într-o strategie care se structurează pe interna-lizarea lecțiilor cadru care au stat la baza procesului de extindere a NATO spre est, adică pe asumarea unor proiecții care se dezvoltă nu împotriva Rusiei ci cu participarea activă a Rusiei. Aceasta este în mod fundamental o strategie de angajare a Rusiei, care dă un cuvânt de spus Rusiei, în structurarea formatului de gestiune regional de orientare euro-atlantică și care nu periclitizează obiectivul de fond al strategiei, cu alte cuvinte permeabilizarea regiunii în raport cu instituțiile euro-atlantice și coagu-larea unui consens macrorregional care să furnizeze o platformă de soluționare a conflictelor înghețate. O astfel de strategie evită impresia că Occidentul dorește o evacuare (o „ejectare”) a Rusiei din acest spațiu.⁴

Vom încerca în continuare să arătăm pentru ce tip de strategie a optat România, o discuție importantă în măsura în care la nivelul UE țara noastră poate cataliza și eventual orienta și defini acea componentă a Politicii de Vecinătate în cristalizarea unei poziții în raport cu problematicile de securitate generate de spațiul Mării Negre. Pentru acest lucru vom apela însă la un studiu de caz și anume agenda de politică externă asumată de către România în cadrul summit-ului NATO de la Riga.

Astfel, la o întrebare legată de rolul și relevanța NATO în actualul mediu de securitate, președintele Băsescu afirmă într-un interviu pe 27 noiembrie 2006, în preluarea summit-ului NATO de la Riga că esențialmente NATO este o alianță politico-militară aflată în plin proces de transformare asumat pentru a se realiza tranziția de la logica unei alianțe statice configurate pe gestiunea amenințărilor și riscurilor de securitate specifice războiului rece la o alianță pliată pe gestiunea riscurilor asimetrice. Din punctul de vedere al președintelui Băsescu pentru a răspunde imperativelor de securitate ale statelor membre pe fondul unui mediu strategic dominat de riscuri asimetrice, „*NATO trebuie să își asume responsabilități în protejarea liniilor maritime și a infrastructurilor portuare prin care se face transferul de marfuri energetice dinspre zonele de producție către regiunile de consum.*”⁵

În acest context revenim la anumite elaborări ale președintelui care extind

1 Joseph S. Nye, Jr., „Hard Power, Soft Power, and the War on Terrorism”, in David Held (ed.), *American Power in the 21 st Century*, p. 124

2 Bruce P. Jackson, *Op.cit.*, p. 102

3 *Ibidem*, p.103

4 F. Stephen Larrabee (2006) „A western strategy toward Russia in the Black Sea region”, in Ronald Asmus (ed.), *Next Steps in forging a EuroAtlantic Strategy for the Wider Black Sea*, Washington D.C: George Marshall Fund of the United States, p. 116

5 Interviul al președintelui Traian Băsescu acordat ziarului *Evenimentul Zilei* pe data de 27 noiembrie 2006, http://www.presidency.ro/?_RID=det&tb=date&id=8192&_PRID=ag

punctul de vedere de mai sus și pe care le-a dezvoltat în cadrul unei intervenții la conferința cu tema *Energy in Central and Eastern Europe*, pe 21 noiembrie 2006 unde a afirmat că aprovizionarea cu energie a Europei depinde de securitatea infrastructurii de transport, inclusiv de securitatea instalațiilor maritime și portuare care fac legătura între zonele de producție și regiunile de consum. Șeful statului a mai arătat că integritatea infrastructurii de transport, aflată fizic pe teritoriul unor state extrem de volatile din punctul de vedere al stabilității politice precum Georgia, Azerbaidjan, Armenia, poate fi oricând afectată de conflictele înghețate care tind să se reproducă în interiorul acestor state. În acest sens președintele Băsescu a anunțat că obiectivele diplomației române la summit-ul de la Praga vor fi subsumate propunerii ca NATO „să abordeze posibilitatea asumării securității rutelor de transport de energie, fie că este vorba despre rute terestre, de infrastructuri portuare, sau de rute maritime.”¹

Foarte relevantă în demersul de analizare a agendei asumate de către administrația Băsescu în cadrul summit-ului de la Riga, este poziția șefului diplomației române de la acel moment Mihai Răzvan Ungureanu articulată în cadrul întrevederii cu secretarul general al NATO, Jaap de Hoop Scheffer în timpul vizitei întreprinse de către acesta la București pe 16 noiembrie 2006, moment în care ministrul nostru de externe pledează pentru adaptarea NATO la noile amenințări de securitate. Însă în mod esențial, ca parte a acestui proces de adaptare, șeful diplomației române l-a asigurat pe secretarul general de sprijinul României pentru ca Summit-ul de la Riga „să decidă explorarea modalităților prin care NATO poate dezvolta un rol specific în domeniul securității energetice”.² Cunoaștem deja sensul și natura rolului pe care NATO îl poate juca în domeniul securității energetice pe evaluarea președintelui dar cum apare acesta la nivelul proiecțiilor Ministerului Afacerilor Externe? Pe 20 noiembrie 2006, șeful diplomației române pledează la Bruxelles în cadrul unei conferințe pe tema unei potențiale politici energetice externe a UE, „pentru importanța securizării infrastructurii energetice terestre și maritime, inclusiv a facilităților portuare”³, tema pe care diplomația română încearcă de altfel așa cum reiese și din întrevederea ministrului Ungureanu cu Secretarul General al NATO din 16 noiembrie 2006, să o impună pe agenda summit-ului NATO de la Riga ca o parte esențială a adaptării Alianței la noul mediu de securitate. Mai mult o știre *Rompres*, ce rezumă intervenția ministrului Afacerilor Externe pe 24 noiembrie 2006, în cadrul cursurilor Nicolae Titulescu, și postată pe site-ul misiunii române la UE arată foarte clar și sensul pledoariei diplomației noastre conexas de rolul specific pe care NATO și l-ar putea asuma pe dimensiunea securității energetice în zona pontică: „Avem nevoie de securizarea rutelor de tranzit ale energiei din Marea Neagră, rezolvarea conflictelor înghețate din zonă fiind interdependentă de acest obiectiv”.⁴

Ce a obținut România la summit-ul de la Riga, din perspectiva pledoariei diplomației române asupra rolului NATO în securizarea infrastructurii energetice din zona pontică? Astfel conform comunicatului prezidențial din 29 noiembrie 2006,

1 Comunicat de presă al Administrației Prezidențiale ce rezumă intervenția președintelui Traian Băsescu în cadrul conferinței *Energy in central and Eastern Europe*, 21 noiembrie 2006, http://www.presidency.ro/?_RID=det&tb=date&id=8166&_PRID=ag

2 Comunicat de presă al Guvernului României ce rezumă întâlnirea dintre ministrul Afacerilor Externe, Mihai Răzvan Ungureanu și Secretarul General al NATO, Jaap de Hoop Scheffer, 16 noiembrie 2006, <http://www.guv.ro/presa/afis-doc.php?idpresa=51607&idrubricapresa=1&idrubricaprimm=&idtema=&tip=&pag=&dr=>

3 Comunicat de presă al MAE ce rezumă intervenția ministrului Afacerilor Externe, Mihai Răzvan Ungureanu în cadrul conferinței *Spre o politică energetică externă a UE pentru a asigura un nivel ridicat de securitate a aprovizionării*, Bruxelles, 20 noiembrie 2006, <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=31324&idlnk=2&cat=4>

4 Comunicat de presă al Misiunii României pe lângă UE, 24 noiembrie 2006, <http://ue.mae.ro/index.php?lang=ro&id=31&s=15612>

ce rezumă conferința de presă susținută de președintele Băsescu în urma summit-ului de la Riga se afirmă că documentul adoptat, și avem în vedere aici Declarația Summit-ului asumată de către toate statele membre NATO, vizează securitatea energetică atât pe dimensiunea politică, în sensul consultării statelor membre cu privire la riscul ca energia să fie utilizată ca instrument de presiune politică, dar mai ales pe dimensiunea care vizează *„implicarea NATO în protejarea infrastructurilor energetice (linii mai libere de transport, porturi și infrastructura în mod direct)”*.¹ Mai mult în press briefing-ul MAE din 30 noiembrie 2006 se anunța faptul că *„ne bucurăm să remarcăm faptul că preocuparea României pentru subiectul securității energetice și identificarea unui rol de nișă al NATO în acest domeniu – discutată și la București, cu Secretarul General al NATO, cu prilejul recente sale vizite – a fost împărtășită și de alți aliați.”*² Cu alte cuvinte, combinând cele două enunțuri de mai sus, Declarația Summit-ului anunța asumarea de către NATO a unui rol de nișă în gestiunea securității energetice prin implicarea sa în protejarea infrastructurilor energetice terestre, maritime și aeriene din zona pontică. Știm foarte clar că pe logica prezențială infrastructura în cauză se referă la infrastructura energetică aflată fizic pe teritoriul unor state extrem de volatile din punct de vedere al stabilității politice, ce conservă pe teritoriul lor o serie de conflicte înghețate, și mai mult care se află într-o zonă de maximă sensibilitate, în imediata vecinătate a Rusiei. Or NATO nu își putea asuma niște gesturi atât de evident anti-ruse. Un asemenea angajament, în sensul rolului de nișă așa cum se configurează în elaborările Cotroceni-ului și ale Ministerului Afacerilor Externe, nu ar fi întrunit niciodată consens în Consiliul Nord-Atlantic.

Ce își asumă totuși statele membre prin declarația Summit-ului pe dimensiunea securității energetice? În paragraful 45 al declarației se susține faptul că *„sprijinim un efort internațional coordonat care să evalueze (assess) riscurile la adresa infrastructurilor energetice și care să promoveze securitatea infrastructurii energetice”*. Mai mult, Consiliul este însărcinat să se consulte în legătură cu riscurile imediate din sectorul securității energetice, în scopul de a defini acele zone în care NATO își poate aduce contribuția, plus valoarea, pentru securizarea intereselor de securitate ale aliaților, astfel ca la cerere să susțină, să sprijine eforturile naționale sau internaționale.³ Practic NATO va sprijini un efort coordonat și internaționalizat care să evalueze riscurile ce pot afecta infrastructura energetică și care să promoveze totodată securitatea acesteia. Deci avem de a face cu o proiecție, o evaluare prospectivă, și care se poate finaliza cu o strategie internațională care să se ocupe cu o astfel de problemă. Mai mult decât atât, nu este deloc clar la acest moment care este acea *plus valoare*, pe care o poate aduce NATO în securizarea intereselor de securitate ale aliaților *în sectorul securității energetice*. În traducere? Nu există consens la nivelul NATO legat de cum anume își poate aduce Alianța, o alianță esențialmente politico-militară, contribuția în *spațiul securității energetice*. De altfel mesajul politic exprimat și configurat la nivelul administrației Băsescu cu privire la rolul NATO pe dimensiunea securității energetice, rămâne o proiecție izolată, singulară, care nu are nici o legătură cu spiritul și sensul Declarației Summit-ului de la Riga, al cărui mesaj politic este următorul: **Am ajuns la consensul că nu există nici un consens legat de plus valoare a Alianței în domeniul securității energetice.**

Iată de pildă ce spune Secretarul General al NATO, Jaap de Hoop Scheffer legat de acest aspect deosebit de sensibil în două momente cruciale în reperele

1 Comunicat de presă al Administrației Prezidențiale ce rezumă intervenția președintelui Traian Băsescu în cadrul summit-ului NATO de la Riga, 29 noiembrie 2006, http://www.presidency.ro/?_RID=det&tb=date&id=8211&_PRID=ag

2 Comunicat de presă al MAE, din 30 noiembrie 2006, <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=31436&idlnk=2&cat=4>

3 Declarația Summit-ului de la Riga, 29 noiembrie 2006, <http://www.nato.int/docu/pr/2006/po6-15oe.htm>

acestei dezbateri. Plecăm de la premisa că mesajele Secretarului General al NATO sunt o proiecție a consensului conjunctural care există la un moment dat pe o anumită problematică în cadrul unei alianțe de 26 de membri. Iată ce răspunde acesta, pe 26 octombrie 2006, în cadrul unei conferințe de presă desfășurată la sediul Agenției de Știri ITAR-TASS, în Moscova, la o întrebare legată de criza gazelor care a afectat Ucraina dar și de disensiunile dintre Rusia și Ucraina în aceeași problematică: **„I can be very brief. NATO is in the business of politics and security, not in gas and not in energy. Thank you. Bye-bye.”**¹

Mai mult în așa numitul keynote speech susținut în cadrul summit-ului, secretarul general al NATO avertiza asupra potențialității și riscului ca orice problematică societală poate evolua/se poate transforma într-o era în care asistăm la o globalizare a insecurității, într-o provocare care afectează securitatea membrilor alianței. Mai mult decât atât, în cazul fiecărei provocări există numeroși susținători care presează Alianța să se implice în gestiunea acestor noi amenințări. În unele cazuri au dreptate, cum ar fi în cazul securității energetice, însă în mod esențial NATO nu se poate ocupa de toate neajunsurile și insecuritățile cauzate de globalizare, pentru că în acest fel ar risca să devină **a jack-of-all-trades**.² Cu alte cuvinte, și aici nuanța folosită de secretarul general al NATO este extrem de semnificativă, implicarea NATO în gestiunea de nișă într-o varietate de sectoare și problematici secundare în raport cu specializarea primară a alianței riscă să diminueze relevanța NATO. Astfel în consecință, în opinia sa, trebuie să existe un criteriu extrem de clar care să opereze o selecție de precizie chirurgicală în configurarea rolului și a aportului pe care NATO îl poate aduce în mediul de securitate post 9/11. Vorbim de altfel de o alianță militară care în logica post 9/11 este *forțată* pentru a rămâne relevantă și pentru a-și îndeplini scopul său ontologic anume acela de apăra securitatea și prosperitatea membrilor săi, de a deveni o alianță expediționară, de a funcționa out of area și de a se proiecta global. La întrebarea „care este nișa de specializare în care pe logica post 9/11 NATO își poate afirma relevanța asset-urilor sale politice și militare”, secretarul general al NATO răspunde foarte clar: operațiunile de stabilizare.

Pentru a rezuma episodul Riga credem că problematica securității energetice rămâne un subiect de dezbateră extrem de interesant, și în același timp extrem de sensibil, însă cel puțin la acest moment proiecțiile administrației Băsescu legate de implicarea NATO în securizarea infrastructurii energetice de pe teritoriul unor state nemembre NATO aflate în imediata vecinătate a Rusiei și într-o zonă de maxim interes strategic pentru aceasta, nu întrunesc consensul aliaților la nivelul Consiliului Nord Atlantic. Aceasta nu înseamnă că NATO nu are capacitatea operațională sau vocația de a se implica în astfel de misiuni ci că cel puțin la acest moment acest obiectiv nu este sustenabil politic la nivelul Consiliului Nord Atlantic. De ce?

În primul rând un rol major îl are pe evaluarea noastră mindsetul extrem idiosincronic al președintelui Băsescu (care altfel se integrează complet în logica strategiei de revizionism geopolitic) afișat în mai multe ocazii la adresa Rusiei. De aici credem că s-a dezvoltat o foarte mare reticență a celorlalți aliați în a se lăsa asociați cu proiecțiile „neprietenose”, ale președintelui Băsescu. Sau de a implica NATO într-o zonă și într-o problematică de maximă sensibilitate pentru interesele rusești. De aici reflexul elitelor din „vechea Europa” de a se disocia aproape instinctiv de proiecțiile marcate de aventurism ale președintelui Băsescu. În ansamblu, această optică nu este o marcă distinctivă și exclusivă a administrației Băsescu, ci este carac-

1 Press conference with NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer at the Itar-Tass news agency, 26 october 2006, <http://www.nato.int/docu/speech/2006/so61026a.htm>

2 Keynote speech by NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer at the Riga Conference, 28 November 2006, <http://www.nato.int/docu/speech/2006/so61128a.htm>

teristică și altor state din „noua Europă” (precum Polonia) care au dezvoltat și internalizat un profund sentiment de insecuritate, motivat istoric, pe relația cu Rusia. Raționamentul care stă la baza respingerii unor astfel de proiecții de către anumite state europene plasate mai ales în Vechea Europă poate fi urmatorul: „Vechea Europă” nu se poate implica în aventurile energetice ale „noii Europe” din simplul motiv că bunăstarea vechii Europe depinde în proporție de 40% de energia livrată de ruși. De remarcat faptul că în februarie 2006, primul ministru al Poloniei propunea în *Financial Times* nici mai mult nici mai puțin decât un pact European de apărare colectivă pe dimensiunea securității energetice care să conțină inclusiv o clauză similară celei prevăzute în articolul 5 al tratatului fondator al NATO; cu alte cuvinte o logică descrisă de principiul mușchetarilor-„one for all and all for one”. Propunerea poloneză venea pe fondul crizei energetice dintre Ucraina și Rusia, și era o propunere esențialmente îndreptată împotriva Rusiei. Foarte interesante sunt nuanțele (care de altfel extind logica de mai sus) care se desprind din discursul ministrului polonez al Apărării, Radek Sikorski, ținut pe 13 septembrie 2006, în cadrul unei conferințe organizate de prestigiosul think tank din Washington, CSIS,: „La începutul lui 2006 Europa s-a confruntat cu problema securității energetice. Ne-a făcut pe toți constienți de necesitatea de a răspunde acestei provocări în manieră colectivă. Modul în care Rusia își utilizează resursele în politica sa externă reprezintă o amenințare nu numai pentru statele direct vizate ci pentru întreaga comunitate euro-atlantică.”² Pe 27 iulie, tot în Washington, la fundația Jamestown președintele Băsescu facea o evaluare mult mai agresivă a pericolului pe care îl reprezintă Rusia pentru securitatea energetică a Europei: „Totuși este foarte clar că Gazpromul este acum mult mai eficient decât era Armata Roșie acum 40 sau 60 de ani. Gazpromul a făcut Europa dependentă de resursele energetice ale Federației Ruse.”³ În plus, pe 31 octombrie 2006 prin intermediul unei videointerveniții, tot în cadrul unei conferințe găzduite de prestigiosul CSIS, președintele Băsescu lansa un atac fără precedent la adresa Rusiei: „Singurul câștigător al nesoluționării conflictelor înghețate din regiunea Mării Negre, este țara care nu dorește o dezvoltare democratică în regiune... este țara care încă mai crede că statele independente mai pot fi controlate în următoarele decenii, sau secole.”

Ne întrebăm în acest context, cine ar fi putut la nivelul Consiliului Nord Atlantic să susțină o agendă care viza implicarea NATO în securizarea infrastructurii energetice din state foste sovietice, în condițiile în care argumentele în favoarea unui astfel de rol veneau de pe poziția unui mindset extrem idiosincronic la adresa Rusiei? De remarcat în acest context este mesajul transmis de către ministrul de externe al Rusiei, Sergey Lavrov șefului diplomației române la vremea aceea, Mihai Răzvan Ungureanu în timpul Consiliului Ministerial al OSCE din 4-5 decembrie 2006, și cuprins în press release-ul postat pe site-ul Ambasadei Federației Ruse din Washington DC: „At the same time, there was expressed on the Russian side concern at the unfavorable factors that have accumulated over the recent period exerting adverse influence on the general atmosphere of Russian-Romanian relations, in particular – a series of unfriendly remarks by the Romanian president concerning

1 Kazimierz Marcinkiewicz (2006), „Europe’s energy musketeers must stand together” in *Financial Times*, 9 February, http://us.ft.com/ftgateway/superpage.ft?news_id=ft0020920061603036734

2 Statement of Polish Minister of National Defense, Radek SIKORSKI on the conference in CSIS, Washington DC, 13 of September 2006, „In early 2006 Europe was faced with the problem of energy security. It made us aware of the necessity to respond to this challenge collectively. The way Russia uses energy resources in its foreign policy poses a threat not only to the countries directly concerned but also to the whole Euro-Atlantic community.” http://www.wp.mil.pl/arttykul_wiecej.php?idartykul=2236

3 Speech by the President Traian Basescu of Romania, *Romania: an energy gateway to Western Europe*, July 28 2006, <http://www.jamestown.org/docs/BasescuSpeech.pdf>.

Russia.”¹ Este o iluzie faptul că elitele „vechii Europe” (elite profund implicate în procesul de lărgire spre est a Alianței) ar fi putut susține vreodată un astfel de demers. Tot acest mindset structural anti-Rusia reflectă faptul că o mare parte din elitele angajate în proiectiile de politică externă ale „noii Europe” au eșuat să interneze lecția fundamentală a procesului istoric care le-a făcut parte a comunității euro-atlantice: lărgirea spre est a reprezentat esențialmente un proces de consolidare a încrederii (**trust building**) pe relația cu Rusia, de angajare și asociere.

Putem observa însă, în acest context, un pattern de asociere care ar putea avea o pondere semnificativă și relevantă în articularea politicilor de securitate ale UE inclusiv și mai ales în etapa postaderare a României, fondat pe clivajul care opune *statele noi Europe*, statelor vechii Europe sau pe un clivaj reformulat ce opune elitele euro-atlantice, elitelor eurocentrice.

Semnificativă pentru reacția vechii Europe la interacțiunea cu agenda de securitate a unor aliați din „noua Europă” este poziția Franței exprimată de președintele Chirac, în cadrul conferinței de presă susținută la finalul summit-ului de la Riga. La întrebarea dacă securitatea energetică s-a aflat pe agenda NATO, și dacă se poate vorbi de un rol NATO în apărarea căilor maritime și a oleoductelor din regiunile Asiei Centrale (poziția diplomației noastre), în contextul în care anumite state au evocat inclusiv posibilitatea transformării securității energetice într-o problemă de articol 5 (poziția diplomației poloneze), răspunsul lui Chirac a fost extrem de tranșant: *„La sécurité énergétique n'était pas à l'ordre du jour et n'avait pas à être à l'ordre du jour de l'OTAN. Nous n'en avons donc pas parlé.”*² Rugat să-și exprime totuși opinia asupra potențialității asumării NATO a unui rol de nișă în gestiunea securității energetice, răspunsul lui Chirac este o mostră ce reflectă clasică opoziție a elitelor euro-centrice față de inițiative care vizează extinderea rolului NATO dincolo de menirea sa ontologică, adică apărarea colectivă a spațiului euroatlantic: *„Je n'ai jamais été très partisan d'un élargissement de l'OTAN à des questions qui ne relèvent pas de sa vocation première. L'OTAN a vocation à assurer une sécurité militaire de défense entre les Américains, au sens large du terme, et les Européens. L'OTAN doit assumer en permanence les évolutions qui impliquent cette coopération et s'occuper de cela et pas d'autres choses.”*

Extrem de semnificative sunt și precizările făcute de un oficial de rang superior al administrației americane, și care nuanțează sensul paragrafului 45 din Declarația Summit-ului: *„So this is NATO saying there are aspects of energy security that are our business, and we're going to work on this together. Again, in the context of all the discussion of the strategic implications of energy in Eurasia, and the gas cutoffs, this is seen as NATO not writing off, but getting itself into the whole question of security. It doesn't mean energy policy is now going to be decided at NATO, but energy security is something NATO discussed in the Cold War, and now is back looking at.”* Și acum vine aspectul cu adevărat tulburător: *„Energy security, another issue that is in our founding charter, in NATO's founding treaty, but which we haven't talked about for a long, long time in this house.”*³ Și acum îmi permit o invitație pentru potențialii cititori: dați vă rog un search în tratatul fondator al NATO după cuvântul cheie **energy security**.... Conexând totuși afirmația oficialului american (care își propune să explicitizeze sensul paragrafului 45 al Declarației de la Riga care vizează rolul potențial al NATO în problematica de securitate energetică) cu

1 <http://www.russianembassy.org/>

2 Conférence de presse de M. Jacques Chirac, Président de la République, à l'issue du sommet de l'OTAN, 29 novembre 2006, http://www.elysee.fr/elysee/elysee.fr/francais/interventions/conferences_et_points_de_presse/2006/novembre/conference_de_presse_du_president_de_la_republique_a_l_issue_du_sommet_de_l_otan.67246.html

3 Briefing by Senior Administration Officials on the NATO Riga Summit, US Department of State, November 29th 2006, <http://fpc.state.gov/fpc/77051.htm>

tratatul fondator al Alianței, putem concluziona că cel puțin la acest moment securitatea energetică ar putea fi o problemă acoperită cel mult de articolul 4 al Tratatului de la Washington. Cu alte cuvinte, părțile se vor consulta ori de câte ori în opinia uneia dintre ele, integritatea teritorială, independența politică sau securitatea oricăreia dintre părți este amenințată („*the Parties will consult together whenever, in the opinion of any of them, the territorial integrity, political independence or security of any of the Parties is threatened*”). Coroborând cele 3 componente de mai sus (articolul 4 al Tratatului de la Washington, paragraful 45 al Declarației de la Riga, briefing-ul oficialului american) putem dezvolta cu mai multă rigoare rolul Alianței pe componenta securității energetice în contextul și în sensul Declarației Summit-ului de la Riga: Consiliul este însărcinat să se consulte asupra riscurilor imediate din sectorul securității energetice cu scopul de a defini acele zone potențiale în care NATO și-ar putea aduce contribuția la securizarea/protejarea/prezervarea (**safeguard**) intereselor de securitate ale aliaților. Procesul politic de consultare ar urma să definească un rol specific al NATO în sectorul securității energetice, și chiar să sprijine la cerere eforturi naționale și internaționale. Cuvintele cheie ale Declarației Summit-ului, care se pliază perfect pe logica articolului 4 al tratatului Tratatului de la Washington, sunt *to assess, to consult, to define*, fapt ce acreditează o proiecție politică care nu are nici o legătură cu ceea ce administrația Băsescu a declarat public că s-a obținut în urma summit-ului de la Riga, anume „*implicarea NATO în protejarea infrastructurilor energetice (linii mai libere de transport, porturi și infrastructura în mod direct)*”. Nu putem decât observa disparitatea de fond existentă între proiecția politică asupra căreia s-a obținut întrunit consensul Consiliului Nord Atlantic (*to assess, to consult, to define*) și agenda administrației Băsescu.

Practic, România propune nici mai mult nici mai puțin decât implicarea NATO în securizarea rutelor și a infrastructurii energetice adiacente arealului Marii Negre, și asta în condițiile în care sursa majoră de insecuritate la adresa securității energetice a comunității euroatlantice este reprezentată de politicile și interesele regionale ale Rusiei. Este o astfel de proiecție, de agendă sustenabilă din punct de vedere politic la nivelul Consiliului Nord Atlantic? Răspunsul, în opinia noastră este un categoric – NU și asta pentru că pe fond administrația României promovează o logică de sumă zero care contrastează flagrant cu mindsetul și raportarea de bază a NATO față de Rusia (dar o logică perfect integrabilă în strategia de restructurare geopolitică a spațiului Mării Negre): „*We must also develop a higher degree of consensus in the NATO-Russia dialogue on the nature of long-term stability and the need for positive change. This, in turn, must be based upon mutual confidence that the perspectives we bring to the table are designed to enrich a common response. That we do not seek to underscore what divides us, or score points against each other in an outdated zero-sum competition.*”² România propune, nici mai mult nici mai puțin, decât implicarea NATO în gestiunea securității energetice din zona Mării Negre, propunând NATO asumarea unui meniu operațional foarte apropiat de misiunea **Active Endeavour** din Mediterană, dar de pe o poziție care percepe Rusia ca o sursă majoră de insecuritate regională. Ori o astfel de logică subminează spiritul parteneriatului strategic ce formalizează politic natura relațiilor existente între NATO și Rusia. Ori a valida politic în Consiliul Nord Atlantic o astfel de viziune, înseamnă a valida politici de sumă zero la adresa Rusiei. Cunoaștem deja poziția Franței de respingere în bloc a unor proiecții operaționale care vin să adauge sarcini adiționale unei alianțe care

1 Tratatul Atlanticului de Nord, Washington D.C., 4 aprilie 1949, <http://www.nato.int/docu/basic/txt/treaty.htm>

2 Speech by NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer at the Russian Academy of Sciences' Institute of Europe, 24 June 2005, <http://www.nato.int/docu/speech/2005/so50624a.htm>

are deja de gestionat o agendă de securitate mult prea încărcată și care se confruntă cu riscul supraextinderii; vorbim de o alianță militară care în mediul de securitate post 9/11 este forțată pentru a rămâne relevantă și pentru a-și îndeplini scopul său primar acela de a apăra securitatea și prosperitatea membrilor săi, să depășească logica exclusiv statică specifică anilor 90 pentru a deveni o alianță expediționară, de a funcționa *out of area* și de a se proiecta global. Însă, mai există un stat membru NATO, care este extrem de sensibil la extinderea operațiunilor NATO în Marea Neagră, spațiu vizualizat ca fiind de mare interes strategic pentru politicile sale de securitate, anume Turcia. A permite NATO să se implice în Marea Neagră înseamnă a da Greciei un drept de veto în politicile de securitate regionale ale Turciei, iar acest lucru, din optica Ankarei, este inacceptabil. Global, o validare în Consiliul Nord Atlantic a proiecțiilor României echivalează cu asumarea unor politici de sumă zero la adresa Rusiei și totodată a unor politici care intră într-o puternică coliziune cu interesele de securitate la Marea Neagră ale Turciei. De altfel se constată o foarte interesantă convergență de interese între Rusia și Turcia, în cel mai pur spirit de **balance of threat**- de balansare împotriva amenințării în sensul respingerii în concert a oricărei inițiative UE, NATO sau a Statelor Unite care este de natură să le afecteze **status-ul geopolitic regional**¹. În aceasta logică se înscrie și efortul concertat de a bloca extinderea operațiunii **Active Endeavour** în Marea Neagră. În special Turcia consideră că o potențială interferență NATO în Marea Neagră ar putea amenința statutul obținut prin Convenția de la Montreux (1936) care stipulează faptul că Turcia este singurul stat care controlează strâmțorile strategice ce conectează Marea Neagră cu Mediterana. În plus o misiune NATO în Marea Neagră este percepută de către Ankara ca fiind inutilă deoarece ar avea același profil operațional cu misiunea *Black Sea Harmony*, lansată de către Turcia în 2004². Pe fond însă perspectiva de bază a Turciei legată de problematica de gestiune a politicilor de securitate în regiunea Marii Negre, rămâne aceea a asumării ei exclusive într-o formulă sau într-un format de gestiune exclusiv regional, un concert al insiderilor reunind statele litorale, respigându-se din start orice interferență din afară. Această preferință pentru gestiunea exclusivă în formate regionale deja consacrate a fost reiterată și de către Rafet Akgünay, *deputy under secretary* al Ministrului Turc al Afacerilor Externe, în iunie 2006 în cadrul conferinței „Democracy and Security in the Black Sea”: „*For Turkey, there is a clear distinction between the Black Sea maritime area and the Wider Black Sea Region. The challenges faced in these two paradigms are entirely different in nature and scale. The maritime area is relatively immune from asymmetric risks and threats, and the littoral states already have sufficient means and mechanisms that are needed to deter and, if necessary, to counter those risks that may arise in the future.*”³ Pe această baza Turcia s-a opus extinderii misiunii *Active Endeavour* în Marea Neagră, profil operațional asociat la nivelul proiecțiilor administrației Bănescu rolului de nișă pe care NATO și l-ar asuma pe componenta de securitate energetică și pentru care diplomația a pledat în cadrul summit-ului de la Riga, considerându-se faptul că inițiativele regionale de tipul operațiunii *Black Sea Harmony* sau *BLACK-SEAFOR* reprezintă structuri suficiente și mai adecvate pentru gestiunea problematicilor de securitate și a riscurilor asimetrice din arealul Mării Negre. Cunoscând toate aceste evaluări, oare cum și-au imaginat, administrația Bănescu și diplomația română în ansamblul lor, că vor reuși să obțină consensul politic în Consiliul Nord Atlantic în condițiile în care Turcia și Franța se opuneau public și deschis, oricărei

1 Ariel Cohen și Conway Irwin (2006), *US Strategy in the Black Sea*, Heritage Foundation, No. 1990, December 13, p. 8, www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/upload/bg_1990.pdf

2 *Ibidem*, p.9

3 Bert Middel (2006), Raportor Olanda: *Frameworks and Areas of cooperation in the Black Sea Region*, 165 CDSOG 06 E, NATO Parliamentary Assembly, Annual Session, <http://natopa.ibicenter.net/default.asp?SHORTCUT=994>

inițiative care ar fi implicat asumarea unui rol operațional al Alianței în sectorul securității energetice, într-o zonă extrem de sensibilă precum Marea Neagră?

Considerăm, că pe fond, concluziile unui raport prezentat Congresului SUA, în martie 2006, dezvoltă un consens existent la nivelul statelor europene legat de rolul pe care NATO ar trebui să și-l asume pe componenta securității energetice: „*A NATO role in energy security could prove to be premature. Most EU governments clearly prefer that market forces secure access to energy... Some EU governments also believe that discussion of energy security at NATO sends the wrong signal to other governments, which might assume that the allies are contemplating military action to ensure the flow of oil and gas.*”¹ Și în ansamblul lor toate inițiativele, formatele regionale inventate pentru dezbaterile acestei problematice, includ și asociază Rusia și nu se definesc prin politici de sumă zero care lovesc în interesele de securitate ale Moscovei în arealul Mării Negre. Foarte relevant ni se pare răspunsul pe care îl da în cadrul unei dezbateri online gazduite de ziarul Washington Post, prestigiosul analist al Brookings Institution, unul dintre cele mai prestigioase centre de reflecție din Washington DC, Ivo Daalder la o întrebare legată de proiecțiile administrației Băsescu de a implica NATO în securizarea infrastructurii energetice din arealul Marii Negre (de remarcat ca în întrebare se utilizează exact nuanțele și formulele folosite de însuși seful diplomației de la București la acea dată-Mihai Răzvan Ungureanu legate de propunerea de a implica Alianța „*in ensuring the security of vital energy infrastructure by land and sea, including the safety of port facilities.*”) Răspunsul este absolut revelator și se înscrie în scepticismul asumat și la nivelul raportului înaintat Congresului SUA legat de precauția anumitor state ale UE de a nu folosi NATO pentru dezbaterile și gestionarea problematiceii energetice din teama unui semnal eronat dat statelor cu interese senzitive în regiune-acela al contemplării opțiunii securizării militare a input-output-ului energetic în spațiul Marii Negre: „*Any thought of NATO taking on a military role in securing supplies is dangerous folly. In the end, these are political and economic issues (best addressed through a diversification of supply), not military ones.*”²

Pe acest fond, al imposibilității securizării consensului politic la nivelul Consiliului Nord Atlantic asupra asumării de către NATO a unui rol de nișă în gestiunea problematiceii energetice în sensul proiecțiilor asumate public de către administrația Băsescu, considerăm concluzia prezentată opiniei publice de către președintele Traian Băsescu conform căreia NATO își asumă textual prin Declarația Summit-ului de la Riga „*implicarea..în protejarea infrastructurilor energetice (linii mai libere de transport, porturi și infrastructura în mod direct)*”, drept o afirmație hazardată ce dezvoltă disparitatea, distanța imensă dintre proiecțiile fantasmagorice ale diplomației noastre și ceea ce s-a obținut practic în urma summit-ului de la Riga.

1 Paul Gallis (2006), *NATO and Energy Security*, CRS Report for Congress, March 21, RS22409, italy.usembassy.gov/pdf/other/RS22409.pdf

2 Transcript-ul unei dezbateri online gazduite pe site-ul Washington Post cu analistul Brookings Institution, Ivo Daalder și axată pe summit-ul NATO de la Riga, 28 Noiembrie 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/discussion/2006/11/27/DI2006112700633.html>

Ecologismul rezonabil

■ VIRGIL IORDACHE

The Romanian cultural landscape enriched recently with several articles strongly criticising the ecologism as a fundamentalist discourse. This gave us the opportunity to approach in a more analytical style the problem: is the ecologism necessarily fundamentalistic? It is shown that a diversity of ecologist ideologies is possible, combining different ontological and ethical assumptions. Consequently, the ecologism is not necessarily fundamentalist. A sociological look at the nongovernmental organizations involved in the environmental market could easily corroborate this theoretical finding. There are, however, publicly dangerous forms of ecologism, such as left holistic and anarchistic ones, which might be the appropriate target for critics. If a reasonable ecologism with maximal public value is to be promoted, its conceptual infrastructure should be compatible with the values of the open society.

Keywords:

fundamentalist ecologism, ecologist ideologies, environmental market, reasonable ecologism

Un eseu recent¹ ne informează că Organizația Națiunilor Unite inundă cu „maculatură ecologistă costisitoare” despre schimbările climatice și că ecologiștii formează „stânga progresistă și ecologistă, cu toate resursele ei de entuziasm ingenuu”, „adolescentin”. Cu acest eseu atacul împotriva exceselor ecologiste în peisajul cultural românesc face pasul de la critica ecologiei² la cea a ecologismului³. Este un pas necesar, dar nu și suficient.

Ecologismul este o modalitate seculară de raportare la frumos și bine. Valorile prioritare pe agenda ecologismului autentic sunt frumusețea naturii și binele acesteia. Prin raportarea la frumos ecologismul lasă deschisă posibilitatea revelării sacralului, prin mijlocirea naturii, trăirii lui într-o modalitate neinstituționalizată. Prin promovarea binelui naturii ecologismul susține cunoașterea ei, inclusiv științifică, pentru că nu poți face bine fără să cunoști. Nu este nimic rău cu ecologismul prin prisma valorilor fundamentale pe care le promovează.

1 Dragoș Paul-Aligică (2007), „Pe culmile încălzirii”, *Idei în dialog*, 3, pp. 26-28

2 Traian Ungureanu (2006), „Antiraționalismul ecologic: o mână spală pe alta și împrună creierul”, *Idei în dialog*, 12, pp. 3-4

3 Eu însumi am caracterizat în mod simplist ecologismul ca fiind „în mod programatic expansionist” (2007, Cum poți face rău vrând să faci bine, *Idei în dialog*, 1, 41), din considerente retorice, pentru a contrapune cât mai convingător ecologismul ecologiei.

Ecologiștii sunt din specia celor pentru care nu este lipsit de sens să spună că „iubesc natura”, doar o parte a ei („iubesc munții”), sau o iubesc cu tot cu oamenii și cultura asociate unei părți a ei („iubesc țara”). Dacă cei care își iubesc țara sunt „adolescenți”, atunci și ecologiștii sunt.

Dar, deși criteriul de identitate al ecologismului este unul valoric și, fenomenologic vorbind, ecologismul este esențialmente privat, presupuzițiile ontologice și asumările etice care îl însoțesc pot antrena sau nu o angajare publică, un ecologism public. În aceste împrejurări opțiunea existențială poate deveni tolerabilă, sau nu, în funcție de consecințele sale pentru ceilalți. Dacă ecologistul privat are presupuziții care îl împing către dorința de a impune tuturor propriile sale opțiuni de viață, atunci va fi și un ecologist public fundamentalist ale cărui luări de poziție vor genera contrareacții justificate. Dacă presupuzițiile sale vor duce la consecințe mai puțin excesive, va fi un ecologist public rezonabil, care își apără interesele de grup în limitele jocului politic acceptabil și care nu poate genera decât contrareacții nejustificate, politicianiste¹. Relația dintre ecologismul public rezonabil și cel fundamentalist este asemănătoare relației dintre ideologia socialistă și cea comunistă². În timp ce comunismul nu are un loc legitim pe piața politică, pentru că o anulează ca piață, socialismul îl are.

O analiză completă a formelor publice ale ecologismului ar presupune o analiză a presupuzițiilor ontologice adoptate, a tipului de etică practicat și a cuplajelor inter-ideologice. Între cele trei elemente menționate există numeroase și subtile relații. Nu îmi pot propune așa ceva aici, dar ve voi ilustra situația cu o incursiune în disputa dintre ecocentrism și antropocentrism în etica mediului, una dintre dimensiunile cele mai importante ale ecologismului.

Etica mediului este construită în mod explicit pentru depășirea crizei de mediu actuale; nu este o etică apărută organic, ca o formă de viață, cel puțin în civilizația occidentală. Conceptul cheie este cel de valoare intrinsecă³; el este aplicat fie unor entități individuale (animale, oameni) fie unor întregi (ecosisteme, societăți) în diferite variante, după care se deduc consecințe morale cu privire la atitudinea față de animale/ecosisteme, fie care resurse (instrumental, în care caz avem de a face cu un antropocentrism), fie ca având valoare intrinsecă (în care caz avem de a face cu un ecocentrism)⁴. Majoritatea argumentelor contra ecocentrismului sunt prin consecințele teoretice ale presupuzițiilor eticii mediului. De exemplu, dacă omul face parte din natură și natura ca întreg e un bun, atunci sunt bune atât durerea cât și moartea⁵. Alte argumente pot veni pornind de la consecințele instituționale ale eticii mediului în unele variante ale ei. De exemplu, unii autori cu presupuziții holiste (acceptând valoarea intrinsecă a naturii și prioritatea ei ontologică în fața omului) afirmă că doar

1 Probabil că marea majoritatea a organizațiilor neguvernamentale de mediu se încadrează în această categorie și multe alte organizații ale iubitorilor naturii se încadrează tot aici.

2 Socialismul și comunismul, în varianta lor nedemagogică (adoptată pe criteriul valorilor promovate, nu ca instrument pentru a accede la conducerea instituțiilor publice) pot fi interpretate ca susținând preferința de a face bine oamenilor, într-un mod secularizat.

3 Entitatea cu valoare intrinsecă are valoare indiferent dacă cineva o evaluează sau. Un alt concept este cel de valoare ca proprietate relațională, conform căruia valoare depinde atât de entitate cât și de cel care o evaluează.

4 Adoptarea conceptului de valoare intrinsecă se întâlnește și la alți autori de sisteme normative de substanță („substantial”, eng.), construite în vederea unui scop ales înainte de începerea construcției, de ex. John Rawls (1971) *A Theory of Justice*, Harvard: Harvard University, secțiunea 44, p. 264: „The problem of justice between generations”) „the essential idea is that we want to account for the social values, for the intrinsic good of institutional ... activities, by a conception of justice”. Totuși, Rawls nu acordă valoare intrinsecă mediului, rezolvând problema echității intergeneraționale printr-o condiție suplimentară aplicată stării originare (părțile nu cunosc cărei generații îi aparțin, op.cit, p. 287).

5 Elliott Sober, (1995) *Etica mediului*, în Adrian Miroiu (ed.), *Etică aplicată*, București: Alternative, pp. 195-217

puțini (o elită) sunt cei care ar fi conștienți de soluția rezolvării problemelor de mediu și oferă și soluții practice pentru implementarea sistemelor sociale ecocentrate: „the army might give additional support to the project {de instalare a eco-socialismului}, but would not be decisive”, „it must begin with a change in values”, „the alternatives are: either eco-socialism or barbarism”¹. Alți autori, de data aceasta cu presupuziții individualiste, găsesc soluția protejării mediului la polul opus celui etatist, și anume prin desființarea statelor². Un argument suplimentar împotriva eticii mediului ecocentrată este creștinismul, care este antropocentric. Promovarea ecocentrismului pare să afecteze identitatea popoarelor pentru care creștinismul are un rol important în menținerea identității naționale. Dacă identitatea națională este o valoare, atunci ecocentrismul pare a fi inacceptabil. Se pare că atât etica mediului antropocentrică (pentru promovarea intereselor generațiilor viitoare) cât și cea ecocentrică sunt produse economice (în acest sens naturale) în vederea satisfacerii preferinței de a face bine oamenilor a celor care au produs etica mediului și a celor care sunt consumatorii acestui produs economic (pe care îl utilizează pentru a induce asumarea unor opinii în vederea influențării comportamentului). Formele acestor etici sunt foarte diverse în funcție de materia primă culturală folosită în construcție la nivel de presupuziții.

Din perspectiva complexității ilustrate mai sus, ce valoare poate avea o critică simplistă a documentelor ONU? Este rezonabil să credem că aceste documente reflectă doar interesele meschine ale unor oameni de știință? Sau mai întâi trebuie să vedem ce fel de presupuziții sunt utilizate în documentele respective?

Valoarea naturii din punct de vedere politic acceptat, inclusiv la nivelul ONU, este una relațională, nu intrinsecă, pentru că valoarea relațională, antropocentrică, este de interes inclusiv pentru cei care, deși nu iubesc natura, o folosesc. Dacă obținerea bazei de cunoștințe științifice necesare pentru această gestionare este *job*-ul ecologiei, promovarea ei politică poate fi făcută în mod legitim și de ecologiști, pentru care natura are o valoare intrinsecă³, atâta vreme cât țin seama de faptul că agenda publică nu se reduce la conservarea naturii. Cel mai rezonabil ecologism, dacă o astfel de formulare are vreun sens, va fi un ecologism care să aibă o infrastructură conceptuală ontologico-etică aflată în armonie cu valorile societății deschise. Probabil un ecologism privat multinivelar, recunoscând structurarea naturii și societății, dar conservând autonomia ontologică a fiecărui nivel, un ecologism pentru care statul furnizează servicii publice, unele dintre ele fiind de mediu, atunci când rezolvarea problemelor de interes ecologist nu se poate face la nivel privat⁴.

Chestiunea prioritizării diferitelor obiective publice, de conservare a naturii, sociale sau economice, se rezolvă la nivel local și regional printr-o zonare managerială inter- sau intra-organizațională. Vor exista zone în care obiectivele de conservare sunt pe primul loc în agendă, cu diferite grade de strictețe, și zone în care obiectivele economice sau sociale sunt pe primul loc, obiectivul de conservare acționând în aceste cazuri doar ca o constrângere asupra primelor. Managementul capitalului natural se referă la toate aceste situații și are ca subtip managementul diversității biologice, care se referă doar la situațiile în care obiectivul prioritar este conservarea.⁵

1 Saral Sarkar (1999), *Eco-socialism or eco-capitalism? A critical analyses of humanity's fundamental choices*, London: Zed Books, London, p. 224, p. 272, p. 278.

2 Alan Carter (1999), *A radical green political theory*, London: Routledge

3 Din punct de vedere fenomenologic această valoare intrinsecă reflectă de fapt doar preferința totală pentru valoarea relațională a naturii la aceste persoane.

4 De exemplu pentru managementul sistemelor macroregionale și global. Detalii ale acestui mod de a interpreta lucrurile pot fi găsite în eseul „O interpretare a sistemului socio-economic românesc” la <http://www.romanialibera.com/articole/articol.php?step=articol&id=4187>

5 Pentru o analiză a implicațiilor presupuzițiilor ontologice asupra eficienței și eficacității managementului capitalului natural a se vedea Virgil Iordache (2005), „Systemism and management: two need disciplines in an environmental curriculum”, J. Env. Protection and Ecology, 6(1)

Ce interesează la nivelul ONU este managementul capitalului natural. O situație particulară o reprezintă managementul capitalului natural de nivel global: aici nu se mai poate face o zonare, pentru că entitatea care ne interesează este unică, iar serviciile, climatice de exemplu, depind de funcționalitatea ei integrală. Nu cunoaștem care este soluția instituțională pentru rezolvarea problemelor dependente de funcționarea sistemului global¹, uneori nici măcar a celor de nivel regional², și atunci rămâne loc suficient pentru lupta politică acerbă între grupurile cu preferințe diferite.

Este adevărat că maximizarea ofertei de resurse și servicii naturale, inclusiv a serviciilor climatice, este un scop public oarecum altruist, pentru că nu lucrează conform principiului „după mine potopul”. Totuși el este un scop legitim. Atingerea acestui scop presupune politici aflate în conflict cu unele interese private și care sunt într-o bună măsură deturnate către agendele personale ale celor care îl promovează, după cum demonstrează în mod convingător argumentele antiecologiste. Totuși problemă nu este una a scopului, ci a calității persoanelor publice și a contextelor culturale în care ele acționează.

În concluzie, ca orice opțiune valorică existențială, ecologismul nu poate fi decât *fundamental*, pentru propria persoană, dar nu neapărat *fundamentalist*, cu pretenții de a fi asumat de către toate persoanele. În particular 1) ecologismul poate fi și de dreapta, dacă este asumat în context creștin și 2) poate exista și există ecologism rezonabil, supus însă continuu unei presiuni deturnare fundamentalistă sau politicianistă.

Ceea ce trebuie criticat sunt formele fundamentaliste ale ecologismului, al căror reprezentanți de top sunt ecologismul holist de stânga și ecologismul anarhist³. Ponderarea rațională a exceselor ecologiste o pot face mai degrabă ecologiștii, și anume cei rezonabili, nu antiecologiștii, al căror discurs nu poate fi decât neconvingător⁴. Antiecologiștilor le va rămâne un rol important în lupta ideologică împotriva ecologiștilor, dar aceasta e o problema privată a lor, nu una de interes general. Cât despre lupta contra deturnărilor politicianiste, aceasta trebuie pusă cu atenție în context pentru a nu periclita rezolvare problemelor publice reale de mediu. Altfel riscăm să aruncăm copilul o dată cu apa murdară.

1 După cum sugerează și finanțarea direcției de cercetare *SSH-2007-2.1.2 Trade-offs and synergies between the different aspects of sustainable development* din cadrul Programului Cadru 7 al Comunității Europene.

2 Este posibil să fie necesară schimbarea modului de concepere a drepturilor de proprietate asupra capitalului natural, <http://www.indd.tim.ro/manager/editor/UserFiles/File/Anale%202005/3Resurseo4lordache.pdf>

3 După recunoașterea diversității inter-individuale a preferințelor, inclusiv a altruismului, ar putea să se diferențieze „noi altruiștii” de „noi cu toții”, iar primii și-ar putea asuma costurile preferințelor altruiste. Solidaritatea umană întru binele mediului ar putea fi conceptualizată ca structurată, de la grupuri de mică amploare până la cele mari, și chiar la societate dacă se identifică scopuri comune la acest nivel (în particular, dacă satisfacerea altruismului se va diferenția vreodată ca un scop comun la nivel de societate). Un astfel de antropocentrism rafinat ar permite o atitudine etică rezonabilă spre binele mediului sau al generațiilor viitoare, fără acceptarea unui realism valoric tare immanent, cu efectele sale dovedite de practica socialismului real și a inchiziției.

4 Va fi la fel de convingător ca discursul despre îngeri al unei persoane care nu are nici un fel de legătură de suflet cu îngerii.

Occidentul și obsesia revoluției

■ DORINA CUCU

In this article are presented and discussed the opinions of the British political scientist John Laughland. He is questioning the thesis of globalization's historical necessity, and states that this is nothing else than a reminiscence and reanimation of the doctrines and desiderates influenced by communism. The conclusion is that the debate over globalization reiterates and old dispute between two types of political and social strategies: the political rationalism, with its revolutionary orientation, and the political conservatism, supporting the slow reforms.

Keywords:

globalization, communism, types of political and social strategies, political rationalism, political conservatism

Globalizare, economie mondială, uniformizare legislativă, instituții comunitare europene și internaționale, cetățenie europeană sau planetară, revoluție democratică globală – toate acestea au devenit concepte-cheie în discursul politicienilor de la noi și de aiurea, fie că sunt de stânga sau de dreapta. Noua ordine mondială și internaționalismul par să fie o realitate constrângătoare pentru indivizi și națiuni. De aceea sunt cu atât mai interesant de urmărit argumentele teoreticienilor care se opun acestei tendințe sau care examinează critic atât teza binefacerilor pe care le-ar aduce globalizarea, cât și cea – poate mai populară – a inevitabilității sau necesității istorice a acesteia. Publicistul și politologul britanic John Laughland este unul din autorii care nu numai că pun sub semnul întrebării teza necesității istorice a globalismului, dar chiar afirmă că acesta nu reprezintă altceva decât o reminiscență și o reanimare a doctrinelor și a dezideratelor influențate de comunism. Paradoxal este că responsabil pentru acest lucru nu este nimeni altul decât Vestul. În articolul *On Marxism*, apărut în săptămânalul conservator britanic *The Spectator*, John Laughland documentează teoria potrivit căreia, în urma căderii Zidului Berlinului a avut loc o contaminare a societății occidentale cu *virusul* revoluției permanente. Autorul identifică în discursul și în acțiunile unor oameni politici din Occident principii de

factură „marxist-leninistă” deghizate în haine conservatoare.

„A existat, pe cât se pare, un curent nesfârșit de analiză auto-mulțumitoare în Vest despre felul cum țări inițial comuniste – și chiar țări care au rămas comuniste – s-au occidentalizat gradual și au învățat culoarele din jungla capitalistă. (...) Dar tendința contrară și egală ca forță a trecut aproape întotdeauna neobservată - modul în care Vestul însuși a adoptat multe din principiile proprii comunismului, și în special doctrinele gemene ale revoluției și internaționalismului.”

Astfel, acesta susține că decidenții politici au ajuns să fie tot atât de familiari cu ideea de *revoltă* pe cât erau odinioară adepții revoluției marxist-leniniste. S-ar putea presupune că sursa doctrinară a militanților pentru configurarea unei noi ordini mondiale este de factură neo-comunistă, și nu liberală sau democratică, așa cum s-ar fi crezut.

„*Revoluție* a devenit în prezent un cuvânt complet pozitiv în lexiconul politic occidental. Cu cincisprezece ani în urmă, el păstra încă – cel puțin pentru conservatori – conotațiile negative *bolșevică*, *sexuală*, *franceză*. Nu mai este cazul. Mitul revoluției se impune astăzi atât de amenințător în conștiința noastră colectivă încât ... noi luăm de bune poveștile despre revoluții întâmplare într-o țară îndepărtată. (...) Aceste povești reiau invariabil aceeași formulă, cea potrivit căreia un regim corupt sau autoritar sau brutal este doborât de „puterea poporului”, și după aceea toți trăiesc fericiți până la adânci bătrâneți.”

Una din ipoteze, iar faptele par să nu infirme într-un mod tare acest lucru, este aceea că majoritatea impulsurilor revoluționare din diverse țări foste comuniste dar *ne-așezate* încă pe ‘calapodul’ occidental, nu ar fi fost pur locale sau naționale, spontane; deși, la limită, ideea impulsurilor locale nu ar fi fost contradictorie, dacă e să luăm ca reper contextul istoric cu care erau obișnuite aceste țări (doctrina marxist-leninistă era o doctrină prin ea însăși revoluționară). Laughland sugerează că ar fi fost vorba, mai curând, de mișcări subterane de manevră ale occidentalilor, care, deși formați într-o doctrină contrarevoluționară, și-au construit o nouă modă ideologică, sub pretextul că eliberează de sub tiranie pe cei care doreau (fiind, prin urmare, absolut justificați) același fel de libertate și același fel de prosperitate. Cu alte cuvinte, manifestarea revoluționară era permisă atâta timp cât cei care erau dați jos de la putere erau tocmai cei care se opuneau noilor configurații mondiale. Astfel că, multe dintre evenimentele politice post-comuniste incendiare nu au fost deloc întâmplătoare.

„Ultimii ani ne-au înfățișat o izbucnire a acestui tip de «revoluții». Răsturnarea lui Slobodan Miloșevici pe 5 octombrie 2000 la Belgrad; răsturnarea președintelui georgian Eduard Șevarnadze, prin «revoluția trandafirilor» din noiembrie 2003; «revoluția portocalie» din Ucraina; înlăturarea violentă a președintelui Kirghistanului în martie (...) – toate acestea sunt prezentate ca izbucniri spontane de dreaptă indignare populară.(...) Se întâmplă adesea ca, după evenimente, rapoartele să dezvăluie că lucrurile nu erau atât de spontane precum s-a crezut în acel moment. În cazul Ucrainei, de pildă, astăzi este o chestiune publică faptul că americanii au vărsat sume imense în campania lui Victor Iușcenko și că KGB-ul ucrainean a fost de asemenea puternic implicat de partea americanilor, jucând un rol cheie în aranjarea scenei pentru întreaga piesă.”

Vestul s-a îndrăgostit de mitul revoluției

Vestul, spune Laughland, s-a îndrăgostit de mitul revoluției. Administrația Bush pare să fie, în concepția autorului, motorul principal în promovarea acestui mit, ea

reiterând, prin acțiunea din Irak, faimosul concept troțkist al revoluției mondiale. În sprijinul acestei teze sunt aduse date precise:

„(...) la 6 noiembrie 2003, președintele american a spus în mod explicit că «Întemeierea unui Irak liber în inima Orientului Mijlociu va fi un eveniment de cumpănă în *revoluția democratică globală*.» În cel de-al doilea discurs inaugural al său, pe 20 ianuarie, Bush anunță nimic mai puțin decât un program de emancipare politică pentru întreaga planetă – el afirma că America urmărea «ca ultim scop sfârșitul tiraniei în lumea noastră».”

Oricât de surprinzător ar părea, arată Laughland, aceste afirmații nu sunt altceva decât emanații doctrinare neoconservatoare, iar promotorii acestora nu sunt alții decât descendenți ideologici ai lui Troțky.

„În exil, Troțky a menținut ideea unei revoluții mondiale, mergând până la realizarea celei de-a Patra Internațională în 1938. Timp de doi ani, alături de acesta a stat și Irving Kristol – omul care mai târziu a ajuns să fie considerat părintele fondator al mișcării neoconservatoare ce domină atât de mult administrația Bush. Influența lui Kristol a fost imensă, iar fiul său, William, este acum unul din cei mai influenți neo-conservatori ai Americii. Irving Kristol însă n-a renunțat la trecutul său troțkist și nici nu l-a condamnat niciodată: în 1983, el scria că este încă mândru de acesta.”

Alături de Kristol sunt amintiți și alți lideri neoconservatori, cum ar fi Michael Ledeen de la *American Enterprise Institute*, cel care avea să folosească pentru prima oară sintagma „revoluție democratică globală” și care l-a etichetat pe Bill Clinton drept contrarevoluționar. Unii dintre acești neoconservatori sunt chiar foști comuniști – este cazul lui David Horowitz a cărui carte, *Arta războiului politic și a celorlalte obiective radicale*, s-a bucurat de o „prefață călduroasă” din partea lui Karl Rove, șeful staff-ului lui George Bush. Aceasta în ciuda faptului că Horowitz apelează la citate din Lenin, cum ar fi: „În conflictele politice, scopul nu este să respingi argumentul oponentului, ci să-l ștergi de pe fața pământului”. Alți neoconservatori cu trecut marxist ar fi ideologi precum Christopher Hitchens, Nick Cohen, John Lloyd, Julie Burchill și David Aaronovitch:

„Oamenii care în tinerețea lor au idolatrizat muncitorul «ce n-avea țară» nu au prea mari dificultăți în a se identifica cu ideologia cosmopolită a globalizării, ori cu internaționalismul lui George Bush. Christopher Hitchens și-a justificat colaborarea sa neașteptată cu neoconservatorii, spunând că: «mă simt mult mai bine decât în anii 1960 când am lucrat cu revoluționarii» și consideră că politica schimbării de regim promovată de Bush va fi prin definiție sprijinită de revoluționari.”

Globalizarea - o resuscitare a ideologiei comuniste?

De ce ar trebui să ne alarmeze această stare de lucruri? Au afirmațiile lui Bush drept sursă o ideologie marxistă? Perspectiva pe care ne-o prezintă Laughland tinde să depășească cadrul unui exotism politic ficțional, prin creionarea unui spectru sumbru al unor forme comuniste, considerate nepericuloase sau insuficient analizate sub aspectul riscului maxim pe care îl reprezintă, care însă prind viață și băntuie din nou gândirea socială și politică.

Pericolul, spune Laughland, vine dintr-o înțelegere greșită sau superficială a doctrinei care susținea cauza comunistă și care este resuscitată azi prin tendințele internaționaliste și globale. Unul din proiectele marxiste era distrugerea statelor ca entități politice distincte, prin asimilarea și dizolvarea acestora într-un mare stat planetar care ar fi asigurat, chipurile, într-un mod superior, atât asocierea

liberă a indivizilor cât și prosperitatea lor economică și individuală. Acesta constituie, în viziunea lui Laughland, și nucleul ideologic dur al globalizării.

„Noi înțelegem comunismul ca referindu-se exclusiv la proprietatea de stat a mijloacelor de producție și la planificarea centralizată: de fapt, Karl Marx nu a pledat pentru nici una din ele. În schimb, potrivit lui Alexander Soljenițan, «sufletul marxismului» constă în ceva numit materialism dialectic. (...) Cei doi autori ai *Manifestului Comunist* au elogiât forța revoluționară de neoprit a capitalismului mondial – ceea ce noi numim acum globalizare. Ei erau convinși că însuși capitalismul era o forță revoluționară de neoprit, că acesta va distruge toate structurile existente ale națiunii, statului și familiei; și că va conduce la o lume unită politic și economic. (...) Pentru Marx și Engels, într-adevăr, cheia spre puterea revoluționară a burgheziei rezidă tocmai în natura ei internațională și cosmopolită. (...) Globalizare, cu alte cuvinte. (...)”

Discursurile politice actuale, potrivit lui Laughland, mustesc de această ideologie marxist-leninistă, și exemplele nu întârzie să apară:

„Tony Blair a făcut în mod explicit legătura dintre globalizarea economică și cea politică atunci când a justificat atacul NATO asupra Iugoslaviei în 1999, spunând că dreptul de a bombarda o țară pentru preținse încălcări ale drepturilor omului derivă din deschiderea completă a sistemului mondial financiar. «Oamenii admit că dacă există o problemă serioasă cu economia Braziliei, ea devine o problemă la fel de serioasă și pentru economia britanică» a spus el. «La fel stau lucrurile și cu problemele de securitate.» (...). Președintele american spune adesea că libertatea este planul lui Dumnezeu pentru umanitate – discursul politic messianic al lui Bush reamintește de mișcarea marxistă care s-a răspândit prin toată America Latină în anii 1970, amestecându-l pe Dumnezeu cu politica, și care a fost cunoscută sub numele de «teologie a eliberării».”

Apariția și dominația acestor forme mentale de tip comunist în Vest, susține autorul, nu sunt simple accidente. Ele se datorează unui context politic occidental favorabil care a sprijinit, înainte de căderea comunismului, orice formă de dizidență din Est. Această încurajare a creat condițiile necesare germinării acestor idei atât de familiare doctrinei marxist-leniniste. Urmarea a fost că în țările din Est regimurile comuniste au fost răsturnate, iar țările din Vest au deprins gustul beneficiilor pe care le aduc revoluțiile – prin intermediul lor, se putea scăpa de un adversar.

„*Dizidenții* din Europa de Est – în general vorbind, oamenii care sunt acum la putere – nu erau deloc anticomuniști, ci marxiști critici, care au lucrat din interiorul sistemului comunist pentru a-l reforma, nu pentru a-l distruge. Anunțata luptă a lui Bush «împotriva tiraniei» este un apel evident adresat celor care obișnuiau să se grupeze în jurul vechiului slogan comunist al «antifascismului», în mare măsură un slogan ce exprima ostilitatea stângii față de națiune și stat, iar fiecare dintre acestea sunt acum concepte profund nepopulare în Vest. Autoritatea este prin definiție o noțiune conservatoare – și de aceea este astăzi universal blamată în Vest. Fără excepție, oricare lider politic pe care Vestul l-a îndepărtat, sau a încercat să-l îndepărteze, în ultimul deceniu și jumătate, a fost etichetat ca «autoritar» sau «naționalist», ca și cum acestea erau singurele păcate politice. Această blamare este menținută chiar și când conducătorii atacați sunt în fapt vechi oameni de stânga, precum Slobodan Miloșevici, Alexandr Lukașenko sau Saddam Hussein.”

Prin urmare, spune autorul, noțiuni ca independență națională, autoritate națională sau suveranitate sunt noțiuni la care, dacă nu vor să intre în conflict cu Vestul, liderii politici trebuie să renunțe. Ostilitatea față de stat ca entitate de sine stătătoare s-ar manifesta, în fapt, pe două direcții.

„[L]a nivel internațional, «strategia răspândirii libertății» a lui George Bush, predicată, așa cum este ea, pe baza asumției că statele au dreptul să se bucure de suveranitatea lor națională numai în anumite condiții, constituie suportul pentru dictatele antisuveraniste ale unei legi punitive supranaționale. (...) În Europa de Est pretinsele «organizații non-guvernamentale» sunt în mod invariabil înfățișate ca fiind reprezentante mai obiective și mai autentice ale opiniei populare decât structurile publice, stabile, bazate pe lege ale statului. Acest lucru este valabil chiar și atunci când așa numitele ONG-uri sunt în fapt organizații de fațadă, finanțate de guvernele occidentale, așa cum este adesea cazul. Într-adevăr, simpla activitate de «opozitie» este în sine ridicată, adesea, la nivelul unui fel de sfințenie politică, ca și când exercițiul autorității și al puterii ar fi intrinsec rău. Într-un caz faimos, în Georgia, numărătoarea voturilor în ianuarie 2004 la alegerile prezidențiale a fost încredințată unui astfel de ONG privat, în timp ce autoritățile stabile ale statului au fost pur și simplu date la o parte.”

Laughland nu poate fi conceput ca un anti-occidental. Format în spiritul conservatorismului britanic, el continuă vechea tradiție a ostilității față de revoluții și cruciade ideologice. Din perspectiva acestei tradiții, concluziile sale apar înfricoșătoare. Apelând la cartea celui care avea să imagineze o societate de coșmar, marcată de conviețuirea incestuoasă dintre comunism și capitalism, Laughland conchide:

„George Orwell a prevăzut că Războiul Rece va lua sfârșit odată cu apariția unei convergențe între capitalism și comunism – este vorba chiar de capcana în care am căzut noi acum. În finalul cărții *Ferma Animalelor* fermierul care simbolizează Vestul capitalist se întoarce la fermă și joacă cărți cu porcii, care simbolizează comunismul. Creaturile înfricoșate de afară „se uitau de la porc la om, de la om la porc; și din nou de la porc la om, dar era deja imposibil să-i mai deosebești.”

Discuția pro sau contra globalizării reiterează o mai veche dispută dintre două tipuri de strategii politice și sociale: raționalismul politic cu orientarea sa revoluționară și conservatorismul politic, adept al reformelor lente. În plus, poate fi tragerea unui semnal de alarmă asupra oricăror deziderate și proiecte sociale care vin de sus în jos. Oamenii trebuie să fie atenți atunci când alții sunt cei ce doresc și caută să le obțină ceva mai bun decât își doresc chiar ei înșiși. Ceea ce vrea însă să pună în evidență Laughland este că cei care se revendică conservatori în ziua de azi, adică adepți ai moderației, duc de fapt o politică de tip revoluționar. Atunci când George Bush afirmă că „libertatea este o «forță ineluctabilă a istoriei»”, pentru care trebuie să lupti continuu, el își revendică nu numai o apartenență la acea „mentalitate misionară” a revoluționarilor lumii, dar și un raționalism politic, afiliat stângii comuniste, în general. Discursul unui conservator autentic ar conține în loc de formule intervenționiste precum – „supraviețuirea libertății pe pământul nostru depinde din ce în ce mai mult de succesul libertății în alte țări”, formule ceva mai defensive precum – „este mult rău în lumea din afară iar, datorită omului de stat este să-l țină la distanță”.

„Ca și marxistii, și într-adevăr ca mulți din prietenii săi europeni, George Bush pare să creadă că libertatea este atât o «forță ineluctabilă a istoriei» cât și că ea necesită o luptă constantă pentru a se realiza. El argumentează, ca și Hegel, precursorul lui Marx, că umanitatea este una singură și că un stat liber ca SUA nu e de fapt liber câtă vreme alte state trăiesc sub tiranie. În mintea sa se produce ușor o logodnă a demodatului milenarism puritan american cu mentalitatea misionară a adepților revoluției mondiale: „supraviețuirea libertății la noi în țară”, a spus el, în ianuarie, „depinde tot mai mult de succesul libertății în alte țări”. Un adevărat conservator ar fi spus, dimpotrivă, că există mult rău în lumea de afară – și că datorită unui om de stat e numai să-l țină la distanță”.

(La traducerea fragmentelor citate și-a adus contribuția și Nicoleta Iordache)

Index de autori

Romulus Brâncoveanu – Conferențiar dr. la Facultatea de Filosofie, Universitatea din București. A publicat *Canoane metodologice și dialog discursiv*, Editura Paralela 45, 2005.

Ionuț Ciobanu – Doctorand în științe politice, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București.

Dorina Cucu – Doctorand în Filosofie, predă filosofie politică la Facultatea de Filosofie, Universitatea din București.

Nicolae Drăgușin – Student la Facultatea de Științe Politice a Universității din București și la Facultatea de Inginerie Mecanică și Mecatronică a Politehnicii din București.

Liana Ionescu – Doctor în filosofie. A lucrat la Radio Europa Liberă, iar în prezent este lector dr. la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București și la Universitatea Media. Lucrări recente: „Adevărul în metaștiința contemporană. Strategii de legitimare a realismului epistemologic”, Editura Universității din București, 2006, și studii în volumul „Understanding the Logic of EU Reporting from Brussels”, AIM Research Consortium (ed.), 2007, Projekt Verlag, Bochum/Freiburg.

Virgil Iordache – Asistent la Universitatea din București. Licențiat în biologie în 1993, doctorat în ecologie în 2003, studii în filosofie în curs de finalizare. Experiență didactică și de cercetare în domeniul ecologiei și managementului capitalului natural. Coautor la o carte de ecologie umană, capitole în două cărți de editor, 40 de articole științifice.

Octavian Manea – Masterand în Relații Internaționale, Facultatea de Științe Politice (Universitatea București); licențiat în Științe Politice (Universitatea București); bursier pentru un semestru la Facultatea de Științe Politice din Bologna.

Emanuel-Mihail Socaci - Doctorand în filosofie. Lector universitar la Facultatea de Filosofie, Universitatea din București. A publicat: *Filosofia politică a lui Thomas Hobbes* (coord.), *Texte fundamentale ale gândirii politice* (în colaborare).

Sean Müller – Master, cercetător la International Research and Consulting Centre al Institute of Federalism, University din Fribourg, Suedia.

Lavinia Stan – Associate Professor, Departamentul de științe politice, St. Francis Xavier University, Director, Center for Post-Communist Studies, St. Francis Xavier. Ultime apariții editoriale: *Religion and Politics in Post-Communist Romania* (în colaborare), Oxford University Press, 2007; *Leaders and Laggards: Governance, Civics and Ethnicity in Post-Communist Romania*, Columbia University Press, East European Monographs, 2003.

George Surugiu – Cadru didactic asociat la Facultatea de Litere a Universității din București.

Stelian Tănase – Prof. dr. la Facultatea de Științe Politice. Ultimele cărți publicate sunt: *Zei și semi-zei. La început de secol* (2004), *Clienții lui tanti Varvara* (Editura Humanitas, 2005).

Tiberiu Troncotă – Asistent universitar, doctorand în științe politice, Universitatea București, autor al volumului *România Comunistă. Propaganda și Cenzura*, București, Ed. Tritonic, 2006.

SUMMARY

Tismaneanu Report: Echoes

Tismaneanu Report.....	3
<i>Nicolae Drăgușin</i>	
Tismaneanu Committee – International Reference Points.....	7
<i>Lavinia Stan</i>	
Years of the Late Communism. An Attempt for a Synthesis.....	14
<i>Stelian Tănase</i>	
On the Communist Nationalization of Houses and the Constitutional Clauses of Expropriated Owners.....	31
<i>Emanuel-Mihail Socaciu</i>	
Intellectuals: Compelled to Stay Alive ... <i>for Better of Worse</i> . In the Golden Age.....	44
<i>Tiberiu Troncotă</i>	

Internal Policy

The conflict between Basescu and Tariceanu. A Governmental System Viewpoint.....	50
<i>Sean Müller</i>	
The Selectorate of Romanian Political Parties.....	62
<i>Ionuț Ciobanu</i>	
Political Machinery, Civil Society, and the Culture Critique	72
<i>Romulus Brâncoveanu</i>	

Romania and European Union

European Journalism. Romanian Press Correspondents in Brussels.....	96
<i>Liana Ionescu</i>	
Kosovo, on the Way to the Final Status.....	109
<i>George Surugiu</i>	
Romania and the Energy Security.....	116
<i>Octavian Manea</i>	

Attitudes

Well-Tempered Ecologism.....	127
<i>Virgil Iordache</i>	
The Occident and the Obsession of Revolution	131
<i>Dorina Cucu</i>	

Raportul Tismăneanu: ecouri

coordonator: Romulus Brâncoveanu

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.

Răspunderea pentru textele scrise aparține autorilor.

Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.

Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform legilor în vigoare.

